

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТАРИХ ФАКУЛЬТЕТИ
МАЪНАВИЯТ АСОСЛАРИ ВА
ҲУҚУҚ ТАЪЛИМИ КАФЕДРАСИ

ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА КИЛУВЧИ ОРГАНЛАР
ФАНИДАН
МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

ТЕРМИЗ – 2014

“Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар” фанидан тайёрланган маруза матни “Маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими” кафедрасининг 2014 йил 27 августдаги мажлисида 1-сонли баённомаси, Тарих факультети Илмий кенгашининг 2013 йил 29 августдаги мажлисида 1-сонли қарори, Термиз давлат университети Илмий Кенгашининг 2014 йил 30 августдаги (1-сонли қарори) билан тасдиқланган ва фойдаланишга тавсия этилган.

Кафедра номи: Маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими

Тузувчи: Мажидов Махмуд

Н.Янгибоев - "Маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими" кафедраси катта ўқитувчиси

«ХУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ОРГАНЛАРИ» ФАНИНИНГ ТУШУНЧАСИ, ПРЕДМЕТИ ВА ҚОНУНЧИЛИК МАНБАЛАРИ

Режа:

- 1. Хуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти тушунчаси**
- 1. Хуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг асосий йўналишлари (функциялари) ва уларни амалга оширувчи органларнинг умумий тавсифи**
- 2. «Хуқуқни муҳофаза қилиш органлари» фанининг тушунчаси, предмети ва қонунчилик манбалари.**

1. Хуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти тушунчаси

Адабиётларда хуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти ҳамда уларни тавсифловчи белгилар тўғрисида ягона фикр йўқ. Айрим муаллифлар «Хуқуқни муҳофаза қилувчи органлар» тушунчасига кенг ва ҳар томонлама ёндашганлар, уларнинг фикрича хуқуқни муҳофаза қилиш органларига барча вазирликлар, давлат қўмиталари ва бошқа ижро органларини киритиш мумкин, суд, прокуратура, ҳамда адвокатура ва нотариат тўғрисида гапирмаса ҳам бўлади, чунки юқорида санаб ўтилган органларнинг барчаси хуқуқни муҳофаза қилиш ҳамда қўриқлашда ўз ўрнига эга.

Юридик адабиётларда хуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятига тор, ўзига хос ёндашув мавжуд.

В.М. Семёнов хуқуқни муҳофаза қилиш органларини қуйидагича таърифлайди: ...хуқуқни муҳофаза қилиш органлари - бу давлат органлари ва жамоат ташкилотлари бўлиб, улар ўз фаолиятини қонун ҳамда демократик принципларга асосланган ҳолда амалга оширадилар, қонунийлик ва ҳуқуқий тартиботни таъминлайдилар, фуқаролар, меҳнат жамоалари, жамият ва давлатнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қиладилар, ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш ва қонун ҳамда ҳуқуқий тартиботни бузган шахсларга давлатнинг мажбурлов ёки жамиятнинг таъсир чораларини қўллайдилар.

Ушбу тушунча ўзининг моҳиятига кўра барча давлат органларига тегишлидир, чунки санаб ўтилган функциялар уларнинг барчасига хосдир.

Ушбу тушунчанинг асосини қонунийлик ҳамда ҳуқуқий тартибот ташкил этади. 1992 йил қабул қилинган ЎзР Конституциясида қонунийлик ва ҳуқуқий тартибот иборалари кўп ишлатилган, аниқроғи 121-модданинг 2-қисмида: «Қонунийлик ва ҳуқуқий тартиботни, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишда хуқуқни муҳофаза қилувчи органларга жамоат ташкилотлари ва фуқаролар ёрдам кўрсатишлари мумкин» дейилган. Қонунийлик ва ҳуқуқий тартибот ЎзР Конституциясининг 24-42, 43-54 ҳамда бошқа моддаларда ҳам кўрсатилган ва кафолатланган.

Шуни таъкидлаш жоизки, ушбу масалага ёндашувлар ҳамда қарашлар турличадир.

Масалан, *А.П.Рижаковнинг* фикрича, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар бўлиб, қонунга мувофиқ жисмоний (юридик) шахсларнинг ҳамда давлатнинг ҳуқуқ ҳамда қонуний манфаатларини муҳофаза қилувчи қамда қонунийлик ва ҳуқуқий тартиботни таъминловчи муассаса, мансабдор шахс ёки бошқа шахслар (масалан, судья, терговчи, юридик ёрдам кўрсатувчи фуқаро) ҳисобланади.

Бизнинг фикримизча, ушбу тушунча етарли даражада тўлиқ бўлмай, унда фақатгина ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг айрим элементлари тўғрисида гап боради.

В.Н.Талюзонинг фикрича: «Ҳар бир ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ўз ичига алоҳида элементларни олган мураккаб ташкилий тизимни акс эттиради. Ушбу тизим замирида, одатда, Россия Федерациясининг федератив тузуми, унинг маъмурий ҳудудий бўлиниши қамда ҳарбий-маъмурий бўлиниши ётади».

Ҳуқуқий тартибот органлари тушунчаси билан ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари тушунчаси бир-бирига яқин ҳисобланади. Ушбу тушунчалар ўхшаш бўлгани билан улар айнан бир тушунча деган фикр уйғотмаслиги керак. Чунки ҳар қандай ҳуқуқий тартибот органи ҳуқуқни муҳофаза қилиш органи эмас. Айтиб ўтиш жоизки, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари сафига ҳуқуқий тартибот органларидан бир қисмини киритиб бўлмайди.

У ёки бу давлат органини ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари сафига қўшишда амал қиладиган талабларни англашда «ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти» деб ном олган фаолиятнинг хусусиятларини аниқлаш керак. Ушбу тушунча нисбатан ёш тушунча ҳисобланиб, амалдаги ҳуқуқшуносликка 50 йиллар охири - 60-йиллар бошларида кириб келганлиги сабабли бошқа атама ва тушунчаларга қараганда «мурғак» дейиш ўринли бўлади. Унинг атрофида фаол тортишувлар кечмоқда, турлича фикрлар билдирилмоқда. Аммо ҳозирги амалдаги қонунчилигимизда бу ҳақда аниқ кўрсатмалар йўқ.

Давлат фаолиятини кўриб чиқаётган мавжуд доктриналар аниқ хусусиятларга эга. Улардан *бири* шунда кўринадики, бундай фаолият ҳар қандай усул билан амалга ошмайди, балки фақат ҳуқуқий таъсир чораси қўллангандагина намоён бўлади. Унга қонун билан йўл қўйилган давлатнинг мажбурлов ҳамда жазолаш усуллари киритишимиз мумкин. Масалан, жиноят содир этилган тақдирда, унга нисбатан жиноят қонунчилигида назарда тутилган жазо ёки қонунда белгиланган бошқа ҳуқуқий таъсир чораси қўлланилади; жиноий жавобгарлик келтириб чиқармаган ҳолда моддий зарар етказилганда, зарарни қоплаш мажбурияти юкланади; агар шартномадан келиб чиқадиган мажбуриятлар бажарилмаган бўлса, айтайлик бирон-бир хизмат ёки маҳсулот тайёрлаш лозим даражада бажарилмаса, у ҳолда моддий санкция қўлланилади; шахс автотранспорт воситасини маст ҳолда бошқарган тақдирда, унга нисбатан жарима қўлланиши ёки ҳайдовчилик гувоҳномасидан маҳрум қилиниши ва ҳ.к. Ҳуқуқий таъсир чораларнинг ҳуқуққа хилоф ҳаракатларни огоҳлантириш, уларни профилактика қилиш турларига катта аҳамият берилган.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг *иккинчи* аҳамиятли белгиси ҳуқуқий таъсир чораларини қўллашда қонун ёки бошқа ҳуқуқий меъёрларда кўрсатилган шартга тўла мос келишидир. Фақат уларгина ҳуқуқий таъсир

чораларини қўллашга асос бўла оладилар. Шундай таъсир чорасини қўлловчи орган қонунга аниқ, пухта амал қилишга мажбур. Масалан, агар қонунга асосан биринчи марта безорилик жиноятини содир этганлик учун энг кам ойлик иш ҳақининг 50 баробаридан 100 баробаригача жарима ёки 3 йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд 6 ойгача қамоқ жазоси қўлланиладиган бўлса, у ҳолда юқоридаги таъсир чоралари фақат шу чегараларда қўлланилиши лозим.

Учинчидан, ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятига хос белгилардан бири шундаки, у фақат қонунда белгиланган маълум тартибга амал қилган ҳолда амалга оширилади. Мисол учун жиноий жазони белгилайдиган ёки ундан озод қиладиган ёхуд судланувчини оқлайдиган суд ҳукми фақат процессуал нормаларда белгиланган тартибда суд муҳокамасида иш ҳолатлари тўла, ҳар томонлама ҳолисона муҳокама қилингандан кейингина чиқарилади. Бундай муҳокама маслаҳатхонада маслаҳатлашув сир сақланган ва бошқа тартиб-қоидаларга риоя қилган ҳолда ўтказилади. Қонунда бошқа ҳуқуқбузарликларни ҳал қилишнинг ўз тартиб-қоидалари белгиланган. Мулкий, мерос, ишдан бўшатирилганлик тўғрисидаги ва бошқа низоларни ҳам ҳал қилишнинг ўзига хос тегишли тартиб-қоидалари мавжуд. Хулоса қилиб айтганда у ёки бу ҳуқуқий таъсир чорасини қўллаш ёки қўлламасликка қарор қилиш учун қонунда мажбурий равишда амал қилиш лозим бўлган аниқ қоидалар ўрнатилган. Уларни бузганлик қарорни ноқонуний ҳамда ҳақиқий эмас деб топиш учун асос бўлади.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг охириги белгиси шуки, фаолиятни амалга ошириш, аввало, махсус ваколатларга эга бўлган давлат органларига юклатилади ва улар ўз навбатида тегишли равишда тайёрланган ходимлар аксарият ҳолда юристлар ва бошқа соҳаларни эгаллаган мутахассисларга эга бўладилар. Уларнинг ихтиёрига моддий ва техник воситалар берилади. Бундай давлат органларини ташкил этиш ва уларнинг фаолияти алоҳида қонунда белгиланади ва шу билан бир қаторда муҳим масалаларни тартиби ҳам мавжуд.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятига шундай давлат фаолиятини киритиш мумкинки, унда махсус ваколатга эга бўлган давлат органлари қонунга ҳамда белгиланган тартибга қатъий риоя қилган ҳолда ҳуқуқни муҳофаза қилиш мақсадида ҳуқуқий таъсир чорасини қўллайдилар.

Бу тушунчада асосан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи давлат фаолияти ҳақида гап боради. Бироқ бундай фаолият фақатгина ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар эмас, балки барча давлат органлари томонидан у ёки бу даражада амалга оширилади.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг белгилари қуйидагилар:

1. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти махсус ваколатга эга бўлган, фаолияти, тузилиши, таркиби қонун билан қатъий тартибда белгиланган давлат органлари томонидан амалга оширилади.

2. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти фуқаролар, жамият ва давлатни жиноятчилик ёки бошқа таҳдидлардан ҳимоя қилишга йўналтирилган.

3. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти қонун билан белгиланган қатъий тартибда амалга оширилади. Ваколатли орган у ёки бу таъсир чорасини қўллаш

ёки қўлламасликдан олдин ўша ҳолат бўйича қонун билан белгиланган қоидаларга риоя қилишга мажбур.

4. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти фақат давлатнинг мажбурлов ёки бошқа ҳуқуқий таъсир чорасини қўллаш орқали амалга оширилади.

5. Ҳуқуқий таъсир чораси қатъий тартибда қонун асосида бўлиши лозим.

1.2. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг асосий йўналишлари (функциялари) ва уларни амалга оширувчи органларнинг умумий тавсифи

Умуман олганда, функциялар - у ёки бу орган, ташкилот, шунингдек, жамоат бирлашмалари фаолиятининг асосий, бош йўналишлари бўлиб ҳисобланади.

Функцияларнинг энг умумий кўриниши - у ёки бу орган, ташкилот, шунингдек, жамоат бирлашмалари фаолияти шакллари ва тизимларининг асосий, бош йўналишлари бўлиб ҳисобланади.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти ўзининг мазмунига кўра бир томонлама эмас. Унинг кўп қирралиги эса мазкур давлат фаолиятининг асосий йўналишларини, мазмунини аниқлашда бажариладиган турли хил ижтимоий функцияларда намоён бўлади. Бундай йўналишлар (функциялар) қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- конституциявий назорат;
- одил судлов;
- судлар фаолиятини ташкилий таъминлаш;
- прокурор назорати;
- жиноятларни фош этиш ва тергов қилиш;
- жиноят ишлари бўйича юридик ҳимоя ва ёрдам кўрсатиш;

Бизнингча, фаолиятининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

1) конституциявий назорат, унинг асосий вазифаси қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар томонидан қабул қилинадиган ҳуқуқий ҳужжатларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мослигини текшириш;

2) одил судловни юритиш, яъни фуқаролик ва жиноий ишларни тортишувчилик асосида олиб бориш ва улар юзасидан қонуний ва асослантирилган қарорлар қабул қилиш;

3) хўжалик судларида суд ишларини юритиш, яъни фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар (иқтисодий низолар) ва бошқарув соҳасидаги ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низоларни ҳал қилишда суд ҳокимиятини амалга ошириш;

4) суд органларининг нормал фаолият кўрсатишини таъминлашга ва суд қарорларини ижро этиш юзасидан ишларни ташкил этишга қаратилган суд фаолиятини ташкиллаштириш ва моддий-техник жиҳатдан таъминлаш;

5) прокурор таъсир чоралари ёрдамида қонун бузилиш ҳолатларини бартараф этиш юзасидан прокурор назоратини амалга ошириш;

6) нотариал фаолият;

7) жиноятларни фош этиш ҳамда ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсларни жиноий жавобгарликка тортишга қаратилган фаолият;

8) жиноят ишлари бўйича юридик ҳимоя ва ёрдам кўрсатиш.

Санаб ўтилган вазифалар (йўналишлар)ни амалга ошириш жараёнида *ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари* деб аталган давлат органлари ва бошқа нодавлат органлари ташкил топади. Ушбу ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- судлар (Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди, Олий судга бўйсунувчи умумий юрисдикциядаги судлар, хўжалик судлари)

- судларнинг фаолиятини ташкилий ва моддий-техник жиҳатдан таъминлашни амалга оширадиган органлар (Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги (функциялари) ва уларни амалга оширувчи органларнинг умумий тавсифи судьяларни лавозимга тавсия қилиш ва танлаш Олий малака комиссияси; Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги суд қарорларини ижро этиш, судлар фаолиятини моддий-техник ва молиявий жиҳатдан таъминлаш департаменти);

- прокуратура;

Жиноятларни фош этиш ва тергов қилишга жалб қилинган органлар (суриштирув ва дастлабки тергов органлари);

- нотариал фаолиятни амалга оширувчи органлар (нотариат ва бошқалар);

- адвокатура.

Суриштирув органларини ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар қаторига киритиш тўғрисидаги масала юзасидан турли хил фикрлар мавжуд. Ушбу органларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш вазифаларидан бирини бажарганлигини инобатга олиб, уларни ҳам ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар қаторига киритиш бир жиҳатдан тўғри бўлармикан? *Мисол унун*, олис сафарда бўлган кема капитани учун суриштирув вазифаси асосий бўлиб ҳисобланмайди. Бироқ, кема аъзоларидан бири жиноят содир этса, у жиноят ишини кўзгатади, шунингдек, далилларни аниқлаш ва тўплаш юзасидан кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракатларини амалга ошириши шарт. Ушбу вазифани *қуйидаги органлар*: ҳарбий қисмларнинг командирлари, жазони ижро этиш тизимини бошқариш органларининг бошлиқлари, давлат ёнғин назорати органлари ва давлат божхона хизматининг мансабдор шахслари учун ҳам асосий вазифа деб бўлмайди. Бу органларнинг ҳуқуқий мақомини ва ваколатларини тартибга солувчи қарорлар ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар билан танишиб чиқадиган бўлсак, унда ушбу органларда бошқа турли хил ваколатлар мавжудлиги ҳақида фикр юритиш мумкин. Улар томонидан бажариладиган ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасидаги вазифаларнинг бир тури асосий бўлиб ҳисобланмайди. Бундан ташқари, бажарилиши шарт бўлган вазифалари ҳам мавжуд. Шунинг учун уларни ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлар таркибига тўлиқ киритиш тўғрисида бир қанча қарама-қаршиликлар мавжуд.

1.3. «Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари» фанининг тушунчаси ва мазмуни

«Хуқуқни муҳофаза қилиш органлари» фани предметининг мазмуни ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятини амалга оширувчи давлат органлари, шунингдек, мазкур фаолиятда иштирок этиш учун жалб этилган айрим нодавлат ташкилотлар тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олади. Уларнинг орасида нафақат ҳуқуқни муҳофаза қилиш тўғрисидаги маълумотлар, балки унинг аниқ йўналишлари (вазифалари) тўғрисида, шунингдек, маълум бир органлар ёки ташкилотларни тузиш ҳақида, уларнинг тузилиши, ўзаро алоқадорлиги ва бир-бирига боғлиқлиги, уларнинг асосий ваколатлари ва вазифалари ҳамда бутун давлат механизми тўғрисидаги ва бир-бири билан ўзаро муносабатлари ҳақидаги маълумотлар марказий ўрин эгаллайди. Шу билан бирга тегишли органлар ходимларини тайинлаш ва тавсия этиш тартиби, шунингдек, уларни жавобгарликка тортиш асослари ва тартибига жуда катта эътибор берилади.

«Хуқуқни муҳофаза қилиш органлари» фани - ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг асосий йўналишларини, уларни ташкил этиш ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятини амалга оширадиган давлат органларининг тизимини ўрганувчи *юридик фан* ҳисобланади. Ушбу тизимга кирувчи давлат ташкилотлари ва жамоат бирлашмалари амалга оширадиган фаолияти юзасидан бир қатор мақсадларни кўзлайди. *Бу мақсадлар қуйидагилардан иборат:*

1. Қонун устуворлиги ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш;
2. Ижтимоий адолатни таъминлаш;
3. Фуқаровий тинчлик ва осойишталикни таъминлаш;
4. Жиноятлар ва ҳуқуқбузарликларга қарши кураш олиб боришни таъминлаш;
5. Фуқароларда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни тарбиялаш ва шакллантиришни таъминлаш.

Мазкур фаннинг мақсади — ҳуқуқшунос талабаларга ҳуқуқни қўллаш ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш механизми, шунингдек, уларни амалга оширувчи ташкилотлар ҳамда маълумотлар беришдан иборат. «Хуқуқни муҳофаза қилувчи органлари» фанида ушбу фаолият билан боғлиқ бўлган таҳсилий муносабатларни тартибга солувчи қонун ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар ўрганилади.

«Хуқуқни муҳофаза қилиш органлари» фанининг мазмуни *қуйидаги бўлимлардан иборат:*

- 1) Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фанининг асосий тушунчаси, предмети ва хусусиятлари, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари тўғрисида қонунчилик бўлими;
- 2) Ўзбекистон Республикаси суд ҳокимияти, шунингдек, суд тизимини ташкил этиш, суд корпусини шакллантириш,
Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди, Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва умумий юрисдикциядаги судлар, Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди;
- 3) Одил судлов ва унинг асосий тамойиллари;
- 4) Судлар фаолиятини ташкилий ва моддий техник жиҳатдан таъминлаш фаолияти;

- 5) Прокуратура ва прокурор назорати;
- 6) Жиноятларни фош этиш ва тергов қилишни амалга оширувчи органлар;
- 7) Юридик хизмат кўрсатувчи органлар, уларни ташкил этиш ва уларнинг вазифалари;
- 8) Хорижий мамлакатларнинг суд, прокуратура ва бошқа ҳуқуқ-тартиботни таъминловчи органлар.

СУД ҲОКИМИЯТИ ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ БОШҚА ДАВЛАТ ТАРМОҚЛАРИ БИЛАН ЎЗARO АЛОҚАДОРЛИГИ

Режа:

- 1. Ҳокимиятлар бўлиниши тизимида суд ҳокимияти**
- 2. Мустақил Ўзбекистонда суд ҳокимиятининг шаклланиши.**
- 3. Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимиятининг бошқа давлат тармоқлари билан ўзарo алоқадорлиги**

1.1 Ҳокимиятлар бўлиниши тизимида суд ҳокимияти

Бугунги кунга келиб, суд ҳокимияти давлат ҳокимиятининг мустақил ҳокимият тармоғи эканлиги тўғрисидаги нуқтаи назарни батамом шаклланган деб айтса бўлади. Мустақилликка эришилганидан сўнг, ҳуқуқий давлат ғоясининг пайдо бўлиши ва ЎзР Конституциясида суд ҳокимиятининг алоҳида ва мустақил ҳокимият тармоғи сифатида ажратилиши билан қонунчиликда ўз аксини топаётган маълум назарий асослар пайдо бўла бошлади.

ЎзР Конституциясининг 11-моддасида давлат ҳокимиятининг мустақил уч тармоққа бўлиниши ва уларнинг бир-биридан мустақил равишда фаолият юритиши мустаҳкамлаб қўйилган. Бу билан суднинг назорат функциясини ажратиш, уларнинг ваколатларини ва назорат функцияларини қайтадан кўриб чиқиш ва қонунчиликда мустаҳкамлаш зарурятини белгиланади. Бу масалаларни ҳал этиш учун суд назорати ғояси таянадиган асосларни, фундаментларни аниқ билиб олиш керак.

Монтескьенинг «Қонунлар руҳи ҳақида» асари ҳамда унинг ҳар бир давлатда учта ҳокимият: қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва фуқаролик ҳуқуқи масалларини олиб боровчи ҳокимиятлар мавжуд бўлади» деган асосий хулосаси қизиқиш уйғотади. Бу ҳокимият жиноятлар учун жазолайди ва шахслар ўртасида низо пайдо бўлганда уларни ҳал этади, бу ҳокимиятни суд ҳокимияти деса бўлади. Монтескье томонидан суд ҳокимияти ҳокимиятнинг алоҳида тармоғи сифатида ажратилиши унинг ҳокимиятларнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларига бўлиниши назариясига қўшган буюк ҳиссасидир. Бунинг натижасида мазкур доктрина ўзининг қатъий

тугалланган нуқтасига етди. Суд ҳокимияти масаласини кўришда Монтескье қатор қарашларидан келиб чиқади.

Суд ҳокимиятининг таърифига нисбатан фанда мавжуд бўлган турли ёндошувларда қуйидагиларни ажратиб кўрсатиб ўтиш мумкин. Бир гуруҳ процессуалчи олимларнинг фикрларига кўра, суд ҳокимияти «қонунга бўйсунган органларнинг шундай тизимини ташкил этадики, бу органлар қонунларни судловни амалга ошириш орқали қўллайдир». Суд ҳокимиятини таърифлашга бўлган бошқа ёндошувга кўра суд ҳокимияти бу суд ишларини кўриб чиқиш билан боғлиқ фаолиятдир. Суд ҳокимиятининг иккала гуруҳ вакиллари томонидан берилган таърифларида ажралмас умумий хусусият касб этувчи иккита асосий нуқта (момент) кўзга ташланади.

ЎзР Олий суди Пленуми суд ҳокимиятига қуйидагича таъриф берган: «Суд ҳокимияти бу - суднинг жиноий, фуқаролик, хўжалик ва маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни ЎзР Конституцияси ва қонунларининг сўзсиз устунлигига амал қилган ҳолда кўриб чиқиш ваколатлари (йиғиндиси)дир.

Суд ҳокимияти - бу ҳокимиятнинг алоҳида тури бўлиб, у ўз табиати бўйича ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи ва ижро этувчи тармоқларидан фарқ қилади. Суд ҳокимиятининг қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар билан биргаликда мавжуд бўлишлиги демократик давлатнинг муҳим белгисидир. Суд ҳокимиятининг давлатнинг бошқа тузилмаларидан мустақил ажралиб чиқиши мазкур мамлакатнинг ҳуқуқ устунлиги тамойилини, ундаги эркинлик ва адолат гоёларини амалга татбиқ этишдаги жиддий ютуқлари ҳақида гувоҳлик беради.

Мамлакатимиз Асосий қонуни суд ҳокимияти ўз фаолиятини қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан, сиёсий партиялар, бошқа жамоат бирлашмаларидан мустақил равишда амалга оширади деб эълон қилган (106-модда).

Суд ҳокимиятининг асосий компонентларидан бири бўлиб, уни амалга ошириш махсус давлат органлари - *судларга* топширилишидир. Суд ҳокимияти ўз мансабдор шахслари - судьяларнинг мақоми ва улар фаолиятининг махсус режими билан фарқланади. Шундай қилиб, *суд ҳокимияти* - суд томонидан процессуал қоидаларга қатъий амал қилган ҳолда, процессуал ва моддий ҳуқуқни қўллаш орқали ўзининг компетенциясига тегишли бўлган ишларни ҳал этиш учун берилган ҳокимият ваколатидир.

Суд ҳокимиятини давлат органи сифатида суд билан бирлаштириб юбориш хато бўлар эди. Ҳокимият бўлиб мазкур орган қила олиши ва амалга ошириши мумкин бўлган ваколати тушунилади. Мохдатан, буларга ваколатлар, функциялар киради; уларнинг ижрочиси кирмайди.

Мазкур ваколатлар ичида устунлик мавқеини одил судловни амалга ошириш ваколати эгаллайди. Одил судловни фақатгина суд амалга ошириши мумкин, бошқа ҳеч қайси орган бу ваколатга эга эмас. Бу суднинг ўзига хос ва айна вақтда махсус ваколатидир. Лекин суд ҳокимияти фақатгина мазкур функцияни бажариш билан чегараланиб қолмайди. Бу ҳокимият ўз ичига қатор

бошқа ваколатларни ҳам қамраб оладики, бу ваколатлар ижтимоий аҳамияти жиҳатидан одил судловни амалга ошириш ваколатидек муҳимдир. *Буларга:*

- конституциявий назорат;
- давлат органлари ва мансабдор шахсларининг қарорлари ва ҳаракатларининг қонунийлиги устидан назорат;
- ҳукмлар ва суднинг бошқа актларининг ижросини таъминлаш;
- судларга тааллуқли бўлган, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиб ҳал этиш;
- суд амалиёти асосида амалдаги қонунчиликка шарҳлар бериш;
- судлов корпусининг ташкил этилишида иштирок этиш ҳамда судлов ҳамжамияти органлари билан ҳамкорлик қилиш.

Суд ҳокимиятини ташкил этувчи, юқорида айтиб ўтилган ваколатларнинг ҳар бирини ҳаётга татбиқ этиш мазкур ҳокимиятни амалга ошириш юклатилган органларни улар томонидан қабул қилинадиган қарорларни ижро этиш учун мажбурлов воситалари билан таъминлашга қаратилган. Қонун, мисол учун, суд қарорларининг умум мажбурийлигини тўғридан-тўғри белгилаб қўйган. У барча фуқаролар, ташкилотлар ва мансабдор шахслардан суд томонидан чиқарилган ҳужжатларга сўзсиз итоат этишларини талаб этади. Хусусан, ЎЗР ЖПК 272-274-моддаларига мувофиқ, маълум бир жиноий ишни кўриб чиқишда раислик қилувчи судья суд мажлисида белгиланган тартибга, интизомга риоя қилмаётган шахсга танбеҳ бериши мумкин. Агарда бу шахс судьянинг талабига бўйсунмаса, судья уни суд залидан чиқариб юбориши мумкин. Бундан ташқари, тартиб-интизомга риоя этмаётган суд мажлиси иштирокчилари моддий жавобгарликка тортилиб, уларга жарима солиниши мумкин.

Суд ҳокимиятининг асосий иккита компонентларидан бири, юқорида айтиб ўтилганидек, уни амалга ошириш қонун чиқарувчи ва ижро этувчи органлардан фарқ қилувчи давлатнинг махсус ташкил этилган органлари - судларга топширилиши ҳисобланади. Бундай фарқлар уларнинг ўзига хос ваколатларида ва ташкил этилиш тартибида намоён бўлади.

Бажариладиган функциялар судлардан қонун чиқарувчи ва ижро этувчи органлар учун белгиланадиган қоидалардан тубдан фарқ қилувчи махсус қоидаларга риоя қилган ҳолда ташкил этилиши ва фаолият юритишини талаб қилади. Қонун чиқарувчи органлар ҳамма учун, (судлар учун ҳам) мажбурий бўлган қонунларни чиқаради, судларни молиялаштиришни, уларнинг иш ҳақи миқдорларини тасдиқлайди. Суд ҳокимияти органлари эса, ўзларига тегишли бўлган ваколатлар орқали қонун чиқарувчи ва ижро этувчи органлар фаолияти мазмунига таъсир этиши мумкин.

Суднинг суд ҳокимияти органи сифатидаги хусусияти яна шундан иборатки, унинг фаолияти учун махсус қоидалар, процедуралар ўрнатилган бўлади. Бу қоидалар у ёки бу ишнинг судда кўрилишида барча масалаларни қатъиян тартибга солиб қўяди. Уларнинг асосий мақсади бўлиб қонуний ва адолатли ечим чиқарилишини таъминлашдир. Суд ҳокимиятини амалга ошириш процедураларининг бир қанча кўринишлари шаклланган бўлиб, улар судловнинг турлари сифатида намоён бўлади. *Уларга:* конституциявий, фуқаролик, хўжалик, жиноий, маъмурий судловлар киради. Бу судлов

турларининг ҳар бири махсус қонунчилик актлари билан тартибга солинади (ФПК. ХПК. ЖПК ва МЖТК).

2.2. Мустақил Ўзбекистонда суд ҳокимиятининг шаклланиши

Ўзбекистон ҳудудида, салкам XIII аср мобайнида шариат қонун-қоидаларига асосланган *қозилик судлари*, халқ урф-одат меъёрларига асосланган *бий судлари* амалда бўлган. XIX асрнинг иккинчи ярмида (Ўрта Осиё Россия томонидан қўшиб олинганидан сўнг) чор мустабид ҳукумати бу ерда Россия қонунчилигига асосланиб иш юритувчи ўзларининг суд органларини жорий қилишди. Даставвал улар фуқаролик ишларини ҳамда Россия фуқароларининг манфаатлари билан боғлиқ ишларни кўриб чиққанлар. Кейинчалик эса, уларнинг ваколатига барча жиддий низолар тўғрисидаги ҳамда қонун озодликдан маҳрум этиш жазосини назарда тутган жиноятларни кўриб чиқиш қўшилган.

1935 йил 23 январдаги СССР Прокурорининг кўрсатмаларида айтилишича, контрреволюция тўғрисидаги ишлар «бу ишларни судларда кўриб чиқиш учун етарлича ҳужжатлар бўлмаса улар СССР НКВДсининг махсус кенгаши томонидан муҳокамага жўнатилиши керак, аммо бу ҳол бу ишларни маҳаллий шарт-шароитлардан келиб чиққан ҳолда» махсус коллегияларга кўриб чиқиш учун жўнатиш мумкинлигини ҳам назарда тутди.

Бошқача қилиб айтганда, махсус кенгашлар билан биргаликда махсус коллегиялар ҳам далилларсиз суд қилиши мумкин эди. Махсус судлар тизимига ҳарбий йўналиш ва лагерь судлари кирган. Буларнинг барчаси махсус коллегиялар билан биргаликда махсус кенгашларга жуда яқин бўлган. Уларнинг барчаси ёпиқ бўлган ва ҳеч бир қийинчиликсиз ўз фаолиятини амалга оширган. Уларнинг фаолиятида умумийлик уларнинг қарорларининг ҳал қилиб бўлинганлигида эди. Барча қарорлар айбловчи ва имкони борица қатъий бўлиб, ўйлаб ўтиришнинг зарурати бўлмаган.

Қатағонларнинг тезкорлиги ва кескинлигини махсус кенгашлар қаторида област НКВД бошқармаси бошлиғи, обком партия секретари ва област прокуроридан иборат бўлган махсус учликлар таъминлаган. 1937 йили Сталин махсус учликлар ташкил этиш тўғрисида фармон чиқаради. Бу учликлар троикистлар, шпионлар ва бошқа шахсларни отиб ўлдиришга ҳукм қилишга ёки 10 йилга қамоқ жазосини тайинлашга ваколатли эди. Бундай учликлар област УНКВД бошлиғи раис, партия обкоми секретари ва облизполком раиси - аъзолардан иборат таркибда фаолият юритган. Учликлар учун «лимит» белгиланар эди. *Масалан*, махсус учлик ҳеч бир тергов ҳаракатларисиз, судсиз минглаб одамларни отиб ўлдириши мумкин эди. Бундай учликларнинг иш тартиби қуйидагича бўлган: баённома ёки «альбом» тузилар эди, унинг ҳар бир бетида Ф.И.Ш., туғилган йили ва содир этилган «жинояти» ёзилар эди. Сўнгра област УНКВД бошлиғи қизил қалам билан «Р» ҳарфини ёзган, учлик аъзолари эса, одатда, эртасига бу баённома-альбомни имзолардилар. Шунингдек, иккиликлар, махсус коллегиялар ва махсус иштирокчилар ҳам мавжуд бўлган. 1937 йили 18 октябрь кунининг ўзидаёқ Ежов ва Вишинскийдан иборат

иккилик 551 кишининг иш материаллари билан танишиб чиқиб, уларнинг барчасини ўлимга ҳукм қилган. Зарурат туғилганда эса бундай процедурани бажармаса ҳам бўлар эди. Масалан, 1941 йили ички ишлар наркомининг хати бўйича 25 киши: йирик ҳарбий хизматчилар, уларнинг хотинлари ва бошқалар отиб ташланган.

1938 йили 13 февралда ЎзССР НКВДси қошидаги учлик томонидан Денау ва Шўрчи туманларидан 17 киши ўлим жазосига ҳукм этилган бўлиб, улар А. Икромов ва Ф.Хўжаев томонидан ташкил этилган «миллий қаршилик ташкилотида» иштирок этганлик учун айбланган. Айблов эса Хайитов деган одамнинг кўрсатувларига асосан кўрилган эди, лекин Хайитов суд мажлисида кўрсатувлар қийноқлар остида олинганлигини айтиб, уларни қайтариб олади. Иш бўйича бошқа далиллар йўқ эди, лекин одамлар бари-бир ҳаётидан маҳрум этилди. Ҳукм уч кун ичида ижро этилганди.

Бошқа мисоллар. 1942 йили 12 июнда Тошкент вилояти суди томонидан Шейнкнехт А. немис армиясини мақтаганлик ва маҳбуслар ичида контрреволюцион ташвиқотларни олиб борганлик учун ўлим жазосига ҳукм этилган эди. Амалда эса маҳбуснинг барча фикрлари немислар кучли душман эканлиги ва уларни енгиш учун кўп ҳаракат қилиш кераклигини айтган. 1946 йили 5 майда Фарғона вилояти суди томонидан Раздобреев И. ЖКнинг 58-4-моддаси билан 25 йил озодликдан маҳрум этиш жазосига автобус бекатида транспортнинг яхши қатнамаётганлигини айтганлиги учун ҳукм этилганди. 1948 йили 6 октябрда Тошкент вилояти суди томонидан Качанов Г. ЖКнинг 66-моддаси 1-қисми бўйича колхозчиларнинг камбағал ҳаёти ҳақида ва Ғарбда ҳаётнинг яхшироқ эканлиги тўғрисида фикр билдирганлиги учун 10 йил муддатга озодликдан маҳрум этишга ҳукм этилганди. Бундай мисолларни юзлаб келтирса бўлади. Бу ишлар Олий суд томонидан жиноят таркиби йўқлиги туфайли бекор қилинган.

30-40 ва 50 йилларнинг бошларида СССРнинг носудлов органлари томонидан 3.778.234 киши судланган бўлиб, шулардан 786.098 киши отиб ўлдирилган эди. Улар орасида бизнинг ватандошларимиз ҳам бор. Эҳтимол бу рақамлар бундан ҳам кўп бўлгандир.

Ўзбекистон томонидан мустақилликнинг қўлга киритилиши, республикада ҳуқуқий давлатнинг қурила бошланиши билан ЎзР Президенти И.А.Каримовнинг ташаббуси билан сиёсий қатағон қурбонларини реабилитация қилиш ишлари лозим даражага кўтарилди. Агарда 1955-1989 йиллар ичида Ўзбекистон Олий суди томонидан контрреволюцион жиноятлар бўйича 2850 киши оқланган бўлса, сўнгги 4 йил ичида 5200 киши оқланди.

Ўзбекистон судларининг Гдлян-Иванов гуруҳининг қонунсизлик ва ўзбошимчаликлариغا етарли қаршилик кўрсата олмаганлигига сабаб бўлган. 1983-1989 йилларда «пахта ишлари» бўйича Ўзбекистонда 4,5 минг киши жавобгарликка тортилган эди.

Ўзбекистон Республикаси Мустақиллиги эълон қилинганидан сўнг, яъни 1991 йилдан то ҳозирги кунгача суд-ҳуқуқ ислохотлари бўйича Ўзб.Республикаси Олий мажлиси Сенати томонидан қабул қилинган қонунлар,

Ўзб.Республикаси Президентининг Фармонлари ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва бошқа меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси “Ҳакамлик суди ва хўжалик низоларини кўриш тартиби тўғрисида”ги қонун 1991 йил 20 ноябрда қабул қилинди.

Қонун ҳакамлик органларини мулк шаклидан қатъи назар хўжалик субъектларининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишни таъминлашга қадар бўлган мустақил юридик орган ҳакамлик судларига айлантирилди. Бир мунча кейинроқ ҳакамлик судлари **хўжалик судлари** деб қайта номланди.

Уларнинг мақоми Ўзб.Республикаси Конституцияси, 1993 йил 2 сентябрида қабул қилинган “Судлар тўғрисида”ги қонуни ҳамда 1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган Ўзб.Республикаси Хўжалик-процессуал кодекси, шунингдек, 1997 йил 30 августда қабул қилинган янги Хўжалик-процессуал кодекси ва 2000 йил 14 декабрда янги таҳрирда қабул қилинган Ўзб.Республикасининг “Судлар тўғрисида”ги қонуни билан мустаҳкамлаб қўйилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 йил 28 февралдаги “Ҳарбий трибуналлар ва ҳарбий прокуратура органлари тўғрисида”ги Фармони билан собиқ Туркистон ҳарбий трибунали ўрнида Ўзбекистон Республикаси қурулти кучлари Ҳарбий суди ташкил этилди. 1992 йил 3 июлида эса Ўзбекистон Республикаси Олий суди таркибида Ҳарбий ҳайъат тузилди.(Олий кенгаш қарори билан)

Конституциявий меъёрлар суд тизимини яхлит белгилаб беради. Судларнинг ташкил этилиши ва фаолият тартиби махсус қонун билан тартибга солинади.

ЎзР Конституциявий суди фаолиятини тартибга солишга қаратилган қонунчиликнинг биринчи акти бўлиб 1993 йили 6 майда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги қонун Конституциявий суд фаолиятининг барча жабҳаларини ўзида мужассамлаштирди. Кейинчалик ушбу Қонуннинг янги таҳрири 1995 йил 30 августда қабул қилиниб, Конституциявий суднинг фаолияти лозим даражада мужассамлаштирилди.

Умумий юрисдикция судлари шунингдек, хўжалик судларининг фаолияти Олий Мажлис томонидан 1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган «Судлар тўғрисида»ги қонун орқали тартибга солинган.

Мазкур ҳуқуқий ҳужжатда Республикамиздаги суд тизими 5 йил муддатга сайланадиган Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди, Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди, Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, Қорақалпоғистон хўжалик суди, вилоят судлари, Тошкент шаҳар суди, туман(шаҳар) судлари, ҳарбий судлар, вилоят хўжалик судларидан иборат эканлиги белгиланган.

Қонунда айбсизлик презумпцияси, ҳимоя ҳуқуқи, тортишув, ошкоролик каби тамойиллар, судьяларнинг мақоми, дахлсизлиги ва мустақиллигини таъминловчи меъёрлар ўз аксини топган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят, Жиноят-процессуал ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекслари 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинди.

Мустақил республикаимизнинг ушбу дастлабки кодекслари 1995 йил 1 апрелдан қонуний кучга кирган.

Мазкур кодекслар собий Иттифоқ даврида амалда бўлган маъмурий буйруқбозлик принципларига асосланган кодекслардан тубдан фарқ қилиб, халқаро ҳуқуқ нормаларига тўлиқ мувофиқлаштирилди. Унда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш масалалари биринчи ўринга кўтарилди. Бозор иқтисодиёти шароитига ва ҳуқуқий демократик жамиятга мос бўлмаган меъёрлар чиқариб ташланди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик ва Меҳнат кодекслари 1995 йил 21 декабрда қабул қилинди.

Собиқ шўролар даврида қабул қилинган кодексларни тўлиқ ислоҳ қилган ушбу кодексларда мулкӣ-ҳуқуқӣ муносабатлар эркинлаштирилиб, жаҳон андозаларига мослаштирилди.

Турли мулк шакллари пайдо бўлиши муносабати билан уларни жумладан хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва ривожлантириш, мулк дахлсизлигини таъминлашни ифода этувчи нормалар киритилди.

1996 йил 29 августдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1-чақириқ олтинчи сессиясида Ўзбекистон Республикаси Президентининг суд ислохотларини чуқурлаштириш тўғрисидаги сўзлаган нутқида **“Суд ислохотларини чуқурлаштириш, ҳокимиятнинг учинчи, мустақил ва қарам бўлмаган тармоғи сифатида бутун одил судлов тизимини демократлаштириш-ҳуқуқӣ давлатнинг мустаҳкамлашнинг яна бир муҳим йўналишидир. Ижтимоӣ ҳаётимизда суднинг демократик институт сифатидаги роли янада ўсиши кераклиги, ҳолбуки Суд жазоловчи орган бўлиб қолмасдан, оддий одамларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини муҳофаза қилувчи органга айланиб, ҳақиқатдан ҳам мустақил орган бўлиб қолиши лозим”** лиги таъкидланган.

Ушбу вазифаларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Кенгаши **“Ўзбекистон Республикасида суд ислохотларини янада ривожлантириш Дастури”** ни тасдиқлади.

1996 йил 26 декабрда “Адвокатура тўғрисида”, 1997 йил 25 апрелда “Жиноят ижроия кодекси”, 1997 йил 30 августда “Фуқаролик-процессуал кодекси”, 1998 йил 30 апрелда “Ер кодекси”, “Оила кодекси”, 1998 йил 24 декабрда “Уй-жой кодекси”, 1998 йил 25 декабрда “Адвокатлик фаолиятини ижтимоӣ ҳимоя қилиш кафолатлари тўғрисида”ги қонунлар қабул қилинди.

1999 йил 30 июлда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Судьяларни тайинлаш ва лавозимидан озод қилиш билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқиш бўйича комиссияни тузиш тўғрисида”ги Фармойиши қабул қилинди.

Дастлаб 7 нафар таркибдан тузилган ушбу комиссиянинг мақсади судья кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйишнинг демократик асосларини такомиллаштириш, мудья кадрларни лавозимга тайинлаш(озод қилиш) масалаларини ҳал этиш чоғида қонунчилик ва ижтимоӣ адолат

кафолатларини, шунингдек суд ҳокимиятининг мустақиллигини таъминлашдан иборат бўлди.

Мазкур комиссия Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 4 майдаги Фармони билан “Судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия этиш бўйича Олий малака комиссиясига айлантирилиб, унинг таркиби 9 кишидан қилиб белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси қуролли кучларида олиб борилаётган ислохотлар, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги, Давлат чегарасини кўриклаш қўмитаси, Ички ишлар ва Мудофаа вазирликларида Ички ишлар ва қоровул бош бошқармалари тузилиши муносабати билан ҳамда одил судловни амалга оширишда ҳарбий судлар фаолиятини такомиллаштириш, қуролли кучларда қонунчилик, ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш мақсадида қуролли кучлар ҳарбий суди негизида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 йил 23 сентябридаги Фармони билан **“Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди”** ташкил қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 14 августдаги “Ўзбекистон Республикасининг суд тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармони суд тизимини ислоҳ қилишда туб бурилиш бўлинди дейилса муболаға бўлмайди.

Чунки, суд ишларининг адолатли ва ўз вақтида кўриб чиқилишини таъминлаш, фуқароларнинг шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш ҳамда судларнинг ихтисослашувини амалга ошириш мақсадида умумий юрисдикция судлари негизида алоҳида **“фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судлар”** ташкил этилиб, у 2001 йил 1 январдан ўз фаолиятини бошлади.

Мазкур Фармонга биноан Ўзбекистон Республикаси Олий суди, жиноят ва фуқаролик ишлари бўйича вилоят ва унга тенглаштирилган судларнинг ҳамда туман(шаҳар), туманлараро тузилиши тасдиқланди. Республиканинг барча вилоятларида фуқаролик ишлари бўйича вилоят судлари ва фуқаролик ишлари бўйича 62 та туманлараро судлари ташкил этилди.

2000 йил 14 декабрда Ўзбекистон Республикасининг “Судлар тўғрисида”ги қонунининг янги таҳрири қабул қилинди.

Мазкур қонун суднинг алоҳида ҳокимият тариқасида мавқеини мустаҳкамлаб, одил судловни амалга ошириш сифатини яхшилаш мақсадида судларнинг ихтисослашуви қонунини белгилаб берди.

Шунингдек, қонунчиликда биринчи марта суд қарорлари устидан апелляция тартибида ишларни кўриб чиқиш институти жорий этилди ҳамда ушбу қонунга судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия этиш бўйича Олий малака комиссиясига таалукли бўлган нормалар киритилди. Қонун шу билан бир қаторда Адлия вазирлиги ҳузурида судларни ташкилий, моддий-техника жиҳатидан ва молиявий таъминлаш бўйича махсус ваколатли органни ташкил этди.

Шу асосда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 10 мартдаги “Судлар фаолияти таъминотини такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги қарори билан Ўзбекистон Адлия вазирлиги ҳузурида

махсус ваколатли орган - Судлар фаолиятини ташкилий, моддий-техника жиҳатидан ва молиявий таъминлаш департаменти ва унинг жойлардаги бўлинмалари(бўлимлари) ташкил этилди.

Суд тизимини ислоҳ қилишда муҳим кадамлардан бўлиб, ЎзР Президенти фармонига мувофиқ умумий юрисдикция судларининг ихтисослашуви, яъни фуқаролик ва жиноий ишларни кўриб чикувчи судларга бўлиниши бўлди. 2001 йил 1 январдан бошлаб ЎзР ҳудудида жиноий ишлар ва фуқаролик ишлари бўйича судлар алоҳида-алоҳида фаолият юрита бошладилар.

Республикада ўтказилган судларнинг ихтисослашуви объектив сабаблар туфайли вужудга келадиган илгариги суд хатоларини ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларининг бузилиш ҳолларини бартараф этишга имкон берди. Ҳозирда судьялар ўз ихтисосликлари бўйича қонунчилик ва суд амалиёти янада чуқурроқ ўрганиб чиқиш имконига эга.

Судларнинг ваколатлари изчил кенгайтириб борилди, одил судловни амалга оширишда улар ҳолислигининг ва мустақиллигининг кафолатлари мустаҳкамланди.

Суд тизими бутунлай ижро этувчи ҳокимият органларининг назорати ва таъсири остидан чиқарилди. Суд фаолияти устидан прокуратура органларининг назорат қилиш функциялари бекор қилинди. Суд қарорларининг ижросини тўхтатиб туриш ҳуқуқи прокуратура ваколатларидан чиқариб ташланди.

Ишни судга қадар юритиш босқичида тергов устидан суд назорати кучайтирилди. Миллий қонунчилигимизга “хабеас корпус” институти жорий этилди – камокқа олиш санкция бериш, шахсни лавозимдан четлаштириш ва тиббий муассасага жойлаштиришдек процессуал мажбурлов чораларини қўллаш ҳуқуқи прокурорлардан судларга ўтказилди.

Прокурор ва адвокатнинг жиноят ва фуқаролик судларда тенглиги ўзаро тортишувчилик принципи таъминланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 2 августдаги “Суд тизими ходимларини ижтимоий муҳофаза қилиш ни тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ҳамда 2012 йил 30 ноябрдаги “Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича ташкилий чора – тадбирлар тўғрисида”ги фармонларининг қабул қилиниши суд ҳокимияти нуфузини белгилашда судья кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйишнинг замонвий демократик талабларга жавоб берадиган тизим яратилди.

Унга кўра илгари судьялик лавозимига тайинланаётган шахсларнинг ёши 25 дан 30 ёшга кўтарилди, 5 йиллик юридик стаж шарт қилиб қўйилди, уларнинг касб тайёргарлигига нисбатан малака талаблари кучайтирилди.

Умумий юрисдикция судларининг фаолиятини янада такомиллаштириш ва кучайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 4 октябрдаги “Туман ва шаҳар умумий юрисдикция судлари фаолиятини такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ 4570 сонли Фармони қабул қилиниб, унда:

Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро суди судьялари сони 71 тага ҳамда суд аппарати ходимлари сони талайгина кўпайтирилди, Олий суд аппаратидаги Суд амалиёти умуллаштириш бўлими негизида Ахборот-

таҳлил бўлими тузилиб, судлар фаолиятини тизимли тарзда ўрганиб бориш, умумий юрисдикция судларидаги судлов ишларининг аҳволи тўғрисидаги материалларни Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми, Раёсати муҳокамасига ҳар йилнинг чорагида киритиш вазифалари юкланди.

Шу асосда фуқаролик ҳамда жиноят ишлари бўйича вилоят судлари ва унга тенглаштирилган судларда “Суд амалиёти ва статистикаси таҳлили бўлимлари” тузилиб унга қатор олий юридик маълумотли мутахассислар билан бойитилди.

3. Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимиятининг бошқа давлат тармоқлари билан ўзаро алоқадорлиги

Одил судловни амалга ошириш жараёнида қабул қилинадиган (жиноят ишлари бўйича ҳукмлар, фуқаролик ишлари бўйича ҳал қилув қарорлари ва бошқалар) ва юридик адабиётларда кўпинча *одил судлов актлари* деб номланадиган, суд қарорлари қонунчиликка асосан алоҳида хусусиятларга эга. Булардан бири - умуммажбурийлик. Бундай ҳолат Конституциянинг 114-моддасида белгиланган: «Суд ҳокимияти чиқарган ҳужжатлар барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар учун мажбурийдир». Бу модданинг маъносидан шу келиб чиқадики, жиноят ёки фуқаролик ишини кўришда қабул қилинган қонуний қучга кирган ҳукм, ажрим ёки қарор давлат ҳокимиятининг барча органлари, жамоат бирлашмалари, мансабдор шахслар, бошқа жисмоний ва юридик шахслар учун мажбурий бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудуди бўйича ижро этилади. Бу борада Олий Мажлис 2-чақириқ 6-сессиясида «Суд ва бошқа органларнинг қарорларининг ижроси тўғрисида»ги қонун қабул қилинган.

Юридик адабиётларда шундай фикр мавжудки, бу фикрга кўра одил судлов икки хил кўринишда: оддий ва махсус кўринишларда амалга оширилади.

Оддий кўринишда амалга ошириладиган одил судлов - бу суднинг жиноят ва фуқаролик ишларини биринчи инстанцияда, апелляция, касация инстанцияларида, шунингдек, янгидан очилган ҳолатлар бўйича, назорат тартибида, судланувчиларнинг айбдорлигини аниқлаш, уларга жазо қўллаш ёки айбсизларни оқлашга оид фаолияти, фуқаролик ишлари бўйича - ишни мазмунан ҳал қилишда намоён бўлади.

Одил судловнинг махсус кўринишлари - бу суднинг маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриш бўйича суд фаолияти, ҳуқуқбузарликни содир қилишда шахс айбдорлигини аниқлаш билан боқлиқ фаолият, маъмурий жазо қўллаш ёки иш юритувини тугатиш бўйича фаолият, шунингдек, Конституциявий суднинг ваколат доирасида амалга ошириладиган фаолият ҳисобланади.

ОДИЛ СУДЛОВ ВА УНИНГ ДЕМОКРАТИК АСОСЛАРИ

(ТАМОЙИЛЛАРИ)

Режа:

- 1. Одил судлов ва унинг демократик тамойиллари.**
 - 1.1. Қонунийлик тамойили.**
 - 1.2. Одил судловнинг фақат суд томонидан амалга оширилиши.**
 - 1.3. Судьяларнинг мустақиллиги ва уларнинг фақат қонунга бўйсуниси.**
 - 1.4. Ҳамманинг қонун ва суд олдида тенглиги асосида одил судловни амалга ошириш .**
 - 1.5. Ишларнинг судларда очик суд мажлисида кўриб чиқишлиги(ошкоралик).**
 - 1.6. Суд ишлари юритиладиган тил.**
 - 1.7. Судда ҳимоя ҳуқуқининг таъминланиши.**
 - 1.8. Айбсизлик презумпцияси.**
 - 1.9. Гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчини ҳимояланиш ҳуқуқи билан таъминлаш.**
 - 1.10. Ўзаро тортишув ва тарафларнинг тенг ҳуқуқлиги тамойили.**
 - 1.11. Одил судловни амалга оширишда жамоатчиликнинг иштирок этиши**

1. Одил судлов ва унинг демократик тамойиллари.

Одил судлов — бу қонунга қатъий риоя қилган ҳолда ва қонунда белгиланган тартиб асосида жиноят ва фуқаролик ишларини муҳокама қилиш ва ҳал қилиш борасидаги суднинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятидир.

Одил судловнинг белгилари:

1) инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари, давлат ва жамият манфаатлари билан боғлиқ бўлган муҳим масалалар бўйича ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган қарорлар қабул қилиш (айбдор ёки айбсиз деб топиш, даъво талабини қаноатлантириш ёки даъво талабини қаноатлантиришни рад этиш);

2) қонуний кучга кирган суд қарорларининг мажбурийлиги - суд қарори (ҳукм, ажрим ёки қарор) Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида барча давлат органлари, маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, мансабдор шахслар, юридик ва жисмоний шахслар учун мажбурийдир.

Суд қарорларини бажармаслик маълум бир давлат мажбурлов чоралари, ҳатто озодликдан маҳрум қилиш жазосини қўллашгача олиб келади;

3) одил судлов фақатгина икки усулдагина амалга оширилади:

а) фуқаро, ташкилот, муассаса, корхоналарнинг ҳуқуқ ва манфаати билан боғлиқ низолар бўйича фуқаролик суд мажлисларида муҳокама қилиш ва ҳал қилиш;

б) жиноят содир қилишда айбдор бўлган шахсларга қонунда кўрсатилган жазо чораларини қўллаш ёки айбсизларни оқлаш бўйича жиноий ишларни суд мажлисларида муҳокама қилиш;

4) одил судлов фақат суд (судья) томонидан амалга оширилади;

5) одил судлов жиноят ва фуқаролик ишларини кўриш ва ҳал қилишнинг қонунда қатъий белгиланган тартиби асосида амалга оширилади. Одил судлов бир қатор умумэтироф этилган демократик тамойиллар асосида амалга оширилади.

1.1. Қонунийлик тамойили.

Одил судловнинг асосий тамойилларидан бири *қонунийлик* ҳисобланади.

Қонунийлик деганда, Ўзбекистон Республикаси Конституциясидаги қоидалар, қонунлар ва уларга мувофиқ чиқарилган норматив актларнинг барча давлат ва нодавлат органлари ва ташкилотлари, мансабдор шахслари ва фуқароларнинг сўзсиз амал қилиши ва ижро этиши тушунилади.

«Фақатгина қонун устуворлиги тамойилига амал қилган ҳолдагина инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш ва амал қилишни таъминлаш орқалигина фуқаролик жамиятини ривожлантириб бўлади», - деб таъкидлаган эди давлатимиз президенти И.А.Каримов 29 август 2002 йил Олий Мажлисининг 2 чақириқ IV сессиясида. Одил судловда қонунийлик тамойили биринчи ўринда судлар томонидан қонунлар ва бошқа норматив ҳуқуқий актларга амал қилиниши ва уларнинг ижро этилишида ифодаланади. *Масалан*, қонунийлик тамойилини жиноят процессига қўллайдиган бўлса, бу тамойил ЖПКнинг 11-моддасида мустаҳкамланган, у ўз ичига судьянинг, прокурорнинг, терговчи, суриштирувчи, ҳимоячи ва жиноят иш юритувида қатнашадиган шахсларнинг қонунга оғишмай амал қилиш талабини олади.

Жиноят процесси суриштирув, тергов, прокуратура ва суд органларининг фаолияти сифатида, давлатнинг ҳар қандай бошқа фаолиятидан кўра кўпроқ қонунда белгилаб қўйилган бўлиб, усиз жиноятларни очиш, айбдорларни аниқлаш ва уларни адолатли жазолашнинг иложи бўлмайди. Суриштирув, тергов, прокуратура ва суд органларининг мансабдор шахслари томонидан ҳужжатлар ва процессуал нормаларга амал қилиш талаби, уларнинг жиноят судлов ишларини юритишдаги мавжуд масалаларни ҳал қилиш ва эффектив фаолият олиб бориш учун зарур шарт ҳисобланади. Аммо бу органлар мансабдор шахслари томонидан қонун талабларининг бузилиши оғир ва баъзи ҳолларда тиклаб бўлмайдиган салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Жиноят судлов ишларини юритишдаги қонунийлик тамойилининг мазмуни жиноят процессуал фаолиятнинг ҳар бир иштирокчиси томонидан барча процессуал қонунларга, шу жумладан бу фаолиятнинг тамойилларини шакллантирувчи нормаларга риоя қилиш мажбурияти тушунилади.

Жиноят процессида қонунийлик тамойили мазмунининг кенг маънода талқин этилиши Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг раҳбарий тушунтиришларига асосланади. *Масалан*, Ўзбекистон Республикаси Олий суди

Пленумининг 2 август 1997 йил №12 «Жиноят ишларини биринчи инстанцияда кўришда судлар томонидан процессуал қонунчиликка амал қилиш тўғрисида»ги қарорида: «Кўпчилик ишлар республика судлари томонидан процессуал қонунга қатъий риоя қилган ҳолда кўриб чиқилади, аммо ишларнинг ҳал қилиниш сифатига жиддий салбий таъсир кўрсатувчи камчиликлар ҳам йўқ эмас. Қонун томонидан таъминланган суд жараёни иштирокчиларининг ҳукуқи бўлмиш тортишувчилик тамойили тез-тез бузилиб туради... процесс иштирокчиларининг илтимосномаларини қаноатлантиришни асоссиз равишда рад этилади, дейилган. Шу билан бирга қайта қарор билан Пленум «Жиноят ишларини суд муҳокамасида кўришда судлар процессуал қонунчиликка қатъий риоя қилишга эътибор беришлари кераклиги...», «Чунки иш ҳолатларининг ҳар томонлама, тўлиқ ва холисона ўрганилиши, ҳақиқатни аниқлаш ва суд жараёнининг тарбиявий таъсири, уларнинг процессуал қонунчилик талабларига қанчалик қатъий риоя қилишига боғлиқ...».

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг махсус қарори жиноят жараёнида қонунийлик тамойилининг кенг аммо айнан гапиришга йўл қўяди. *Қонунчилик* - кенг қамровли тамойил бўлиб, процессуал ҳуқуқнинг барча норма ва тамойилларида ўз аксини топади, жиноят ва фуқаролик суд юритувининг барча томонларини таърифлаб беради.

1.2 Одил судлов ва унинг фақат суд томонидан амалга оширилиши

Бу Махсус тамойил бўлиб унда, Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва Ўзбекистон Республикасининг «Судлар тўғрисида»ги қонунига (янги тахрирда) асосан таъсис этилган судлар томонидан амалга оширилувчи одил судловнинг асл моҳиятини очиб беради.

Ўзбекистон Республикасида фавқулодда судлар тузишига йўл қўйилмайди. (Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 107-моддаси) кўрилатган тамойил «Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 3-моддасида, ФПКнинг 6-моддасида ва ПКнинг 14-моддасида ўз аксини топган.

Одил судловнинг фақат суд томонидан амалга оширилиш тамойили энг аввало суд муҳокамаси босқичига таълуқли. Бу ҳолат суд муҳокамаси жараёнининг энг муҳим босқичи сифатида кўрсатиб, судни, иш юритувини амалга оширувчи бошқа органлар орасидан ажратиб, уни инсон ва фуқаро ҳуқуқ ва эркинликларининг кафолати сифатида чиқиш мажбуриятини юклайди. Одил судловнинг фақат суд томонидан амалга оширилиш тамойили ишни фақат биринчи инстанция судида кўриш билан чекланмайди. Босқичларнинг ҳар бирида шу босқичда ҳал қилинадиган масалалар хусусиятидан келиб чиқиб одил судлов амалга оширилади.

1.3. Судьяларнинг мустақиллиги ва уларнинг фақат қонунга бўйсунishi

«Судьялар мустақилдирлар, фақат қонунга бўйсунадилар. Судьяларнинг одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига бирон-бир тарзда аралашишга йўл қўйилмайди ва бундай аралашуш қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади». (*Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 112-моддаси.*)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 112-моддасида, ФПК 7-моддасида ва ЖПК 14-моддасида судьялар ва халқ маслаҳатчиларига ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини эркин (қаршиликсиз) ва самарали амалга оширишлари учун шарт-шароитлар яратиб берилиши белгилаб берилган. Судьяларнинг одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига бирон-бир тарзда аралашушга йўл қўйилмайди ва бундай аралашув қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади. Ҳеч ким судьялар ва халқ марлаҳатчиларига тазйиқ ўтказиш ва маълум бир иш қандай ҳал қилиниши лозимлигига кўрсатма бериш ҳуқуқига эга эмас.

Судьяларнинг мустақиллиги уларнинг фақат қонунга бўйсунишлари шароитида ва қонун доирасида бўлишлари уларни ташқи ва ички омиллар таъсиридан ҳимоя қилиш шароитидагина таъминланади. Қонунга бўйсунмайдиган мустақиллик ўзбошимчаликка олиб келиши мумкин. Агар судьялар бирор бир ташкилот ёки мансабдор шахсга тобе бўлганларида фақат қонунга бўйсуниш мажбурияти умуман аҳамиятга эга бўлмасди.

Суднинг функционал мустақиллиги судьялар ишларни кўриб чиқишларида фақат Конституция ва қонунларга бўйсунишларини назарда тутди. Фуқаролик процессуал, жиноят процессуал ва ҳўжалик процессуал кодексларида белгилаб берилган одил судловни амалга ошириш жараёни судьяларга бировларнинг фикр ва талабларидан ҳоли равишда ишларни кўриб чиқишларини, бундан ташқари судьяларнинг мажлисида ўз фикр ва қарашларини билдиришларини таъминлаб бериши керак.

Судьяларнинг одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига бирон-бир тарзда аралашушга йўл қўйилмайди ва бундай аралашуш қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади. (Конституция, 112-модда).

Суд жараёнининг барча босқичларида судьялар ишдаги барча ҳолатларни ўрганиш ва далилларга баҳо бериш масалаларини қонунларга амал қилган ҳолда ўзларининг ички ишончлари ва виждон амри бўйича ҳал қиладилар (ЖПК 95-модда). Суд бирор бир томоннинг илтимосномасига ёки ўзининг ташаббусига мувофиқ ишда етишмаётган далиллар ўрнини тўлдириш мақсадида гувоҳ ёки экспертни чақириши мумкин. Суд (судья) шахсининг барча айблари ёки уларнинг бир қисми исботланган деб ҳисобламаслиги мумкин ва ўз ишончидан келиб чиққан ҳолда айбловни ўзгартириши ёки. судданувчини оқдаши (ЖПК 414, 415, 462-моддалар), янги айблов бўйича ёки янги шахсларга нисбатан жиноят ишини кўзгаши (ЖПК 416, 417-моддалар), ишни қўшимча тергов қилишга бериши (ЖПК 419-модда) мумкин.

Судьялар ва халқ маслаҳатчиларининг мустақиллиги ва фақат қонунга бўйсунишлари тамойили сабабли судьялар кўриб чиқиладиган иш бўйича ҳар қандай янглишиш (предвзятость) ва ноҳолисликлардан ҳоли бўлишлари шарт

Судьялар ўз мажбуриятларини амалга оширишлари жараёнида ҳамда хизматдан ташқари бўладиган муносабатларида одил судловнинг обрўсини,

судьялик кадр-қимматини тушириши ёки судьянинг холислигига шубҳа туғдириши мумкин бўлган хатти-ҳаракатлардан ўзларини тийишлари шарт. («Судлар тўғрисида» қонун, 66-модда).

1.4. Ҳамманинг қонун ва суд олдида тенглиги асосида одил судловни амалга ошириш

«Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар» Конституциянинг 18-моддаси 1-қисми. «Хотин-қизлар ва эркаклар тенг ҳуқуқлидирлар. Конституциянинг 46-моддаси.

«Барча шахслар судлар ва трибуналлар олдида тенгдирлар», Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро Пактнинг 14-моддаси.

Ушбу тамойилга Конституциянинг 18, 46-моддалари, «Судлар тўғрисида» қонуннинг 6-моддаси, ФПК 6-моддаси, ХПК 7-моддаси ва ЖПК 16-моддалари ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қилади. Бундан ташқари, ушбу тамойил Инсон ҳуқуқлари умумий декларациясининг 7-моддасига ҳам асосланган бўлиб, унга мувофиқ «ҳамма инсонлар қонун олдида тенгдирлар ва бир хилда қонун ҳимоясида бўлиш ҳуқуқига эгалар».

Шу билан бирга нафақат ҳуқуқларнинг берилиши ва улардан фойдаланиш назарда тутилади, бундан ташқари мажбуриятларнинг юклатилиши, одил судловни амалга оширишни тартибга солувчи қонуний ҳужжатларда белгиланган жавобгарликни қўллашни ҳам назарда тутати. Бир қатор сабабларга кўра ўз ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қила олмайдиган шахслар ўз ҳуқуқларини ишлата олишлари учун уларга қонунда қўшимча кафолатлар берилган. *Масалан*, жиноят-процессуал кодексида вояга етмаганлар, соқовлар, қарлар, кўрлар ва бошқа жисмоний ва руҳий камчиликлари туфайли ўзини ўзи ҳимоя қилиш ҳуқуқини амалга оширишга қийналадиган шахсларнинг ишларида ҳимоячининг иштирок этиши шартлиги (ЖПК 51-модда), суд тилини билмайдиганларга таржимон орқали она тилидан фойдаланиш ҳуқуқининг берилиши (ФПК 9-модда, ЖПК 20-модда) назарда тутилган.

Ҳамманинг қонун ва суд олдида тенглиги тамойили нафақат Ўзбекистон Республикасининг фуқароларига, шу билан бирга хорижий фуқаролар ва фуқаролиги йўқ шахсларга нисбатан ҳам тегишлидир. Қонунга мувофиқ бир қатор давлат мансабдор шахсларини: судьялар, депутатлар ва прокурорларни жавобгарликка тортишнинг алоҳида қоидалари белгиланган. *Масалан*, судья Ўзбекистон Республикаси Олий суди пленумининг ёки Ўзбекистон Республикаси хўжалик суди пленумининг розилигисиз жиноий жавобгарликка тортилиши, хибсга олиниши мумкин эмас.

Судьяларни жавобгарликка тортишнинг алоҳида тартиби, уларнинг фаолияти бўйича тинтув ўтказиш («Судлар тўғрисида» қонун 70-модда), Қонун чиқарувчи палата ва Олий Мажлис Сенати аъзоларини хибсга олиш (Конституция 88-модда) бу турдаги шахсларни ҳамманинг қонун ва суд олдида тенглиги тамойилининг умумий қоидалари доирасидан ташқарида бўлишига

сабаб бўлади, лекин депутатлар ва судьялар дахлсизликларига кафолатлар бўлмаган шароитда ўзларига юклатилган мажбуриятларни тегишли даражада бажара олмас эдилар. ЖПКнинг 1-моддаси 1-қисмига мувофиқ барча судлар, прокуратура, тергов ва дастлабки тергов органлари учун қонунда белгиланган суд олиб бориш тартиби ягона ҳисобланади. Бироқ ЖПК айбланувчининг жисмоний ва психологик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда суд олиб боришнинг дифференциал тартибини белгилаб беради ва шу сабабли айбланувчилар ўз манфаатларини ҳимоя қилишлари учун турли процессуал кафолатларни назарда тутати. Акс ҳолда бу фуқароларнинг қонун ва суд олдида тенглиги тамойилидан четга чиқиш эмас, уни бузиш ҳисобланади.

1.5. Ҳамма судларда ишларни очик кўриб чиқиш

«Ҳамма судларда ишлар очик кўрилади. Ишларни ёпиқ мажлисда тинглашга қонунда белгиланган ҳоллардагина йўл қўйилади». (*Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 113-моддаси.*)

«Судлар тўтрисида»ги қонуннинг 7-моддаси суд ишини олиб боришнинг ошкоралик тамойилини назарда тутати. Ушбу модданинг мазмунига кўра «ошкоралик» атамаси «судда ишни очик кўриш» иборасига синоним ҳисобланади. Ушбу атама ФПКнинг 10-моддаси, ХПКнинг 8-моддаси ва ЖПКнинг 19-моддаларида тартибга солинади. Унинг моҳияти суд жараёнининг иштирокчиси бўлмаган барча фуқароларга у ёки бу суд ишини кўриб чиқишда қатнашиш имконини яратиб беришдан иборатдир.

Суд ишини очик кўриб чиқиш тамойилининг моҳиятидан келиб чиқиб қуйидаги ҳулосаларни чиқариш мумкин.

Биринчидан, иш иштирокчиси бўлмаган, лекин ишни кўриб чиқишга келишни истаган ҳар қандай шахслар суд мажлисида қатнашиши мумкин. Аммо бир қатор истиснолар мавжуд, *масалан*, судга раислик қилувчи суд мажлиси ўтказиладиган хона майдонининг кичиклиги сабабли ташриф буюрувчилар сонини чеклаши мумкин.

Иккинчидан, суд ишида маълумотларни ошкор қилиш имконияти мавжуд. Суд залида ҳозир бўлган шахслар суд мажлисида содир бўладиган ҳамма нарсаларни ёзиб олиш ҳуқуқига эгалар. Суд залида фото, кино ва видео аппаратларидан фойдаланиш фақат иш бўйича раислик қилувчининг рухсатига кўра амалга оширилади. Зарур бўлган ҳолатларда кенг ошкораликни таъминлаш мақсадида судга оммавий ахборот воситаларининг ходимлари, жамоат бирлашмаларининг вакиллари таклиф этилиши мумкин.

Бундан ташқари ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларнинг жиноятлари тўғрисидаги ишларни, шунингдек, фуқароларнинг шахсий ҳаётига оид маълумотларни ёки уларнинг шаъни ва қадр-қимматини камситадиган маълумотларни ошкор қилмаслик мақсадида жабрланувчининг, гувоҳнинг ёки ишда иштирок этувчи бошқа шахсларнинг, худди шунингдек, уларнинг оила аъзолари ёки яқин қариндошларининг хавфсизлигини таъминлаш тақозо этган ҳолларда бошқа ишларни ҳам суд томонидан ажрим чиқариб, ёпиқ суд мажлисида кўришга йўл қўйилади (ЖПК 19-модда). Фарзандликка олиш сири

ва ёзишмалар сири сақланишини таъминлаш мақсадида суднинг асослантирилган ажримига биноан, иш суднинг ёпиқ мажлисида кўрилишига йўл қўйилиши ҳам мумкин (ФПК 10-модда).

Фуқаролик ва жиноят ишлари суднинг ёпиқ ҳолдаги мажлисида кўриб чиқиш суд иши юритилишининг барча қоидаларига амал қилинган ҳолда олиб борилади. Қабул қилинган қарор ёки ҳукмлар барча ҳолларда ошкор эълон қилинади.

1.6. Суд ишлари юритиладиган тил

«Ўзбекистон Республикасида суд ишларини юритиш ўзбек тилида, қорақалпоқ тилида ёки муайян жойдаги кўпчилик аҳоли сўзлашадиган тилда олиб борилади. Суд ишлари олиб борилаётган тилни билмайдиган судда қатнашувчи шахсларнинг таржимон орқали иш материаллари билан тўла танишиш ва суд ишларида иштирок этиш ҳуқуқи ҳамда судда она тилида сўзлаш ҳуқуқи таъминланади». Конституциянинг 115-моддаси.

«Ҳар бир инсон агар у суд юритиладиган тилни тушунмаса ёки шу тилда сўзлашмаса унга қўйилган жиноий ишни кўриб чиқишда таржимондан бепул фойдаланиш ҳуқуқига эга». Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро пактнинг 14-моддаси, 3-қисм «Г» банди.

Кўриб чиқиладиган тамойилнинг амал қилиши суд юритиладиган тилни билмайдиган барча иш иштирокчиларининг ҳуқуқ ва миллий манфаатларини кафолатлайди. Хусусан, ЖПКнинг 20-моддасига мувофиқ айбланувчига, судланувчига ёки процессда иштирок этувчи бошқа шахсларга тақдим этилиши лозим бўлган тергов ва суд ҳужжатлари уларнинг она тилига ёки улар билладиган бошқа тилга таржима қилиб берилиши лозим.

Суд юритиладиган тилни билмайдиган ишда иштирок этувчиларга таржимон хизматидан фойдаланиш имконияти, кафолатланган. Ўз навбатида, таржимон ишни кўриб чиқишда ўз вазифаларини тўғри ва тўлиқ бажариши шарт. Ушбу мажбуриятларини бажармаслик ҳатто жиноий жавобгарликка тортилишга сабаб бўлиши ҳам мумкин. Айбланувчи (гумон, қилинувчи, судланувчи)га кўрсатиладиган таржимон хизматлари барча ҳолатларда бепул амалга оширилади.

Ҳуқуқни ҳимоя қилувчи органларнинг мансабдор шахслари процесс иштирокчиларига улар таржимондан фойдаланиш, ўз она тилида ёки яхши билладиган бошқа тилда сўзлаш ва кўрсатма бериш ҳуқуқларга эга эканликларини уларга тушунтириб беришлари шарт. Бундан ташқари, суд юритиладиган тилни тушунмайдиган шахсларга дастлабки сўроқ ва дастлабки терговда ҳамда суд жараёнида ҳимоячининг иштирок этиши таъминланиши шарт.

Суд юритиладиган тил тамойили суд ишини фуқароларга тушунарли бўлишини таъминлайди, иш иштирокчиларининг миллатидан қатъи назар уларни қонун ва суд олдида тенгликларини кафолатлайди, ишни ҳар томонлама, тўлиқ ва холис кўриб чиқишга имкон беради, процесснинг ошқора бўлишини таъминлайди, манфаатдор шахсларга ўз ҳуқуқ ва манфаатларни

ҳимоя қилишлари учун қонунда кўзда тутилган ھимоя воситаларидан фойдаланиш имконини беради. Суд ишлари юритиладиган тил қоидаларини бузиш иш бўйича чиқарилган ҳукм ва бошқа процессуал қарорларни бекор қилинишига сабаб бўлиши мумкин.

3.8. Судда ھимоя ҳуқуқининг таъминланиши

«Ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ھимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатги-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади». (*Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 44-моддаси.*)

«Ҳар бир инсон ўзининг конституциявий ва қонуний ҳуқуқлари бузилган ҳолатларда бу ҳуқуқларини ваколатли миллий судлари ھимоя қилиш ҳуқуқига эга». Инсон ҳуқуқлари, умумий декларациясининг 8-моддаси.

Конституциянинг 44-моддасида белгилаб берилган ҳолат бир қатор қонуний актларда, хусусан 1995 йил 30 августдаги Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини бузадиган ҳаракатлар, қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида» Қонунида аниқлаштирилиб берилган.

Қонуннинг бузилишига, ваколатларни ошириб юборишга ёки бировнинг ҳуқуқларини камситилишига сабаб бўлувчи барча қилмишлар ва қарорларга нисбатан ҳам судга шикоят қилиш мумкин. Бундан ташқари, нафақат конституциявий ҳуқуқлар шу билан бирга барча қолган ҳуқуқ ва эркинликлар ҳам суд ھимояси остида ҳисобланади. Судга нафақат Конституцияда кафолатланган ҳуқуқлар бўйича шу билан бир қаторда қонун ёки шартномада белгиланган ҳуқуқпарни ھимоя қилиш учун ҳам мурожаат қилиш мумкин.

Бироқ, шикоят қилиш тартиби жиноят судлов ишларини юритишда ЖПКнинг қоидаларига мувофиқ белгиланади, яъни судгача бўлган босқичда сўроқ олиб борувчи, терговчининг ноқонуний ҳаракатлари устидан шикоятлар назорат қилувчи ёки юқори турувчи прокурорга берилади. Сўроқ қилувчилар, терговчилар ва прокурорлар томонидан фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларини чекловчи ҳаракатлари ва қарорлари устидан судга шикоят қилишнинг тартибини белгилаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Масалан, фуқаролар ноқонуний қўзғатилган жиноий иш ёки жиноий ишни қўзғатишни рад қилиш, тинтув, ҳибсга олиш, жазо турини танлаш ва бошқалар устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқига эга бўлишлари керак. Бузилган ҳуқуқнинг характерига мувофиқ ھимоя тегишли конституциявий, фуқаролик, маъмурий, жиноий ва хўжалик суд ишлари тартибида амалга оширилиши мумкин.

3.9. Айбсизлик презумпцияси

«Жиноят содир этганликда айбланаётган ҳар бир шахснинг иши судда қонуний тартибда, ошкора кўриб чиқилиб, унинг айби аниқланмагунча у айбдор ҳисобланмайди. Судда айбланаётган шахсга ўзини ھимоя қилиш учун барча шароитлар таъминлаб берилади». Конституциянинг 26-моддаси, 1-қисми.

«Жиноят қилганликда айбланаётган ҳар бир инсон унинг айби қонуний тартибда, ошкора ҳолда ва унга тегишли ҳимояланиш учун имкониятлар берилган шароитда суд ишида белгилаб берилмаганига қадар айбсиз деб ҳисобланиш ҳуқуқига эга». Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларациясининг 11-моддаси, 1-қисми Айбсизлик презумпцияси - шахс ҳуқуқлари ҳимоясини таъминлаб берувчи, асоссиз айблаш ва жазолашнинг олдини - олувчи жиноят процессининг муҳим демократик тамойилларидан бири ҳисобланади.

Айбсизлик презумпциясининг тамойили инсон ҳуқуқлари бўйича нуфузли халқаро ҳужжатларнинг қоидаларига ҳам мувофиқ келади. Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси (11-модда), Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро Пакт (14-модда), Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимояси тўғрисида Европа Конвенцияси (6-модда, 2-қисм).

Айбсизлик презумпциясининг асосида умумий, кенг эътироф этилган ахлоқ нормаси ётади, унга мувофиқ ҳар бир киши айбдорлиги исботланмагунча айбсиз деб гумон қилиниши лозим.

Айбсизлик презумпцияси судья, терговчи ёки прокурорнинг шахсий фикрини билдирмайди, холис ҳуқуқий ҳолатни англатади. Тергов органлари шахсга айб қўйиш билан уни *айбланувчи* деб ҳисоблайдилар, лекин ҳали унинг айбдорлигини исботлаш лозим. Қонунга мувофиқ, шахснинг айбдорлигини белгилаш айбланувчининг қонуний ҳуқуқ ва манфаатлари ва айблов далилларининг текширилиши самарали даражада кафолатланадиган суд босқичида ишни кўриб чиқиш орқали амалга оширилиши керак. Айбланувчи айблов ҳукмининг эълон қилиниши ва унинг қонуний кучга кирадиган вақтгача *айбсиз* ҳисобланади. Айбсизлик презумпцияси исботланиши мумкин бўлмаган барча гумонлар айбланувчи (судланувчи)нинг фойдасига ҳал бўлиши керак, яъни бировнинг жиноят қилганликда айбдорлиги исботланмаслиги унинг айбсизлиги исботланганлигига тенгдир.

Умуман, ушбу конституциявий меъёр суднинг айблов ҳукми қонуний кучга кирмагунча, ким бўлишидан қатъи назар шахсларга нисбатан айбдор сифатида муомала қилмасликни тақозо қилади. Аммо, айбланувчи (гумон қилинувчи)нинг жиноят қилганлиги тўғрисида асосли гумон мавжуд бўлган ҳолатларда бу шахснинг баъзи ҳуқуқларини (эркин ҳаракат қилиш ҳуқуқини, шахсий эркинлигини, почта ва телеграфдаги ёзишма ва хабарларининг сир тутилишини) қонунда кўзда тутилган тартибда чеклаш мумкин.

Қонуний кучга кирган оқлов ҳукми айбсизлик презумпциясига мувофиқ айбланувчини айбсизлигини эълон қилинганлигини англатади.

Айбсизлик презумпцияси айбланувчини фақат асосланмаган айблов ва жазолардан кафолатлабгина қолмайди. Унинг талаблари айбловнинг шубҳасиз исботланишини ва бартараф қилиб бўлмайдиган гумонларни айбланувчининг фойдасига ҳал бўлиши, давлат органлари учун ишни асосли ва адолатли ҳал қилинишининг асосий мезони бўлган иш қолатларини холис ва беғараз аниқлашни тақозо этади. Айбсизлик презумпциясидан сал бўлсада чекиниш-одил судловда қонунчиликнинг бузилишига ва фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларининг бузилишига олиб келади.

1.9. Гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчини ҳимояланиш ҳуқуқи билан таъминлаш

«Айбланувчи ҳимояланиш ҳуқуқи билан таъминланади. Тергов ва судда иш юритишнинг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқи кафолатланади. Фуқароларга, корхона, муассаса ва ташкилотларга юридик ёрдам бериш учун адвокатура фаолият кўрсатади». *Конституциянинг 116-моддаси.*

«Ҳар бир шахс ўзига қўйилган айблов унинг иштирокида қўриб чиқилишига ва шахсан ўзи ёки ўзи танлаган ҳимоячи ёрдамида ҳимояланиш ва у етарли миқдорда маблағи бўлмаганлиги сабабли ҳимоячига эга бўлмаган тақдирда ва буни суд манфаатлари тақозо этган вазиятларда унга бепул ҳимоячи тайинланиши ва бу каби ҳуқуқяридан хабардор қилиниш ҳуқуқига эга». Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқтар тўғрисида халқаро пактнинг 14-моддасининг 3-қисм Г- банди.

Жиноий жавобгарликка тортилаётган шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш мақсадида уларга бир катор ҳуқуқлар берилган: нимада айбланаётганликларини билиш, кўрсатув ва тушунтиришлар бериш, далиллар билан танишиш, терговни олиб бораётган мансабдор ёки айбловни қувватловчи шахслар ҳаракатлари устидан шикоят қилиш ва бршқа ҳуқуқлар.

Қонунда айрим ҳолатларда ҳимоячининг иштирок этиши шартлиги белгилаб қўйилган. Хусусан, вояга етмаганларнинг иши бўйича, соқовлар, қарлар, кўрлар, жисмоний нуқсонли ёки руҳий касаллиги сабабли ўзини ўзи ҳимоя қилиш ҳуқуқини амалга оширишга қийналадиган бошқа шахсларнинг иши бўйича; суд юритилаётган тилни билмайдиган шахслар иши бўйича ўлим жазоси берилиш мумкин бўлган жиноятларни содир қилганликда айбланаётган ёки гумон қилинаётган шахслар иши бўйича; шахсларнинг манфаатлари ўзаро қарама-қарши бўлиб, улардан ақалли бири ҳимоячига эга бўлган ишлар бўйича; давлат ёки жамоат айбловчиси иштирок этадиган ишлар бўйича; жабрланувчининг вакили сифатида адвокат иштирок этадиган ишлар бўйича; соғлиқни сақлашга алоқадор мажбурлов чораларини қўллаш бўйича адвокатнинг иштирок этиши шарт ҳисобланади.

Шундай қилиб, гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчини ҳимояланиш ҳуқуқи билан таъминлаш тамойили қуйидагиларни ўз ичига олади:

а) суриштирувчи, терговчи, прокуратура ва суд каби органларнинг гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчининг манфаатларини ҳимоя қилиш ҳамда уларга ўз ҳуқуқларини тушунтириш ва бу ҳуқуқларини амалга оширишни таъминлаб беришга қаратилган қонунда белгилаб қўйилган мажбуриятлари;

б) гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчига бузилган манфаат ва ҳуқуқларини тиклашга, ҳуқуқларини бузган мансабдор шахсларнинг жавобгарлиги масаласини қўйишга имкон берувчи қонунда белтилаб қўйилган воситалар;

в) гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчи томонидан таклиф қилинган ёки терговчи ёхуд суд томонидан белгиланган ҳимоячининг қонунда кўзда тутилган воситалар ёрдамида гумон қилинувчи ва судланувчини (манфаатларини ҳимоя қиладиган ҳимоячи тайинланган жамоа ҳам бўлиши мумкин) оқловчи ёки унинг жавобгарлигини енгиллаштирувчи ҳолатларни аниқлашга боғлиқ бўлган вазифалари.

Қонунга кўра (ЖПКнинг 24-64-моддалари) жинойт ишини юритишга масъул бўлган мансабдор шахслар (суриштирувчи, терговчи, прокурор, судья) ва давлат органлари гумонланувчи, айбланувчига унинг ҳуқуқларини тушунтиришлари керак ҳамда ҳимояга бўлган ҳуқуқини амалга ошириш учун реал шарт-шароитлар яратишлари лозим.

Шу сабабли ҳам Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги 41-сонли «Ҳимоя ҳуқуқини таъминловчи қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида»ги Қарорида «Гумон қилинувчи, айбланувчининг ҳимояга эга бўлиш ҳуқуқларига суриштирув ва дастлабки тергов жараёнида риоя қилинмаган ҳолатларда, гумон қилинувчи, айбланувчи ва унинг адвокатининг иш учун муҳим аҳамият касб этган ҳолатларни ойдинлаштириш мақсадида қилган илтимосномаларини асоссиз рад қилиш ҳолатларида ва бошқа қонун талабларига риоя қилинмаган Ҳолатларда ҳамда суд иши тегишли даражада кўриб чиқилиши таъминланмайдиган ҳолатларда суд ишни қайта кўриб чиқишга юбориш масаласини кўриб чиқиши лозимдир», деб бежиз таъкидланмаган. Суднинг қонуний ва асосли қарор чиқаришига таъсир кўрсатган ёки кўрсатиши мумкин бўлган процессуал нормаларнинг жиддий бузилиши ЖПК 487-моддасига мувофиқ суд қарорини бекор қилинишига сабаб бўлиши мумкин.

ЖПК 51-моддасига мувофиқ ҳам судлов жараёнида ҳам суриштирув ва дастлабки тергов жараёнида адвокатнинг иштирок этмаслиги жинойт қонунчилигини жиддий бузиш ҳисобланади. Ҳимояланиш ҳуқуқи нафақат шахсий манфаатларнинг кафолати бўлиб, шу билан биргаликда одил судлов манфаатларининг ҳам кафолатидир. У ижтимоий қадриятдир. Ҳимоячи ихтиёрида бўлган айблов органларининг қарорлари устидан норозилик билдириш, ҳимояси остидаги шахс фойдасига далил-исботлар келтириш каби кенг имкониятлари иш ҳолатларини тўла ва холисона ўрганиб чиқишга ва у бўйича ҳақиқатни ўрнатишга самарали шароитлар яратади.

1.10. Ўзаро тортишув ва тарафларнинг тенг ҳуқуқлилиги тамойили

Ўзаро тортишув одил судловнинг тамойили (асоси) сифатида тарафларга ўзларининг ҳуқуқ ва манфатларини ҳимоя қилишлари учун бир хил юридик имкониятларни яратиб беришдан иборатдир. Судга эса одил судлов амалга ошириладиган суд кенгашларига раҳбарлик қилиш ва кўриб чиқилган ишлар бўйича тегишли қарорларни чиқариш ваколати берилган.

Бошқача айтганда, ўзаро тортишув баҳсли ҳуқуқий ҳолатларни кўриб чиқишда тарафлар ва суднинг функцияларини қатъий ажратилиб белгилаб қўйган ҳолда суд процессини ташкил этишни кўзда тутди.

Агар суд томонидан жиноят ва фуқаролик ишларини кўриб чиқиш жараёнида тарафлар бирор бир процессуал вазифани (айблов ёки ҳимоя, фуқаролик даъвоси қўллаш ёки унга қарши туриш) ўзлари ёки ўзлари тайинлаган вакил томони-дан амалга оширсалар ва ҳақиқатни аниқлаш йўлида тенг ҳуқуқли равишда баҳслашишлари, далил-исботларни тўплаш ва тақдим этишлари мумкин бўлганда, одил судловда ўзаро тортишув тамойилига амал қилинган бўлади. Ўз фикрларини эркин билдириш, барча далилларни (аргументларни) таққослаш, баҳс-мунозара қилиш таъминланган шароитдагина муаммони тегишли даражада муҳокама қилиш, далил-исботларни таҳлил қилиш ва ўрганиб чиқиш мумкин бўлади.

Ўзаро тортишув - одил судловнинг демократиявий-лигининг муҳим кўрсаткичи ҳисобланади, чунки уни тўлиқ амалга ошириш биринчи навбатда, тарафларнинг тенг ҳуқуқлилигини таъминлаш ҳар бир тараф ўз ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини самарали ҳимоя қилишлари учун имконият яратиб беришдан иборатдир.

Ошкоралик тамойили фуқаролик процессига қараганда кўпроқ жиноят процессига хос бўлганлиги сабабли тарафларнинг ўзаро тортишуви тамойили билан боғлиқ бўлган муаммолар ҳар доим айнан жиноят ишлари соҳасида ўта муҳим аҳамият касб этиб келган. Шунинг учун ҳам Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ соҳасини ислоҳ қилишда тарафларнинг ўзаро тортишуви тамойилини ривожлантириш борасидаги барча таклифлар жиноят процесси билан боғлиқ. *М.С. Строгович* шундай, деб ёзган «Тарафларнинг ўзаро тортишуви — бу айблов ишини кўриб чиқадиган суддан ажратилган ҳамда айблов ва ҳимоя тарафларга ўзларининг фикрларини ҳимоя қилишлари ва қарши тарафнинг фикрларига эътироз билдиришларида тенг ҳуқуқлар берилган ҳолда ҳамда айбланувчи ҳимоядан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган ҳолатда суд ишини ташкил этишдан иборатдир. Бунда суд процессига раҳбарлик қилиш, иш ҳолатларини фаол текшириш ва бевосита ишни ҳал қилиш тегишлидир».

Иш судда кўрилаётганда айблов, ҳимоя қилиш ва ишни ҳал қилиш вазифалари бир-биридан алоҳида бажарилиб, айнан бир орган ёки айнан бир мансабдор шахс зиммасига юклатилиши мумкин эмас.

Давлат ва жамоат айбловчилари, судланувчи, вояга етмаган судланувчининг қонуний вакили, ҳимоячи, жамоат ҳимоячиси, шунингдек, жабрланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ва уларнинг вакиллари суд мажлисида тарафлар сифатида иштирок этадилар ва далиллар тақдим этиш, уларни текширишда қатнашиш, илтимос билан мурожаат қилиш, ишнинг тўғри ҳал этилиши учун аҳамиятга молик ҳар қандай масала бўйича ўз фикрларини билдиришда тенг ҳуқуқлардан фойдаланадилар (ЖПК 25-моддаси, 3-қисм).

Агар жиноят ишлари бўйича процессда вужудга келадиган ҳуқуқий муносабатларнинг субъектлари устидан юқори туришлик ваколати қамда турли хил вазифалар (функциялар) айнан бир давлат органининг қўлида бўлса, у ҳолда жиноят ишларни қўзғатиш ва олиб бориш, кўриб чиқиш ва ҳал қилиш борасидаги фаолият самарали бўлмайди.

Жиноят-процессуал қонунчилигида судья, айбловчи ва ҳимоячи вазифаларини бир шахс олиб бориши мумкин эмас, агар судья илгари ишда

ҳимоячи, терговчи, прокурор сифатида иштирок этган бўлса (ЖПК 76-модда) ва прокурор ҳам ишда илгари иштирок этган бўлса уларни рад қилиш лозим.

Жиноят процессида тарафларнинг ўзаро тортишувчи таъминли қўйидаги асосий элементларни характерлайди:

1. Айбловнинг суддан ажратилиши;
2. Суднинг процессда фаол, мустақил бўлиши ва фақат унгагина иш бўйича қарор қабул қилиш ҳуқуқининг берилиши;
3. Ўз вазифаларини амалга оширишлари учун тарафларга тенг процессуал ҳуқуқларнинг берилиши;
4. Айблов ва ҳимоя вазифаларининг одил судлов вазифасидан ажратилиши ва уларнинг бир биридан алоҳидалиги.

Ўзаро тортишув ҳуқуқини тан олиш — бу ўзаро тортишувчи тарафларнинг ўзларининг талабларини асослантиришлари ҳамда қарши тарафнинг фикрларига эътироз билдиришда бир хил воситалар ва имкониятлардан фойдаланиш ҳуқуқларини тан олиш демакдир.

Давлат ва жамоат айбловчиси, судланувчи, вояга етмаган судланувчи ва ҳимоячининг қонуний вакили ҳамда жабрланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ва уларнинг вакиллари суд ишида тарафлар сифатида иштирок этадилар ва далиллар тақдим этишда, уларни ўрганиб чиқишда, илтимосномаларини билдиришда ва ишни тўттириш ҳал қилиниши учун муҳим аҳамият касб этган ҳар қандай масала юзасидан ўз фикрини билдиришда тенг ҳуқуқлардан фойдаланадилар.

Процессуал тенглик юқорида санаб ўтилган ҳуқуқлардан кенгрок бўлиб, нафақат ишнинг фактик жиҳатларига шу билан бирга ишнинг юридик жиҳатларига ҳам тааллуқлидир. Ҳам айбловчи ҳам ҳимоячиси бўлган судланувчи суд ишида ва қарорида ҳал қилинадиган барча масалалар бўйича, жумладан жиноят даражаси ва жазо чорасини қўллаш бўйича ўз мулоҳазалари ва хулосаларини билдириш ҳуқуқига эга (ЖПК 53, 409, 412, 440, 449-моддалари).

Айбловчи, судланувчи, ҳимоячи ҳамда жабрланувчи, фуқаровий жавобгар ва уларнинг вакиллариининг далилларни тақдим этиш, уларни ўрганиб чиқишда иштирок этиш ва илтимосномаларни билдиришдаги процессуал тенглик ҳуқуқлари ишни ҳал қилишда бир томонламалик ва субъективликка қарши кафолат бўлиб хизмат қилади ва ҳар бир иш бўйича ҳақиқатнинг қарор топишига керакли шарт-шароитларни яратади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми ўзининг 19 декабр 2003 йилдаги 17-сонли қарорида «Судлар ўзаро тортишувлик таъминлини назарда тутувчи ЖПКнинг 25-моддасининг талабларига сўзсиз риоя қилинишини таъминлашлари шарт», деб таъкидлаб ўтган. Бундан ташқари бу таъмин Олий суд Пленумининг 22 август 1997 йилдаги 12-сонли «Судларнинг биринчи инстанцияда жиноят ишларини кўриб чиқишда процессуал қонунчиликка риоя қилиши тўғрисида»ги қарорида ва «Ҳимояланиш ҳуқуқини таъминлаб берувчи қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида»ги қарорида ҳам ўз ифодасини топган.

Суд ишни ҳар томонлама, тўла ва холисона ўрганиб чиқилиши учун керакли барча шарт-шароитларни яратиш лозим. Суд қайси тараф томонидан

тақдим этилишидан қағъи назар ўринсиз далилларни кўриб чиқишни истисно этади; илгари ишни кўриб чиқишда истисно этилган даллаларни ўрганиб чиқиш масаласини ҳал қилади; тарафларнинг илтимосига мувофиқ янги далилларни ўрганиб чиқади; суд иши бориши устидан нозорат олиб боради ва бошқа ишларни амалга оширади.

Ўзаро тортишув процессида суд янги айблов бўйича ёки янги бир шахсга нисбатан иш қўзғатиш, бирор бир тарафнинг илтимосисиз ишни қўшимча терговга юбориши мумкин эмас, бу жиҳатларни ЖПКда кўрсатиб ўтиш лозим.

Прокурорнинг жабрланувчи тарафнинг эътирози бўлмаганда айбловдан воз кечиши ишнинг тўхтатилишига олиб келиши лозим. Ўзаро тортишувда тарафларнинг тенг ҳуқуқлилиги ҳақиқатни аниқлашда, тарафларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларининг кафолатини таъминлашда ўта муҳим восита ҳисобланади. Ўзаро тортишув тамойилига асосланиш бутун суд процессининг мазмунини белгилаб беради, ҳукмнинг ҳуқуқий ва ижтимоий аҳамиятини оширади ва янада ишончли бўлишини таъминлайди.

1.11. Одил судловни амалга оширишда жамоатчиликнинг иштирок этиши

Замонавий шароитда жамоатчилик вакилларининг иштирокисиз жиноятчиликка қарши самарали кураш олиб бориш мумкин эмас, чунки фақат уларнинг ёрдамидагина барча жиноятларни тўлиқ очиш, барча жиноятчиларни фош қилиш ва уларга нисбатан адолатли жазони қўллаш, жиноятга олиб келувчи сабаблар ва шароитларнинг оддини олиш мумкин.

Жамоат бирлашмалари ва жамоаларнинг вакиллари жиноят ишини юритишда жамоат айбловчилари ҳамда жамоат ҳимоячилари тариқасида қатнашишга ҳақлидир (ЖПК 21-модда).

Жамоат айбловчиларига ва жамоат ҳимоячиларига жиноят ишларини кўриб чиқишда нисбатан кенг ҳуқуқлар берилган. Жамоат айбловчиси иш материаллари билан танишиш, далиллар тақдим этиш ва уларни текширишда иштирок этиш, илтимоснома бериш, тарафларнинг музокараларида сўзга чиқиб, айбловнинг исботлангани ҳақида судга фикр билдиришга ҳақлидир. Жамоат айбловчиси айбловдан воз кечишга ҳақли. Жамоат айбловчиси жамоат бирлашмаси ёки жамоанинг фикрини судда баён қилиши ва иш ҳолатларини аниқлашга кўмаклашиши шарт. Худди шу ҳуқуқларга жамоат ҳимоячилари ҳам эга (ЖПК 42, 43, 44-моддалар).

ФУҚАРОЛИК ИШЛАРИ БЎЙИЧА ТУМАНЛАРАРО (ШАҲАР) СУДИ, ЖИНОЯТ ИШЛАРИ БЎЙИЧА ТУМАН (ШАҲАР) СУДЛАРИ

Режа:

- 1. Жиноят ишлари бўйича туман(шаҳар) судлари.**
- 2. Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро(шаҳар) судлари.**
- 3. Туманлараро, туман судларида ишни ташкил этиш**

4. Судьялар ва халқ маслаҳатчиларининг асосий ҳуқуқ ва мажбуриятлари.

1. Жиноят ишлари бўйича туман(шаҳар) судларининг иш фаолияти.

Жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) суди раис, судьялар ва халқ маслаҳатчиларидан иборат бўлади.

Ҳозирги кунда жиноят ишлари суднинг қуйидаги таркибида кўриб чиқиши мумкин:

- судья якка тартибда - Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 15-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмларида кўзда тутилган жиноятлар бўйича ишларда (ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва қонунда озодликдан маҳрум этишдан енгилроқ жазолар назарда тутилган жиноятлар бўйича; унча оғир бўлмаган жиноятларни қасддан содир этиш ва қонунда беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш назарда тутилган жиноятлар бўйича; эҳтиётсизлик оқибатида содир этилган ва қонунда озодликдан маҳрум қилиш назарда тутилган жиноятлар бўйича);

- битта малакали судья ва иккита халқ маслаҳатчиси - бундай тартибда иш биринчи инстанцияда ҳар қандай судда кўриб чиқиши мумкин.

Барча биринчи инстанция судларида ҳайъат таркибида одил судловни амалга ошириш халқ маслаҳатчиларининг иштирокида амалга оширилади (ЎЗР Олий суди бундан мустасно). Улар жиноят ишини кўриб чиқиш ва ҳукми чиқаришда юзага келадиган барча масалаларни ҳал қилишда судья ҳуқуқларидан фойдаланади.

Халқ маслаҳатчилари 25 ёшга тўлган ва қонунда кўрсатилган бошқа талабларга жавоб берувчи фуқаролар орасидан тайинланади. Фуқароларга халқ маслаҳатчиларининг ваколатларини бериш тартиби «Судлар тўғрисида»ги қонуннинг (янги тахрирдаги) 62-моддасига мувофиқ белгилаб берилган. Суд ишларининг асосий қисми халқ маслаҳатчиларининг иштирокида кўриб чиқилади.

Жиноят ишлари бўйича судлар туман бўлими мавжуд бўлмаган ҳар бир туман (шаҳар)да амал қилади. Туман (шаҳар)да битта суд ташкил этилади, лекин бутун туман (шаҳар) ёки туман ва шу туманда жойлашган шаҳарлар учун битта судни ташкил этиш ҳам мумкин.

Жиноят ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судлари фаолияти устидан назоратни жиноят ишлари бўйича Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, жиноят ишлари бўйича вилоят суди ва жиноят ишлари бўйича Тошкент шаҳар суди амалга оширадilar.

Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судлари, жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судлари фаолиятларини ташкилий таъминоти, судларнинг мустақиллиги ва уларнинг фақат қонунга қатъий бўйсунитиш тамойилларига амал қилинган ҳолда, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги қошидаги махсус ваколат берилган орган зиммасига юклатилган.

Туманлараро, туман судларининг асосий ваколати биринчи инстанцияда фуқаролик, жиноят ва баъзи бир бошқа ишларни кўриб чиқиш, яъни, юқорида

таъкидлаб ўтилганидек, муайян ишлар бўйича қўйилган масаларга оид (жиноий жавобгарликка тортилган шахснинг айбдор ёки айбсизлиги, қонунда кўзда тутилган жазони қўллаш ёки қўлламаслик, мулкӣ даъволарни исботланганлиги ёки исботланмаганлиги ва ш.к.) қарорларни қабул қилишдан иборат.

Туман суди жиноят ва фуқаролик ишлари бўйича одил судловни амалга оширишдан ташқари маъмурий ҳуқуқбузарликлар бўйича ишларни ҳам кўриб чиқади. Бундай ишларни якка тартибда кўриб чиқади.

Ўзбекистон Республикаси Олий судидан ташқари барча судларда фуқаролик ишлари бўйича биринчи инстанция ишлари судьялар томонидан якка тартабда кўриб чиқилади (ФПК 13-модда).

Ишни якка тартибда кўриб чиқиш ва ҳал қилишда судья суд номидан ҳаракат қилади. Жиноят ишлари ҳайъатда кўриб чиқилади. Жиддий ижтимоий хавфлилиги бўлмаган жиноий ишлар, яъни қонунда уч йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш белгиланган қасддан қилинган жиноятлар, қонунда беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш белгиланган эҳтиётсизлик оқибатида қилинган жиноятлар, Қонунда беш йилдан кўпроқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш белгиланган унча оғир бўлмаган қасддан қилинган жиноятлар ҳамда қонунда беш йилдан кўпроқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш белгиланган эҳтиётсизлик оқибатида қилинган жиноятлар якка тартибда кўриб чиқилади (ЖПК 13м.).

Иш биринчи инстанция суди томонидан ҳайъатда кўрилганда суд таркибига судья ва икки нафар халқ маслаҳатчиси киради. Ўзбекистон Республикаси Олий суди биринчи инстанция ишларни уч нафар судьядан иборат тартибда кўриб чиқади. Одил судловни амалга оширишда халқ маслаҳатчилари судьянинг барча ҳуқуқларидан фойдаланадилар. Улар суд мажлисида ишни кўриш жараёнида келиб чиқадиган ҳамма масалаларни ҳал қилишда ва ҳукм чиқаришда раислик қилувчи билан тенг ҳуқуққа эгадирлар. Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро судлар ва жиноят ишлари бўйича туман судларида фуқаролик-процессуал ва жиноят-процессуал қонунчилигида белгиланган тартибда якка тартибда ишларни кўриб чиқиш судья ва икки нафар халқ маслаҳатчиси томонидан кўриб чиқишдан фарқ қилмайди.

Судьяларни ташқи таъсирлардан ҳимоя қилиш мақсадида қонунда судьялар мажлисини олиб бориш ва иш бўйича ҳукм ёки қарор чиқаришнинг алоҳида тартиби кўзда тутилган. Бунинг учун судьялар суд маслаҳатхонасида кенгашадилар. Бу хонада ушбу ишни кўриб чиқишдаги суд таркибига кирувчи судьялардан бошқа ҳеч ким бўлмаслиги керак. Ушбу қонданинг (судьялар кенгаши сирийнинг) бузилиши ҳукм ёки қарорнинг бекор қилинишига сабаб бўлади.

2. Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро(шаҳар) судлари.

Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) суди раис ва судьялардан иборат бўлади.

Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судлари фаолияти устидан назоратни фуқаролик ишлари бўйича Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, фуқаролик ишлари бўйича вилоят суди ва фуқаролик ишлари бўйича Тошкент шаҳар суди амалга оширади.

Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро судлар томонидан кўриб чиқиладиган барча ишларни умумий хусусиятларига кўра гуруҳларга ажратиш мумкин.

- фуқаролик, оила, меҳнат ва ер билан боғлиқ ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низолар бўйича ишлар;

- умумий юрисдикция судларининг асосий бўғини, уларнинг ваколатлари

- алоҳида тартибда кўриладиган ишлар;

- қонун билан уларнинг ваколатига бириктирилган бошқа ишлар.

Кўпинча, фуқаролик ишлари бўйича судлар алоҳида тартибда кўриладиган ишларни ҳам кўриб чиқадилар. Буларга юридик аҳамиятга эга бўлган фактларни белгилаш, фуқарони Дом-дараксиз йўқолган ёки уни ўлган деб эълон қилиш, Фуқаронинг лаёқати чекланганлиги ёки лаёқатсизлигини эътироф этиш, мулкнинг эгасизлигини эътироф этиш, йўқолган ҳужжатлар бўйича ҳуқуқларни қайта тиклаш каби ишлар киради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 2 августдаги “Суд тизими ходимларини ижтимоий муҳофаза қилиш ни тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ҳамда 2012 йил 30 ноябрдаги “Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича ташкилий чора – тадбирлар тўғрисида”ги фармонларининг қабул қилиниши суд ҳокимияти нуфузини белгилашда судья кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйишнинг замонвий демократик талабларга жавоб берадиган тизим яратилди.

Унга кўра илгари судьялик лавозимига тайинланаётган шахсларнинг ёши 25 дан 30 ёшга кўтарилди, 5 йиллик юридик стаж шарт қилиб қўйилди, уларнинг касб тайёргарлигига нисбатан малака талаблари кучайтирилди.

Умумий юрисдикция судларининг фаолиятини янада такомиллаштириш ва кучайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 4 октябрдаги “Туман ва шаҳар умумий юрисдикция судлари фаолиятини такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ 4570 сонли Фармони қабул қилиниб, унда:

Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро суди судьялари сони 71 тага ҳамда суд аппарати ходимлари сони талайгина кўпайтирилди, Олий суд аппаратидаги Суд амалиётини умумлаштириш бўлими негизида Ахборот-таҳлил бўлими тузилиб, судлар фаолиятини тизимли тарзда ўрганиб бориш, умумий юрисдикция судларидаги судлов ишларининг аҳволи тўғрисидаги материалларни Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми, Раёсати муҳокамасига ҳар йилнинг чорагида киритиш вазифалари юкланди.

Шу асосда фуқаролик ҳамда жиноят ишлари бўйича вилоят судлари ва унга тенглаштирилган судларда “Суд амалиёти ва статистикаси таҳлили бўлимлари” тузилиб унга қатор олий юридик маълумотли мутахассислар билан бойитилди.

3. Туманлараро, туман судларида ишни ташкил этиш

Ушбу судларда ишни ташкил қилиш суднинг кундалик иши устидан раҳбарлик қилувчи суд раисининг зиммасига юклатилади.

Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) суди, жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судининг раиси суд кенгашида раҳбарлик қилиш ва ишни судьялар ўртасида тақсимлашдан ташқари халқ маслаҳатчилари билан ишлашни ташкил қилади, фуқароларни шахсан қабул қилади, уларни суд томонидан қабул қилиш, ариза ва шикоятларни кўриб чиқиш ишларини ташкил этади.

Суд раиси суд фаолиятини такомиллаштириш мақсадида:

- суд амалиётини умумлаштириш ва суд статистикасини юритиш ишларига раҳбарлик қилади,
- қонун бузилишини, ҳуқуқбузарликлар содир этилишига олиб келган сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида давлат органлари, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахсларга тақдимномалар киритади;
- суд ходимларининг малакасини ҳамда халқ маслаҳатчиларининг юридик билимларини ошириш ишларини ташкил этади.

Ташкилий жиҳатдан суд идораси ишига раҳбарлик қилади, суд ходимлари билан меҳнат шартномаларини тузади ва бекор қилади, қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Суд раиси котиблар, девонхона бошқарувчиси, йш юритувчи ва бошқаларни танлаш, ишга қабул қилиш ва ишдан бўшатиш ишларини амалга оширади.

Амалдаги қонунчиликка мувофиқ («Судлар тўғрисида» қонуннинг 38-моддаси) фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судининг, жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судининг раиси йўқлигида унинг ваколатлари судьяларнинг тегишли малака ҳайъатининг қарори билан ушбу туманлараро, туман (шаҳар) судининг судьялардан бирининг зиммасига юклатилиши мумкинлиги кўзда тутилган.

Туманлараро, туман судларида ишни тўғри ташкил этиш судларнинг самарали фаолиятларини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бу вазифа суд раиси зиммасига юклатилади.

Суд ишини ташкил этишда суд раисидан ташқари барча судьялар ва бошқа суд ходимлари иштирок этади. Суд ишини тегишли даражада ташкил этмасдан туриб ишларни тез, тўлиқ ва тўғри кўриб чиқиш ва суд олдида турга профилактик ва бошқа ишларни амалга ошириш мумкин эмас.

Иш режалаштириш асосида ташкил этилади. Суднинг режасида кадрлар билан ишлаш, халқ маслаҳатчиларини юридик тайёрлаш, туманда қонунийлик аҳволини ўрганиш, маълум турдаги суд ишларини кўриб чиқиш амалиётини умумлаштириш, иш юритишни ташкил қилиш ва бошқалар назарда тутилади.

Ҳар бир судда суд фаолиятини такомиллаштириш, суд фаолияти давомида йўл қўйиладиган хатоларни аниқлаш ва уларнинг олдини олиш,

иҷобий таҷрибаларни аниқлаш ва уларни тарқатиш, эҳтиёт чора-тадбирларини ишлаб чиқариш ва кўриш мақсадида доимий равишда суд амалиётини ўрганиш ва умумлаштириш олиб борилади.

Умумлаштириш иши қуйидаги босқичлардан иборат: умумлаштириш мавзусини танлаш; умумлаштириш дастурини тузиш; суд ишларини ўрганиш; хулосалар чиқариш ва тегишли чора-тадбирларни ишлаб чиқиш.

Умумлаштириш режаси амалиётни ўрганиш ва умумлаштириш жараёнида жавоб бериш талаб қилинадиган саволлардан ташкил топади. Бу каби саволлар маълум бир турдаги ишларда суд томонидан йўл қўйилиши мумкин бўлган камчиликлар, хатолар ва қоида бузишларини топиш; дастлабки тергов ва сўроқнинг сифатини; жиноят қилишга олиб келувчи сабаб ва ҳолатларни ва бошқаларни аниқлаш билан боғлиқ.

Умумлаштиришнинг мақсади ва дастурига мувофиқ суд раиси маълум бир турдаги ишлар ўрганиб чиқилиши керак бўлган муддатни белгилайди, масалан чорак, ярим йиллик, йил ва бошқалар. Умумлаштириш дастури ва муддатини белгилаб олгач, судьялар танлаб олинган ҳар бир турдаги ишларни ўрганиб чиқадилар ва маълумотларни таҳлил қилиб қўйилган саволларга тегишли жавобларни берадилар. Суд ишларини ўрганиб чиқиш ва белгиланган дастур бажарилгандан сўнг, умумлаштиришнинг мақсадидан келиб чиққан ҳолда, хулосалар чиқарилади ва таклифлар киритилади. Суд ходимларининг малакасини ошириш шакллари турли хил бўлади. Халқ маслаҳатчилари билан ишлаш кўпинча икки йўналишда олиб борилади: уларни юридик тайёрлаш мақсадида ўқитиш ва суднинг тарбиявий-профилактик фаолиятига жалб қилиш.

Судларда қонунчилик ва суд амалиёти бўйича маълумот ишлари олиб борилади. Маълумот ишлари кодекслар, Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, Ўзбекистон Республикаси ҳукумати қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Олий суди изоҳлари, Адлия вазирлигининг буйруқ ва йўриқномалари ва бошқа ҳужжатларнинг расмий нашрларининг назорат нусхаларини сақлашдан иборат.

Иш юритиш бўйича умумий раҳбарлик суд раиси томонидан амалга оширилади. Иш юритиш бўйича бевосита масъулият девонхона бошқарувчиси зиммасига юклатилган. У девонхона ходимлари ўртасида ишларни тақсимлайди, статистик ҳисобот учун маълумотларни тайёрлайди, суд бўйича буйруқ ва қарорлар китобларини сақлайди, суднинг юқори турувчи суд органлари ва бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари, жамоат ташкилотлари, корхоналарга ёзган хизмат хатларини расмийлаштиради.

Суд мажлисининг котиби суд мажлиси баённомасини юритади, суд мажбуриятларини ижроси учун навбатдаги халқ маслаҳатчиларини таклиф қилади, суд ишининг иштирок-чилари ва гувоҳларини чақиради, эшитилиши мўлжалланган (ишлар бўйича зарур маълумотларни таъминлайдилар.

4. Судьялар ва халқ маслаҳатчиларининг асосий ҳуқуқ ва мажбуриятлари

Судьялар қонунга мувофиқ одил судловни амалга оширишга ваколат берилган шахслардир. Ўзбекистон Республикасида барча судьялар бир хил мақомга эга. Суддарнинг раислари, раиснинг ўринбосарлари айна вақтда судьялардир.

Одил судловни амалга ошириш ва бошқа функцияларни бажариш учун судьялар ва халқ маслаҳатчилари қонунчилик тартибида белгиланадиган ҳукм чиқариш ваколатига эгалар.

Асосий бўғин судларининг судьялари қуйидаги ҳуқуқларга эгалар: мансабдор шахслар ва фуқаролардан одил судловни амалга ошириш билан боғлиқ бўлган ўз фармойишларининг бажарилишини талаб қилиш; мансабдор ва бошқа шахслардан одил судловни амалга ошириш учун зарур бўлган ахборотларни олиш; уюшмаларга бирлашиш ва қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумкин.

Судьялар кўриб чиқилиши лозим бўлган ишлар, амаддаги қонунчилик ва уни қўллаш амалиёти билан халқ маслаҳатчиларини олдиндан таништириб чиқишлари ва уларга ўз ваколатларини амалга оширишларида керак бўладиган бошқа ёрдамни кўрсатишлари шарт.

Халқ маслаҳатчилари ҳуқуқий билимларни билишлари, ҳар бир ишни судда кўриб чиқишга тайёрланишлари, ҳуқуқбузарликлардан огохлантириш ишларида қатнашишлари шарт.

Халқ маслаҳатчилари ўз функцияларини бажариш учун судга ўз вақтида келишлари шарт. Халқ маслаҳатчисини судга чақириш у ишлайдиган ёки ўқийдиган корхона, идора, ташкилот маъмурияти учун шарт.

Агар халқ маслаҳатчилари ваколатларининг муддати суд ишини кўриб чиқиш давомида тугайдиган бўлса, у ҳолда бу ваколатлар ушбу ишни кўриб чиқиш охирига еткунича сақланиб туради.

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ СУДИ, ВИЛОЯТ СУДИ, ТОШКЕНТ ШАҲАР СУДИ РАИСИНИНГ ВАКОЛАТЛАРИ ВА БУ СУДЛАРДА ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

Режа:

- 1. Умумий юрисдикция судларининг ўрта бўғини. Ўрта бўғин судларининг ваколатлари**
- 2. Ўрта бўғин судларининг таркиби ва тузилиши**

- 1. Умумий юрисдикция судларининг ўрта бўғини.
Ўрта бўғин судларининг ваколатлари**

Жиноят ишлари ва фуқаролик ишлари бўйича Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, жиноят ишлари ва фуқаролик ишлари бўйича вилоят,

Тошкент шаҳар судлари умумий судлар тизимида ўрта бўғинни ташкил этадилар.

Суд тизимида ўрта бўғин судьялари бир хил ваколат ва мавқега эгалар. Улар фуқаролик ишлари ва жиноят ишларини кўриб чиқишда кенг ҳуқуқларга эгалар, хусусан улар ишларни биринчи инстанция суди сифатида, апелляция, кассация ва назорат тартибида кўриб чиқадиладар.

Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят суди, Тошкент шаҳар суди:

- ўз ваколатлари доирасида ишларни биринчи инстанция суди сифатида, апелляция, кассация тартибида ва назорат тартибида кўради;

- туманлараро, туман (шаҳар) судларининг фаолияти устидан назорат олиб боради, суд амалиётини умумлаштиради;

- қонунга мувофиқбошқа ваколатларни амалга оширади. Ушбу бўғин судлари биринчи инстанция суди сифатида ЖПК 389-моддасида кўзда тутилган жиноят ишларини кўриб чиқадиладар. *Масалан*, жиноят ишлари бўйича Қорақалпоғис-тон Республикасининг Олий суди Жиноят кодексининг 97-моддаси иккинчи қисмида, 118-моддасининг тўртинчи қисмида, 150,153, 155,157,158-моддаларининг учинчи қисмида, 159-моддасининг тўртинчи қисмида, 160,161-моддаларида, 210-моддасининг учинчи қисмида, 230,231,242,244-моддаларида, 273-моддасининг бешинчи қисмида кўзда тутилган жиноятларнинг (жавобгарликни оғирлаштирадиган ҳолатларда қасддан одам ўлдириш, жавобгарликни оғирлаштирадиган ҳолатларда номусга тегиш, тинчлик ва ҳавфсизликка қарши жиноятлар, давлат бошқаруви тартибига, одил судловга қарши ва бошқа оғир ва ўта оғир жиноятлар тўғрисида) суд ишини кўриб чиқади.

Муайян жиноят ёки фуқаролик иши бўйича чиқарилган апелляция ажрими нафақат ушбу иш учун муҳим аҳамиятга эга. У ушбу ишда йўл қўйилган хатоларнинг бошқа ишларда такрорланмаслиги учун туман судининг кейинги амалиётига таъсир қилади. Бу ўз навбатида суд амалиётининг шаклланишига хизмат қилади, туман суди ва бошқа қуйи турувчи судларнинг ишларини яхшиланиши ижобий таъсир қилади. Ўзбекистон Республикаси ЖПК 497-моддасига мувофиқ жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судларининг қонуний кучга кирмаган ҳукмлари устидан - Қорақалпоғистон Республикаси жиноят ишлари бўйича Олий судига, жиноят ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларига апелляция тартибида шикоят бериш ва протест билдириш мумкин.

Жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судларининг қонуний кучга кирган ҳукмлари устидан - Қорақалпоғистон Республикаси жиноят ишлари бўйича Олий судига, жиноят ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларига; Қорақалпоғистон Республикаси жиноят ишлари бўйича Олий судининг, жиноят ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларининг қонуний кучга кирган ҳукмлари устидан - шу судларнинг судлов ҳайъатларига кассация тартибида шикоят бериш ва протест билдириш мумкин.

Энди умумий юрисдикция ўрта бўғин судларининг ваколатлари тўғрисида тўхталиб ўтамиз.

Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят суди, Тошкент шаҳар суди Раёсати:

- ўз ваколатлари доирасида ишларни назорат тартибида кўриб чиқади;
- суд амалиётини умумлаштириш натижаларини кўриб чиқади;
- ҳайъатлар фаолияти тўғрисидаги маърузаларни, туманлараро, туман (шаҳар) судлари раисларининг шу судлар фаолияти тўғрисидаги ва қонун ҳужжатларини қўллаш амалиёти тўғрисидаги маърузаларини тинглайди;
- қонунга мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади. Ҳукм ва ажрим (қарор) ишларини назорат тартибида кўриб чиқиш бу ишлар апелляция ёки кассация тартибида кўриб чиқилгандан сўнггина ва шу суд раиси, прокурор ёки уларнинг ўринбосарларининг протестлари асосидагина йўл қўйилади. Протестда ўта оғир жиноят тўғрисидаги қонунни қўллаш, жазони кўчайтириш ёки маҳкумнинг аҳволини ёмонлаштирувчи бошқа ўзгартиришларни киритиш, оқлов ҳукмини ёки суднинг ишни тугатилганлиги тўғрисидаги (қарори)ни қайта кўриб чиқиш каби масалалар қўйилиши мумкин. Суднинг айблов ҳукми ёки ажрими (қарори) қонуний кучга кирганидан сўнг бир йил давомидагина бундай протестни қайта кўриб чиқиш учун йўл қўйилади.

Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят суди, Тошкент шаҳар судининг судлов ҳайъатлари:

- ўз ваколатлари доирасида ишларни биринчи инстанцияда кўриб чиқади;
- шаҳар суди раиси ваколатлари ва бу судларда ишларни ташкил қилиш
- апелляция ёки кассация тартибида шикоят бериш (протест билдириш) ҳуқуқига эга бўлган шахсларнинг хоҳишига кўра, ишларни апелляция ёки кассация тартибида кўриб чиқади. Апелляция тартибида кўрилган иш кассация тартибида кўрилмайди;
- суд амалиётини умумлаштиради;
- қонунга мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Судлов ҳайъатига унинг раиси раҳбарлик қилади. Одатда судлов ҳайъатининг раиси суд раисининг ўринбосари бўлади. Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят суди, Тошкент шаҳар суди раисининг ўринбосари судлов ҳайъати ишини ташкил қилади; судлов ҳайъати мажлисларида раислик қилиши мумкин («Судлар тўғрисида» қонуннинг 35-моддаси).

2. Ўрта бўғин судларининг таркиби ва тузилиши

«Судлар тўғрисида» қонуннинг 29-моддасида шундай дейилган: Қорақалпоғистон Республикаси жиноят ишлари бўйича Олий суди, жиноят ишлари бўйича вилоят, Тошкент шаҳар судлари раис, раис ўринбосари, судьялар, халқ маслаҳатчиларидан иборат бўлади ва суд Раёсати ҳамда судлов ҳайъатлари таркибида иш олиб боради.

Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича Олий суди, фуқаролик ишлари бўйича вилоят, Тошкент шаҳар судлари раис, раис ўринбосари, судьялардан иборат бўлади ва суд Раёсати ҳамда судлов ҳайъатлари таркибида иш олиб боради.

Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят суди, Тошкент шаҳар суди Раёсати шу суднинг судьяларидан иборат таркибда иш олиб боради.

Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят суди, Тошкент шаҳар суди Раёсати мажлислари ҳар ойда камида икки марта ўтказилади ва Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят суди, Тошкент шаҳар суди Раёсати аъзоларининг кўпчилиги ҳозир бўлган тақдирда ваколатли ҳисобланади.

Ишни биринчи инстанцияда кўриб чиқишда судлов ҳайъати одатда раислик қилувчи ва икки халқ маслаҳатчисидан иборат таркибда ҳаракат қилади. Ишларни тегишли судларнинг ҳайъатларида апелляция ва кассация тартибда кўриб чиқиш уч судьядан иборат таркибда амалга оширилади.

Ушбу суднинг ишларини ташкил этишга суд раиси масъул бўлади. Суд фаолиятига ташкилий жиҳатдан раҳбарлик қилади;

- суд ишлари бўйича чиқарилган ҳал қилув қарорлари, ҳукмлар, ажримлар ва қарорлар устидан қонунда белгиланган доирада ва тартибда протест киритади;

- суд ишларини назорат тартибда текшириш учун талаб қилиб олади;

- суд Раёсатини чақиради ва унинг мажлисларида раислик қилади;

- суд Раёсатининг қарорлари бажарилиши устидан назоратни амалга ошириш ишини ташкил этади;

- Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят, Тошкент шаҳар судлари судьяларининг интизомий жавобгарлиги ҳақида иш кўзғатади;

- судьялар, суднинг бошқа ходимлари ҳамда халқ маслаҳатчилари малакасини ошириш ишини ташкил этади;

- суд амалиётини умумлаштириш ва суд статистикасини юритиш ишини ташкил этади;

- фуқароларни шахсан қабул қилади, уларни қабул қилиш, ариза ва шикоятларни кўриб чиқиш ишини ташкил этади;

- судьяларнинг малака ҳайъати қарорлари устидан Умумий юрисдикция судлари судьяларининг Олий малака комиссиясига тақдимномалар киритади;

- суд девони ишларига раҳбарлик қилади, суд ходимлари билан меҳнат шартномаларини тузади ва бекор қилади;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Ўрта бўғин суди раиси ўринбосарга эга. Суд раиси ўринбосарининг ваколатлари «Судлар тўғрисида» қонуннинг 35-моддасида белгилаб берилган. Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят суди, Тошкент шаҳар суди раисининг ўринбосари: судлов ҳайъатларининг ишини ташкил этади; судлов ҳайъати мажлисларида раислик қилиши мумкин; суд раёсатига судлов ҳайъатларининг фаолияти тўғрисида маърузалар тақдим этади; фуқароларни шахсан қабул қилади; суд раиси йўқлигида унинг ваколатларини амалга оширади; қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Ўрта бўғин судларининг ходимлари таркибига маслаҳатчилар, девонхона бошқарувчиси, суд мажлиси котиблари, иш юритувчилар, машинисткалар ва архивариуслари қиради.

Маслаҳатчилар судга келиб тушган шикоят ва ишларни ўрганиб чиқадиладар ва улар тўғрисида суд раисига ахборот берадиладар, бошқа ишларни бажарадиладар.

Девонхона мудирини суд хайъатлари котибларига раҳбарлик қилади, ташриф буюрувчиларни қабул қилишни ташкил этади, судга келиб тушган хатлар бўйича суд раиси ёки унинг ўринбосарларига ахборот беради, халқ маслаҳатчиларинини судга чақириш ишларинини ташкил қилади, суд раиси ёки унинг ўринбосарларининг рухсатига мувофиқ фуқароларга турли суд ҳужжатларинини беради ва юборади.

Суд мажлисининг котиблари биринчи инстанцияда кўриб чиқиладиган ишлар бўйича баённомаларни юритади, суд иштирокчиларига чақирув қоғозларинини юборади, прокурор ва адвокатларни ишнинг тинглаш вақтидан хабардор қилади, қамоқда бўлган судланувчиларни маълум бир кун ва соатда судга олиб келиш ишларинини ташкил қилади ва бошқаларни амалга оширади.

Раёсат котиби раёсатнинг иш юритиш ишларинини амалга оширади, раёсат аъзолари ва прокурорни кенгаш муддати ва кўриб чиқиладиган масалаларнинг характеридан хабардор қилади, раёсат ишининг натижаларинини расмийлаштиради.

Суд аппаратининг бошқа ходимлари —хусусан суд мажлисининг котиблари, архив мудирини, девонхона мудирини, мутахассислари, шунингдек малака хайъати котиби ҳамда суд амалиётинини умумлаштириш ва таҳлил қилиш бўлими бевосита ўз лавозимларига мувофиқ белгиланган ишларни амалга оширадиладар.

Аҳолини қабул қилишни суд раиси ва унинг ўринбосари ташкил қилади. Қабул қатъий белгиланган вақтда амалга оширилади. Фуқароларни қабул қилиш жараёнида фуқароларга керакли ҳуқуқий масалалар тушунтирилади, ариза ва шикоятлар қабул қилинади, сўров хатлари, маълумотномалар, суд қарорларидан кўчирмалар, ҳукмларнинг нусхалари берилади.

Кадрлар билан ишлаш суд раиси, унинг ўринбосари, девонхона мудирини томонидан амалга оширилади. Бу ишлар бутун суд, суд хайъатлари ва техник ходимларга тааллуқлидир. Ходимларни танлаш, жойлаштириш ва бошқа лавозимларга ўтказиш вилоят судининг судьялари ва бошқа ходимларининг профессионал-ишбилармонлик ва маънавий фазилатларинини (сифатларинини) ўрганиш асосида амалга оширилади.

Халқ маслаҳатчилари билан ишлаш уларни ҳуқуқ ва суд фаолиятининг асослари билан таништириш, кўриб чиқирилиши лозим бўлган ишлар билан ўз вақтида танишиб чиқишга шароит яратиш, материалларни дастлабки ўрганиб чиқишда юзага келиши мумкин бўлган ҳуқуқий масалаларни тушунтириш ва бошқа ишлардан иборат бўлиши керак.

Ўрта бўғин судлари фаолиятининг муҳим йўналишларидан бири суд амалиётинини ўрганиш ва умумлаштириш ҳисобланади. Суд хайъатларининг кассация ва апелляция амалиётларинини, Раёсатнинг назорат амалиётинини умумлаштириш ва муайян ишларни ўрганиб чиқиш асосида ушбу бўғин судлари ишларда йўл қўйилган хатолар ва камчиликлар бўйича амалий материалларни олади. Бу ўз навбатида йўл қўйилган хатоларнинг сабабларинини аниқлаш, суд

ишининг сифати тўғрисида ахборотга эга бўлиш ва суд фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирларини белгилаб олишга имкон беради.

Қўйилган мақсаддан келиб чиққан ҳолда апелляция, кассация ва назорат амалиёти турли масалалар бўйича умумлаштирилади ва ўрганиб чиқилади: маълум турдаги Жиноят ва фуқаролик ишлари бўйича, мулкӣ ва процессуал қонунларни қўллаш масалалари ва бошқалар бўйича. Бу мансабдор шахслар томонидан келтирилган протестларнинг асосланганлиги ва қонунийлиги, ҳукм ва қарорларни текширишнинг самарадорлигини аниқдашга имкон беради. Бундан ташқари шикоят ва протестларда келтирилган далил-исботларни ўрганишда йўл қўйилган камчиликлар аниқланади. Умумлаштириш маълум бир туман ёки бир неча туман судларининг фаолияти билан боғлиқ бўлган материалларни ўрганиш йўли билан ҳам амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 2 августдаги “Суд тизими ходимларини ижтимоӣ муҳофаза қилиш ни тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ҳамда 2012 йил 30 ноябрдаги “Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича ташкилий чора – тадбирлар тўғрисида”ги фармонларининг қабул қилиниши суд ҳокимияти нуфузини белгилашда судья кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйишнинг замонвий демократик талабларга жавоб берадиган тизим яратилди.

Унга кўра илгари судьялик лавозимига тайинланаётган шахсларнинг ёши 25 дан 30 ёшга кўтарилди, 5 йиллик юридик стаж шарт қилиб қўйилди, уларнинг касб тайёргарлигига нисбатан малака талаблари кучайтирилди.

Умумий юрисдикция судларининг фаолиятини янада такомиллаштириш ва кучайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 4 октябрдаги “Туман ва шаҳар умумий юрисдикция судлари фаолиятини такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ 4570 сонли Фармони қабул қилиниб, унда:

Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро суди судьялари сони 71 тага ҳамда суд аппарати ходимлари сони талайгина кўпайтирилди, Олий суд аппаратидаги Суд амалиётини умумлаштириш бўлими негизида Ахборот-таҳлил бўлими тузилиб, судлар фаолиятини тизимли тарзда ўрганиб бориш, умумий юрисдикция судларидаги судлов ишларининг аҳволи тўғрисидаги материалларни Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми, Раёсати муҳокамасига ҳар йилнинг чорагида киритиш вазифалари юкланди.

Шу асосда фуқаролик ҳамда жиноят ишлари бўйича вилоят судлари ва унга тенглаштирилган судларда “Суд амалиёти ва статистикаси таҳлили бўлимлари” тузилиб унга қатор олий юридик маълумотли мутахассислар билан бойитилди.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ СУДИ

Режа:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий суди шаклланишининг асосий босқичлари.
2. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг суд тизимидаги тутган ўрни. Олий суд ваколатлари.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг тузилиш тизими ва таркиби.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Раисининг ваколатлари.
Ўзбекистон Республикаси Олий суди раисининг ўринбосари ва суд хайъатларининг раислари
5. Ўзбекистон Республикаси Олий суди аппарати. Илмий-маслаҳат кенгаши

1. Ўзбекистон Республикаси Олий суди шаклланишининг асосий босқичлари.

Собиқ СССРда Олий суд 1924 йил ташкил этилган. Шунга мувофиқ 1924 йил 13 декабрда Ўзбекистон Марказий Ижроия кўмитасининг қарори билан Олий суднинг Туркистон бўлими ўрнига Ўзбекистон ССР Олий суди ташкил этилди. Ўзбекистон ССР Олий судининг ташкилий масалаларини ҳал этиш революцион кўмита зиммасига юклатилган бўлиб, Олий суд таркиби ҳам шу кўмита томонидан тасдиқланган эди. Олий суд таркибига кўра Олий суд раиси биринчи инстанция суд хайъатининг ҳам раиси ҳисобланиб, бундан ташқари, кассацион хайъат раиси ва хайъатнинг олтига аъзосидан иборат бўлган.

Ўзбекистон ССР Олий суди «Ўзбекистон ССР суд кўрилиши тўғрисида»ги қарор қабул қилингунга қадар 1922 йил 31 октябрь 9-чақириқ 4-сессияда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси суд кўрилиши тўғрисида»ги қарор асосида фаолият юритган. Ўзбекистон ССР Олий суд органи ўша даврда Ўзбекистон ҳудудидаги барча суд органларини бир тизимга бирлаштириб, қуйи турувчи барча судлар, ҳарбий трибуналларни назорат қилган. Ўзбекистон ССР Олий суди Пленумга, доимий кенгашга, суд Раёсати, жиноят ва фуқаролик ишлари бўйича кассацион хайъатга, (зарур пайтлари ҳарбий ва интизомий хайъатга эга бўлган). Олий суд вазифасига Ўзбекистон ССР ҳудудида қуйи турувчи барча суд органлари ва ҳарбий трибуналлар томонидан кўрилган ишларни кассацион тартибда кўриб чиқиш ва бошқа бир қатор вазифалар кирар эди. Кейинчалик 1926 йил 20 августда СССР нинг МИҚ ва МНҚси томонидан тасдиқланган «Ҳарбий трибунал ва Ҳарбий прокуратура тўғрисида»ги Низомга кўра Ҳарбий жиноят ишларининг кассацион, вазифаси СССР Олий судининг ҳарбий кўмитасига берилди.

Ўзбекистон ССР Олий судининг жиноят ва фуқаролик ишлари бўйича кассацион хайъати Олий суднинг учта аъзоси таркибида ишларни кассацион тартибда кўрар эди. Ўзбекистон ССР Олий суди ҳарбий хайъати 1926 йил 20 августгача мавжуд бўлган бўлиб, хайъат раиси ва суднинг 4 аъзоси таркибида фаолият юритган. Ўзбекистон ССР Олий судининг Интизомий хайъати уч суд аъзосидан иборат бўлиб, вилоят судлари ва Тожикистон АССР Олий суди судьяларининг интизомий жавобгарликка оид ишларини кўрар эди. Ўзбекистон

ССР Олий суди аъзоларининг интизомий жавобгарлик масалаларини Ўзбекистон ССР Олий судининг Раёсати кўрар эди.

Ўзбекистон ССР Олий суди раиси, раис ўринбосарлари республика адлия халқ кўмитаси тақдимномасига биноан Ўзбекистон ССР МИҚ томонидан тасдиқланарди. Суд Хайъати раислари эса Ўзбекистон ССР МИҚ раёсати томонидан тайинланар эди. Ўзбекистон ССР Олий суди суд тизимини назорат қилиш вазифасини амалга ошириш билан бирга суд фаолиятини ҳам амалга оширар эди. Биринчи инстанция суди сифатида Олий суднинг битта судьяси иккита халқ маелаҳатчисй билан ўта муҳим ва мураккаб бўлган ишларни кўрарди. Олий суд судьяси томондан чиқарилган ҳукм ва қарорлар қатъий бўлиб, фақат республика Олий суди томонидан назорат тартибда бекор қилиниши мумкин эди.

1924 йил 31 октябрдаги СССР МИҚ суд ишларини юритиш тўғрисидаги Низоми асосида 1926 йил 1 июл Ўзбекистон ССР МИҚ қарорига асосан Ўзбекистон ССР бутун ҳудудида (Шу жумладан Тожикистон АССРда) Ўзбекистон ССРнинг биринчи ЖПКси амал қила бошлади ва шу куннинг ўзида «Ўзбекистон ССР судларни ташкил этиш тўғрисида»ги Низоми қабул қилиниб, Ўзбекистон ССР Олий суди суд тизимининг Олий органи деб тан олинди.

1927 йили округ судларининг йўқ қилиниши натижасида (Ўзбекистон ССР суд тизими иккита бўғиндан иборат эди. Булар 1931 йил қабул қилинган «Ўзбекистон ССР судларни ташкил этиш тўғрисида»ги Низом да кўрсатилган СССР Олий суди ва халқ судларидир. Хоразмнинг марказдан узоқлигини ҳисобга олиб, Хоразм округи ва шу округнинг ўзида Хоразм округ суди ташкил этилган эди. Кейинчалик Ўзбекистон ССР Олий суди томонидан Қашқадарё ва Сурхондарё округларида ҳам округ судлари ташкил қилинди.

Бу хилдаги тизим 1938 йил 15 августда қабул қилинган «СССР иттифокдош республикаларининг судларни ташкил этиш тўғрисида»ги Низом қабул қилингунга қадар амал қилди. Ушбу Низом суд органлари тизимини тубдан ўзгартириб юборди. Жумладан, суд вазифаларининг тақсимланиши, назорат инстанцияларининг фавқулодда қисқартирилиши, суд назорати тартибида протест келтириш ҳуқуқига эга бўлган шахслар доирасини аниқлаш, махсус хайъатларни ташкил этиш тўғрисидаги масалаларни ҳал этди. 1938 йилдан бошлаб Ўзбекистон ССР Олий суди қонуний кучга кирган ҳал қилув қарори, ҳукм ва ажримларни қайта кўриш ҳуқуқига эга бўлган ягона суд инстанциясига айланди. Ўзбекистон ССР Олий суди қуйи судларга суд амалиёти тўғрисида кўрсатма ва тушунтиришлар бериш ҳуқуқини йўқотди. Айтиш жоизки, Ўзбекистон ССР Олий суди Пленуми ва Раёсатининг қуйи судларнинг қилган хатоларини тўғрилашда ҳам, раҳбарий тушунтиришлар беришда ҳам аҳамияти катта эди. Шунинг учун ҳам Олий суд Пленуми ва Раёсатини ваколатани осонлаштириш унчалик ҳам тўғри эмас эди.

2. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг суд тизимидаги тутган ўрни.

Олий суд ваколатлари

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 110-моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг Олий суди фуқаролик, жиноий ва маъмурий соҳаларда суд фаолиятини амалга оширувчи Олий суд ҳокимияти органи ҳисобланади. Олий суд томонидан қабул қилинадиган ҳуқуқий ҳужжатларнинг ижро этилиши бутун Ўзбекистон ҳудудида мажбурийдир. Олий суднинг ташкил этилиши ва фаолияти 2000 йил 14 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Судлар тўғрисида»ги қонуни билан тартибга солинади. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят, шаҳар, туманлараро, туман ва ҳарбий судлар фаолияти устидан назорат қилиш ҳуқуқига эга.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди фуқаролик, жиноят ва маъмурий соҳаларда суд фаолиятини амалга оширувчи олий суд ҳокимият органи сифатида кенг ва турли ваколатларга эга. Бошқача тарзда ифодалаганда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Республика суд тизими ва давлат ҳокимиятининг бошқа органлари орасида ўз ўрнини белгилаб берувчи *қуйидагича бир қатор функцияларни амалга оширади:*

1) фуқаролик, жиноий ва маъмурий ишлар бўйича Олий суд органи сифатида ўзига юклатилган умумий судлар юрисдикциясига тааллуқли бўлган вазифаларни бажариш;

2) Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят, шаҳар, туманлараро, туман судлари фаолияти устидан назоратни амалга ошириш;

3) Судларга суд ишларини кўришда қонун қўллаш соҳасида тушунтириш ва кўрсатмалар бериш учун суд амалиётини тадқиқ этади ва умумлаштиради; Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг кўрсатмаларини амалга оширилиши устидан назорат қилади;

4) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига қонунчилик ташаббуси билан чиқади.

Олий суднинг *иккинчи функцияси* биринчиси билан чамбарчас боғлиқ. Судлар фаолияти устидан суд назоратини (малга ошириш биринчи навбатда, улар томонидан содир тадиган хатоларни топиш ва тузатишдан иборатдир. Шу билан бирга шуни таъкидлаб ўтиш керакки, бу фаолият фақатгина процессуал шаклларда, яъни қонунчилик билан ўрнатилган жиноят судлов ишларини юритиш қоидаларига риоя этган ҳолда амалга оширилиши керак. Ушбу талабга риоя этиш - умумий юрисдикция судларининг мустақиллигини ва улар томонидан қабул қилинадиган қарорларнинг қонунийлигини таъминлашнинг муҳим воситасидир.

Учинчи функция ҳам аввалгиларидан алоҳидалаштирилган эмас. Ушбу функцияни амалга ошириш Ўзбекистон Республикаси Олий судига нафақат судлар томонидан муайян қонунларни тўғри қўллаш амалиётига таъсир кўрсатади, балки бошқа давлат органлари жамоат бирлашмалари, мансабдор шахсларга нисбатан ҳам қўлланилади. Олий суд Пленуми томонидан чиқарилаётган тушунтириш ва кўрсатмалар судларининг муайян қонунларни қўллашнинг умумий амалиётига таянади, унинг мазмунини ўзида мужассам этиб судлар томонидан тегишли қонунларнинг келажакда татбиқ этилишига йўналиш беради.

3. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг тузилиши тизими ва таркиби.

«Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 63 моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Олий судининг судьялари Ўзбекистон Республикаси Президентининг такдимномасига мувофиқ 5 йил муддатга Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан сайланади. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг судьяси бўлиб, олий юридик таълимга эга бўлган, 7 йилдан кам бўлмаган юридик стажга а, судья сифатида камида 5 йил ишлаган ва тегишли малака имтиҳонини топширган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари сайланишлари мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди раис, унинг биринчи ўринбосари ва ўринбосарлари Ўзбекистон Республикаси Олий суди суд хайъатлари раисларидан иборат.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди қонун билан белгиланган бир қатор бўлинмаларга бўлинган тизимга эга. *Олий суд қўйидаги таркибда фаолият кўрсатади:* Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми; Ўзбекистон Республикаси Олий суди Раёсати; Фуқаролик ишлари бўйича суд хайъати; Жиноят ишлари бўйича суд хайъати; Ҳарбий хайъат.

Олий суд Пленуми юқори суд инстанцияси ҳисобланиб, унинг таркибига Олий суд судьялари ва Қорақалпоғистон Республикаси Олий судининг раиси киради. Олий суд Пленумининг мажлисларида Ўзбекистон Республикаси Бош Прокурори қатнашиши шарт, шунингдек, Конституциявий суднинг раиси, Олий ҳўжалик судининг раиси, Адлия вазири, судьялар Ўзбекистон Республикаси Олий суди қошидаги илмий маслаҳат кенгашининг аъзолари қатнашишлари мумкин.

Олий суд Пленуми тўрт ойда камида бир марта чақирилади. Муҳокама қилинадиган умумий масалаларга доир ҳужжатлар лойиҳалари Олий суд Пленумининг аъзоларига, Бош прокурорга мажлисдан 20 кун илгари юборилади. Олий суд Пленуми пленум аъзоларининг камида 2/3 қисми ҳозир бўлган тақдирда ваколатли ҳисобланади. Олий суд Пленуми Қарори кўпчилик томонидан очиқ овоз бериш йўли билан қабул қилиниб, шу вақтнинг ўзида кучга киради. Олий суд Пленуми қарори Олий суд раиси ва Олий суд Пленумининг котиби томонидан имзоланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми ишни разорат тартибида кўриш чоғида Ўзбекистон Республикаси Олий суди судьясининг иш ҳолатлари ва протест важлари Ҳақидаги маърузасини тинглайди. Сўнгра Бош прокурорнинг, шунингдек, башарти тарафлар иштирок этаётган бўлса уларнинг фикрлари тингланади. Протестни муҳокама қилиш ва овоз бериш чоғида мажлислар залида Олий суд Пленуми аъзоларидан ташқари бошқа шахсларнинг бўлишига йўл қўйилмайди.

Олий суд Пленумининг аъзолари овоз беришда бетараф қолишга ҳақли эмас. Раислик қилувчи охириги бўлиб овоз беради. Протест юзасидан қарор, агар уни ёқлаб Олий суд Пленуми аъзоларининг кўпчилиги овоз берган бўлса, қабул

қилинган ҳисобланади. Ишни кўришда илгари қатнашган судья овоз беришда иштирок этишга ҳақли эмас.

Кўпчилик овозини олмаган протест рад этилади. Шундан сўнг бошқа таклифларнинг тушиш навбатига қараб овозга қўйилади. Қабул қилинган қарорга рози бўлмаган Олий суд Пленуми аъзоси ўз фикрини ёзма равишда баён этишга ҳақли бўлиб, бу фикр Олий суд Пленуми мажлисининг баён-номасига илова қилинади («Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 18-моддаси).

«Суд ҳокимияти ҳақида». Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик судининг 1996 йил 20 декабрдаги №1 қарори. «Суд Ҳукми ҳақида» /Ўзбекистон Республикаси Олий суд Пленумининг 1997 йил 2 май №2 сонли қарори. «Биринчи инстанция судларининг жиноий ишларни кўришда процессуал қонунчиликка риоя қилиши тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Олий суд Пленумининг 1997 йил 22 август №12 сонли қарори. «Суд қарори ҳақида» Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 1998 йил 17 апрел №13 сонли қарори.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Раёсати шунингдек, Ишларни назорат тартибида кўради, суд амалиётини умумлаштириш натижаларини кўриб чиқади, Қорақалпоғистон Республикаси Олий судлар, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди раисларининг шу судлар фаолияти тўғрисидаги ва қонун ҳужжатларини қўллаш амалиёти тўғрисидаги маърузаларини тинглайди. Олий суд судлов ҳайъатлари ва аппаратининг Ишини ташкил эташ масалаларини кўриб чиқади, қонунга мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади («Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 23 моддаси).

Жиноят ишлари биринчи инстанция судида кўриладиган ушбу суд аъзолари бўлган учта судья томонидан кўрилади.

Қонуний кучга кирган ҳал қилув қарори ва ҳукмлар устидан келтирилган протест ва шикоятлар бўйича суд ҳайъатлари кассация тартибида иш кўрадилар. Суд ҳайъатларида бундай ишлар судьялардан бирининг раислиги остида учта судья томонидан кўрилади. Бундай тартибда кўрилган иш натижаси устидан Ўзбекистон Республикаси Олий суди Раёсати протест келтириши мумкин.

Апелляция инстанциясида фақатгина суднинг қонуний кучга кирмаган ҳукмлари устидан берилган шикоятлар кўрилади. Апелляция тартибида кўрилган иш кассация тартибида кўрилмаслиги керак. Судланувчи, унинг ҳимоячиси, қонуний вакили, жабрланувчи, унинг вакили қонуний кучга кирмаган суднинг ҳукми устидан шикоят, прокурор эса протест келтириши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 2 августдаги «Суд тизими ходимларини ижтимоий муҳофаза қилиш ни тубдан яхшилаш чоратадбирлари тўғрисида»ги ҳамда 2012 йил 30 ноябрдаги «Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича ташкилий чора – тадбирлар тўғрисида»ги фармонларининг қабул қилиниши суд ҳокимияти нуфузини белгилашда судья кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйишнинг замонвий демократик талабларга жавоб берадиган тизим яратилди.

Унга кўра илгари судьялик лавозимига тайинланаётган шахсларнинг ёши 25 дан 30 ёшга кўтарилди, 5 йиллик юридик стаж шарт қилиб қўйилди, уларнинг касб тайёргарлигига нисбатан малака талаблари кучайтирилди.

Умумий юрисдикция судларининг фаолиятини янада такомиллаштириш ва кучайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 4 октябрдаги “Туман ва шаҳар умумий юрисдикция судлари фаолиятини такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ 4570 сонли Фармони қабул қилиниб, унда:

Фуқаролик ишлари бўйича туманлараро суди судьялари сони 71 тага ҳамда суд аппарати ходимлари сони талайгина кўпайтирилди, Олий суд аппаратидаги Суд амалиётини умумлаштириш бўлими негизида Ахборот-таҳлил бўлими тузилиб, судлар фаолиятини тизимли тарзда ўрганиб бориш, умумий юрисдикция судларидаги судлов ишларининг аҳволи тўғрисидаги материалларни Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми, Раёсати муҳокамасига ҳар йилнинг чорагида киритиш вазифалари юкланди.

Шу асосда фуқаролик ҳамда жиноят ишлари бўйича вилоят судлари ва унга тенглаштирилган судларда “Суд амалиёти ва статистикаси таҳлили бўлимлари” тузилиб унга қатор олий юридик маълумотли мутахассислар билан бойитилди.

4. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Раисининг ваколатлари. Ўзбекистон Республикаси Олий суди раисининг ўринбосари ва судлов хайъати раислари.

Ўзбекистон Республикасининг «Судлар тўғрисида»ги қонуни Ўзбекистон Республикаси Олий судининг раиси, унинг ўринбосарлари ва суд хайъати раисларининг ваколатларини белгилайди. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг иш фаолиятига ташкилий жиҳатдан раҳбарлик қилиш Ўзбекистон Республикаси Олий суди раиси зиммасига юклатилади. Унинг кенг ваколатлари доирасига суд соҳасидаги ваколатлари ҳам, ташкилий ишлар соҳасидаги ваколатлари ҳам кириб кетади.

Ўзбекистон Республикаси «Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 26-моддасига кўра **Ўзбекистон Республикаси Олий суди Раиси**

қуйидагича ташкилий ваколатларга эга:

- Ўзбекистон Республикаси Олий суди фаолиятига ташкилий жиҳатдан раҳбарлик қилади;

- Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми ва Раёсатини чакиради ҳамда уларнинг мажлисларида раислик қилади;

- Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми ва Раёсатининг умумий масалалар бўйича қабул қилган Қарорлари бажарилиши устидан назоратни амалга ошириш ишини ташкил этади;

- ишни бир суддан бошқа судга олиб бериш масаласини Ҳал этади;

- Пленум ва Раёсат муҳокамасига қонунга биноан отарнинг ваколатига тааллуқли бўлган масалаларни киритади;

- Ўзбекистон Республикаси Олий суди Раёсати таркиби, Удлов ҳайъатларининг ҳамда умумий юрисдикция судлари Удьяларнинг Олий малака комиссияси таркиби ва раислари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумига тақдимномалар киритади;

- Ўзбекистон Республикаси судлари судьяларининг интизомий жавобгарлиги ҳақида иш қўзғатади;

- раис ўринбосарлари ўртасида вазифаларни тақсимлайди;

- Ўзбекистон Республикаси Олий суди ходимлари билан меҳнат шартномаларини тузади ва бекор қилади;

- Ўзбекистон Республикаси Олий судининг штат жадвалини тасдиқлайди;

- буйруқлар ва фармойишлар чиқаради;

- фуқароларни шахсан қабул қилади ҳамда ариза ва шикоятларни кўриб чиқиш ишларини ташкил этади;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди раисининг биринчи ўринбосари, ўринбосарлари:

- Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумидан ташқари барча инстанция судларининг ҳал қилув қарори, ҳукмлари, ажримлари ва қарорлари устидан протест келтиради;

- Ўзбекистон Республикаси Олий суди тегишли судлов ҳайъатларининг ташкилий ишига раҳбарлик қилади;

- судлов ҳайъатларининг фаолияти тўғрисида Ўзбекистон Республикаси - Олий суди Пленумига маърузаларни тақдим этади;

- Ўзбекистон Республикаси Олий суди судлов ҳайъатларининг мажлисларида раислик қилиши мумкин;

- суд ишларини назорат тартибида текшириш учун талаб қилиб олади;

- суд амалиётини умумлаштириш, суд статистикасини таҳлил қилиш бўйича ишни ташкил этади;

- судлар томонидан чиқарилган, ўзлари протест киритишга ҳақли бўлган ҳал қилув қарорлари, ҳукмлар, ажримлар ва қарорлар ижросини тўхтатиб туради;

- судьялар ва суднинг бошқа ходимлари малакасини ошириш ишини ташкил этади;

- вазифалар тақсимотига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Олий судининг таркибий бўлинмалари ишига раҳбарлик қилади;

- фуқароларни шахсан қабул қилади;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Судлов ҳайъати раислари

Ўз ваколати доирасида ишларни биринчи инстанция, апелляция, кассация ва назорат тартибида кўради, суд амалиётини ўрганади ва умумлаштиради, қонун ҳужжатларини такомиллаштириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқади, суд статистикасини таҳлил қилади ва қонунга мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади («Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 25-моддаси).

4. Ўзбекистон Республикаси Олий суди аппарати. Илмий-маслаҳат кенгаши

5.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди ишини ташкиллаштириш асосан бевосита Ўзбекистон Республикаси Олий суди раиси ва унинг ўринбосарлари томонидан, Шунингдек, суд аппарати томонидан амалга оширилади.

Судларнинг тузилиши ва штат бирлигининг сони тегишинча Олий суд раиси томонидан тақдим этилган тақдимномага биноан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий судида ташкилий ишлар барча суд органларидаги каби суд тизимининг энг юқори органи бўлиши Ўзбекистон Республикаси Олий судининг раҳбарий мақоми асосида ташкил этилади. Ўзбекистон Республикаси Олий судида *қуйидаги масалаларга кўпроқ эътибор берилади:*

- суд ишларини режалаштириш, фуқароларни қабул қилиш, ариза, шикоят ва таклифларни кўриб чиқиш, суд хулоса ва протестларини суд ҳайъати ва Пленумига тайёрлаш, қуйи турувчи судларнинг суд амалиёти ва иш ҳужжатларини тайёрлаш, суд амалиётини ўрганиш ва умумлаштириш, суд статистикасини ташкил этиш, норматив ҳужжатларни тизимлаштириш, раҳбарий ақамиятга эга бўлган Пленум қарорлари лойиҳаларини тайёрлаш ва ҳ.к.

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг раиси зарур ҳолларда судларнинг штатлар жадвалига штат бирлиги ва меҳнатга ҳақ тўлаш фонди доирасида ўзгартишлар киритади («Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 78-моддаси). Ўзбекистон Республикасининг «Судлар тўғрисида»ги қонунига мувофиқ суд ишларида кадрларни тўғри танлаш, судлар мустақиллигининг кафолатини таъминлаш, суд кадрлари билан боғлиқ ишларда демократияни таъминлаш судьялар малака ҳайъатларига берилган. Судьялар Олий малака комиссияси Ўзбекистон Республикаси Олий суди раисининг тақдимномасига биноан Олий суд судьялари орасидан 5 йил муддатга Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми томонидан сайланади.

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судлар ва Ҳарбий судлар малака ҳайъати:

1. Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича Олий судига, вилоятлар ва Тошкент шаҳар фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судларига, туманлараро ва туман (шаҳар) фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судларга ва Ҳарбий судларга судьялик лавозимига номзодларнинг тайёргарлик даражасини баҳолайди;

2. Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича Олий судига, вилоятлар ва Тошкент шаҳар фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судларига, туманлараро ва туман (шаҳар) фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судларга ва Ҳарбий судлар судьяларини доимий малакавий аттестациядан ўтказди;

3. Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича Олий судига, вилоятлар ва Тошкент шаҳар фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судларига, туманлараро ва туман (шаҳар) фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судларга ва Ҳарбий судлар судьяларини маъмурий жавобгарликка тортиш масаласини кўради;

4. Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича Олий судига, вилоятлар ва Тошкент шаҳар фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судларига, туманлараро ва туман (шаҳар) фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судларга ва Ҳарбий судлар судьяларини интизомий жавобгарликка тортиш масаласини кўради;

5. Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича Олий судига, вилоятлар ва Тошкент шаҳар фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судларига, туманлараро ва туман (шаҳар) фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судларга ва Ҳарбий судлар судьяларининг ваколатини тўхтатиш тўғрисида қарор чиқаради;

6. Судья ваколатини муддатидан илгари тугатиш ҳақда хулоса беради;

7. Судьялар заҳирасини шакллантиради.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Олий суд Бюллитенини нашр қилиб, унинг мазмунини Олий суд қарорлари, алоҳида ишлар бўйича Пленум қарорлари, Ҳайъат томонидан чиқарилган ва барча судлар учун мўлжалланган алоҳида ишлар бўйича қарорлар, ҳукмлар ва ажримларнинг қисқача тавсифи, Пленум томонидан кўрилган ишлар ва Олий судда бўлиб ўтаётган мажлис ҳақида ахборот, шунингдек, суд амалиёти тўғрисидаги маълумотлар ва турли хил ҳуқуқий масалаларга оид мақолалар ташкил этади.

ҲАРБИЙ СУДЛАР

Режа:

- 1. Ҳарбий судларнинг вазифалари ва уларнинг Ўзбекистон Республикаси суд тизимида тутган ўрни.**
- 2. Ҳарбий судларнинг ривожланиш босқичлари**
- 3. Ҳарбий судларнинг ташкил этилиши ва судловлик асослари**
- 4. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Раисининг ваколатлари.**
Ўзбекистон Республикаси Олий суди раисининг ўринбосари ва суд ҳайъатларининг раислари
- 5. Ўзбекистон Республикаси Олий суди аппарати. Илмий-маслаҳат кенгаши**

1. Ҳарбий судларнинг вазифалари ва уларнинг Ўзбекистон Республикаси суд тизимида тутган ўрни

Ҳарбий судларнинг мақсад-вазифалари маълум маънрда умумий юрисдикция судлариникига ўхшашдир., Улар, ЎзР «Судлар тўғрисида»ги қонунига мувофиқ, фуқароларнинг Конституция ва бошқа қонунлар билан, халқаро норматив актлар билан муҳофаза қилинадиган ҳуқуқ ва эркинликларини, ташкилот, корхона ва муассасаларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган. Суднинг фаолияти қонун устуворлигини, ижтимоий адолатни, фуқароларнинг тинчлиги ва тотувлигини таъминлашга қаратилгандир.

Ҳарбий судлар билан бошқа судлар улар учун белгиланган, ўз фаолиятида қонунийлик тамойилига амал қилиш мажбурияти билан ўхшашдир. Ҳарбий судлар ҳам, бошқа судлар сингари, ЎзР Конституцияси ва қонунлари, қонун ости ҳужжатлари талабларига бўйсунishi керак, шунингдек, ЎзР Олий суди Пленуми қарорлари ва кўрсатмалари ҳам улар учун мажбурийдир. Муайян жиноят ёки фуқаролик ишларини кўриб чиқаётганда ҳам бу судлар, ҳеч бир истисносиз, ЎзР ЖПК ва ФПКларида белгиланган нормалар асосида амал қилади. *Масалан*, ҳарбий судда ҳам судланувчи унга эълон қилинган айбловдан ҳимояланиш билан боғлиқ барча процессуал ҳуқуқлардан тўла фойдаланади.

Лекин ҳарбий судлар бошқа судлар билан ўхшашликларга эга бўлсада, улар ўртасида айрим тафовутлар мавжуддир. *Улар қуйидаги ҳолларда намоён бўлади.*

Биринчидан, ҳарбий судларга қонунларни шарҳлаш, конституциявий назорат ваколатлари берилмаган.

Иккинчидан, суд ҳокимиятининг бу судларга берилган ваколатлари ҳар доим ҳам умумий юрисдикция судлари томонидан олиб бориладиган даражада амалга оширилмайди. *Масалан*, ҳарбий судлар одил судловни барча фуқароларга нисбатан амалга оширмайди.

Учинчидан, ҳарбий судлар ваколатларининг ўзига хос хусусияти бўлиб, улар томонидан фақатгина ҳарбий хизматга қарши қаратилган жиноий ишларни кўриб чиқиш ва ҳал этиш мумкинлиги ҳисобланади. Бундай жиноий ишларга буйруқни бажармаслик, ҳарбий қисмни ўзбошим-чалик билан ташлаб кетиш, дезертирлик каби жиноий ишлар қиради.

Юқорида баён этилган ва бошқа қатор факторлар маълум маънода ҳарбий судларнинг ташкил этилиши хусусиятларини ва улар фаолиятининг асосларини белгилаб беради. Уларнинг судлов фаолияти устидан назоратни умумий юрисдикция судлари фаолияти устидан назоратни ЎзР Олий суди амалга оширади. Бу орқали эса фуқароларга нисбатан ҳам, ҳарбий шахсларга нисбатан ҳам қонунларнинг адолатли татбиқ этилишига эришилади.

Аммо, ҳарбий судларнинг ташкил этилиши ва фаолиятининг асослари уларнинг умумий юрисдикция судлари билан умумлашганлиги хусусияти билан намоён бўлиб, айтилиши вақтда уларнинг бошқа судларга нисбатан бўлган маълум бир мухториятда эканлиги хусусиятининг ҳам мавжудлигини

белгилайди. Ҳарбий судлар ЎзР суд тизимига кириб, Олий суд ҳарбий ҳайъати, ЎзР Ҳарбий суди, округ ва ҳудудий ҳарбий судлардан таркиб топган.

2. Ҳарбий судларнинг ривожланиш босқичлари

Ҳарбий судлар Республикамизда мустақиллик эълон қилиниши билан ўз фаолиятини олиб бораётган бўлиб, республика умумий суд тизимининг таркибий қисми ҳисобланади. Уларгача бўлган ҳарбий округлар умумий суд тизимига кирмаган, улар СССР раҳбарияти сиёсати туфайли собиқ Туркистон ҳарбий округи қўшинлари билан бирга «Марказ» - Москвага бўйсунган умумфуқаролик органлари онгли ҳарбий интизом учун кураша олмаган, боиси ишларнинг тезкор ҳал этилишини таъминлай олмаган. Судьялар армиядан ажратилган бўлиб, ҳарбий хизмат хусусиятларини билмас эдилар. Ташкилий жиҳатдан ҳарбий тузилмалар билан боғлиқ бўлган судлар керак эди. Бундай судлар, революцион ҳарбий трибуналлар қўмондонлик ва сиёсий органлар ташаббуси билан тузила бошланди. 1918 йил июн ойида 1-армия таркибида дастлабки ҳарбий трибунал ташкил этилди ва шу йил охиригача бундай судлар амалда бўлган барча армия фронтларида ташкил этилди. Ҳарбий трибуналлар фаолиятини бошқариш учун 1918 йил 8 декабрдан иш бошлаган Реввоен трибунал ташкил этилди.

1919 йил бошларида ишлаб чиқилган дастлабки актларда Реввоен трибунал фаолият тартиби ҳали белгиланмаган эди. 1919 йил 8 январда қабул қилинган фронт ва армияларнинг реввоен трибуналларига йўриқномаларда судловни «соддалаштирилган тартибда ва мумкин қадар тезкорлик билан, иложи бўлса жазо муддатини жинойт содир этилиш вақтига яқинлаштирган ҳолда» амалга ошириш лозимлиги эслатиб ўтилган ҳолос. Шунинг билан одил судлов кўринишидаги қатағонлар учун замин яратилди. 1919 йил 20 ноябрда реввоен трибуналлар тўғрисидаги Низом тасдиқланди. Бу низом трибуналлар фаолиятини тартибга солувчи биринчи қонун ҳужжати эди.

Фуқаролар урушининг тугаши ва армиянинг қисқартирилиши билан ҳарбий-суд тизимида ҳам қатор ўзгаришлар бўлди. 1921 йил 23 июнги ВЦИК фармойиши билан Республика реввоен трибунали бекор бўлди. Ҳарбий хизматчиларнинг аксарият ишларини яна ҳудудий судлар кўриб чиқа бошлади. Судловни амалга ошириш шакли бирлиги тамойили барча судларнинг ваколат доирасини белгилаб берувчи 1922 йили 31 октябрда қабул қилинган судлов тўғрисидаги низомда мустаҳкамлаб қўйилган эди. 1936 йили эса Наркомюстнинг ташкил этилиши билан унга судларни ташкилий бошқариш юклатилди.

1939 йили шу йилнинг 15 июнида СНК томонидан қабул қилинган Наркомюст тўғрисидаги Низомга мувофиқ, Наркомюстда махсус судлар бошқармаси ташкил этилди ва унинг таркибига ҳарбий трибуналлар бўлими киритилди. Лекин 1940 йил 13 июнга келиб махсус судлар бошқармаси ўрнига ҳарбий трибуналлар Бошқармаси ташкил этилди. Бу бошқарма 1942 йил май ойида ҳарбий трибуналлар Бош Бошқармасига (ХТББ) айлантирилди.

Уруш йилларида ҳарбий судлар фаолиятини бошқаришда асосий ролни НКЮ ва ХТББ ўйнаган.

ЎзР Олий Кенгашининг «ЎзРнинг давлат мустақиллигини ўллон қилиш тўғрисида»ги қарор билан тасдиқланган 1991 <шл 31 августдаги «ЎзР давлат мустақиллиги» тўғрисидаги эъёнртида «Ҳарбий трибуналлар» деган ибора йўқ бўлсада, шундай дейилади: «Давлат суверенитети, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини ҳамда ҳудудий оирлигини (яхлитлигини) химоялаш мақсадида ЎзР Мудофаа ишлари вазирлиги ва миллий гвардия ташкил этилади. ЎзР юрисдикцияси остига республика ҳудудида жойлашган СССР ИИБ, СССР ДХҚ ҳамда ички қўшинлари ўтади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жойлаштирилган СССР Мудофаа вазирлигининг ҳарбий қисмларни, қўшилмаларини шакллантириш ва уларни бошқаришга бўлган ўз ҳуқуқини ёқлаб чиқади». Шунингдек, 1991 йили 31 августда қабул қилинган «ЎзР давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги қонуннинг 6-моддасида шундай дейилади: «ЎзР Мудофаа ишлари вазирлигини ташкил этишга, Миллий Гвардияни тузишга ва муқобил хизматни жорий қилишга ҳақли».

Ниҳоят, ЎзР Олий Кенгашининг 1992 йил 14 январдаги «ЎзРда жойлашган ҳарбий қисмлар ва ҳарбий-ўқув муассасалари тўғрисида»ги фармойишида шундай дейилади: «ЎзР юрисдикцияси остига стратегик кучлар таркибига кирувчи ҳамда Қуролли Кучларнинг бирлашган қўмондонлигига бўйсунувчи ҳарбий тузилмалардан ташқари, республика ҳудудида жойлаштирилган собиқ СССРнинг қисмлари, қўшилмалари, ҳарбий-ўқув даргоҳлари, муассасалари, ташкилотлари ва бошқа тузилмалари олинсин».

Мазкур муҳим учта ҳужжатда ҳарбий юстиция органларининг Конституция қабул қилингунига қадар ривожланиши белгилаб қўйилган эди. Бу органлар бизнинг республикамиз юрисдикцияси остига ўтганлиги маълум бўлди. Республикамиз суверенитети бу органларнинг янги кўринишда шаклланишини билдиради. Ҳарбий трибуналлар қўшинда қонунийликни мустаҳкамлашда ижобий ўрин тутганлигига қарамай, аҳолининг аксарият қисмида улар ҳарбий-дала судлари ва машъум «учликлар», қатағонлар билан биргаликда тасаввур этилади. Шунинг учун ҳам уларнинг номини ўзгартирибгина қолмасдан, уларни фактик жиҳатдан қайтадан шакллантириш керак эди. Бу судлар республика умумий суд тизимига уйғунлашиб кетиши керак эди. Бу вазифа 2003 йили 24 апрелда қабул қилинган «ЎзР Конституциясига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги қонуннинг қабул қилиниши билан ҳал этилди. 1992 йил 28 февралда қабул қилинган «Ҳарбий трибуналлар ва ҳарбий прокуратура органлари тўғрисида»ги Президент Фармони билан республика Қуролли Кучларида қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш мақсадида шундай ҳолат белгиланди: республикамизда жойлаштирилган ҳарбий трибуналлар унинг суд тизимига киритилиб, ЎзР номидан одил судловни барча ҳарбий қисмлар, қўшилмалар, стратегик ва умумий йўналишдаги бирлашмалар, ҳарбий-ўқув даргоҳлари, муассасалар ва бошқа ҳарбий тузилмаларда амалга оширади. Мазкур фармон

билан бир вақтда собиқ Туркистон ҳарбий округининг Ҳарбий трибунали асосида ЎзР Қуролли Кучлар Ҳарбий суди ташкил этилди.

Мамлакатимиз Олий кенгаши томонидан 1992 йили 3 июлда қабул қилинган «ЎзР Олий суди таркибида Ҳарбий ҳайъат ташкил этиш тўғрисида»ги қарори билан бундай ҳайъат ташкил этилди ва унинг ваколатига алоҳида муҳим ишларни биринчи инстанцияда кўриб чиқиш, шунингдек, ишларни кассация ва назорат тартибида кўриб чиқиш киритилди. Шу билан бир вақтда, ЎзР ҳудудида жойлашган ҳарбий судларнинг илгари ўрнатилган тартиб бўйича тайинланган судьяларнинг ваколатлари тасдиқланди.

Конституциянинг қабул қилиниши арафасида, 1992 йил 1 декабрда ЎзР Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасининг «ЎзР ҳарбий судлари ва Ҳарбий ҳайъат тўғрисида»ги қарори билан Республика Олий судига Ҳарбий ҳайъатнинг штат сони белгилаб берилди. Шунингдек, штатлар Қуролли Кучлар Ҳарбий суди ва Тошкент, Самарқанд, Термез ва Фарғона Қуролли Кучлар гарнизонларининг ҳарбий судлари учун ҳам белгилаб берилди. Мазкур қарорда айрим янгиликлар ҳам мавжуд эди. Хусусан, ЎзРнинг «Умумҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги қонунининг 19-моддаси 2-қисмига биноан, ҳарбий ҳайъат аъзоларини ҳақиқий ҳарбий хизматга чақиришда уларнинг судларда, адлия органларида, ички ишлар органларида, миллий хавфсизлик органларида ва прокуратура органларида ишлаган вақтини ҳарбий хизмат муддати ўрнига ҳисобланади. Мудофаа Вазирига Олий суд Раиси билан маслаҳатлашган ҳолда ҳарбий ҳайъат аъзоларининг ҳақиқий ҳарбий хизматга чақирилиши билан уларга ҳарбий ҳайъат штатига мувофиқ ҳарбий унвонларни бериш юклатилди.

Ҳарбий судлар фаолиятини ташкил этишда 1993 йил 2 сентябрь жуда муҳим аҳамият касб этади. Бу куни ЎзРнинг «Судлар тўғрисида»ги қонун қабул қилинди ва бу қонунда республика ҳудудида фаолият юритаётган судлар сифатида ҳарбий судлар ҳам эътироф этилди. Табиийки, судларнинг қонунда кўрсатилган барча вазифалари ва принциплари «ЎзР ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари» ўқув курсининг биринчи дарслигида ёритилган ҳарбий судлар фаолиятига нисбатан ҳам татбиқ этилди. Кейинчалик эса, суд-ҳуқуқ ислохотининг ўтказилиши билан мазкур қонунга қатор ўзгариш ва қўшимчалар киритилди. Натижада, 2000 йили 14 декабрда ЎзРнинг «Судлар тўғрисида»ги янги таҳрирдаги қонун қабул қилинди.

Ҳарбий судларнинг моддий-техник таъминоти, молиялаштириш, транспорт таъминоти, алоқа воситалари билан таъминлаш масалалари ЎзР Мудофаа вазирлигига юклатилган ва ЎзР Давлат бюджетидан тушадиган маблағлар асосида амалга оширилади. Бу ҳолат ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йили 10 мартда қабул қилинган «Судлар фаолиятининг таъминланишини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 120-сонли фармойишига зид келмайди, мазкур фаолиятнинг молиялаштирилиши ва судларнинг моддий-техник таъминоти, қурилиш, ва суд биноларини қўриқлаш судлар фаолиятини ташкил этиш, молиявий ва моддий-техник таъминлаш бўйича департамент гомонидан, ҳамда республика бюджетидан ва ЎзР адлия муассасалари ва судларини ривожлантириш фонди маблағлари ҳисобига амалга оширилади.

Бир қарашдан ҳарбий судлар фаолиятини ташкил этилиши тўғрисидаги Низом барча масалаларни қамраб олгандек туюлади. Лекин ҳаёт уларнинг судловига тегишли бўлган ишларни яна бир бор ўзгартирди. Қуролли кучларда ўтказилаётган ислохотлар туфайли, Фавқулодда Вазиятлар вазирлиги, Давлат чегарасини қўриқлаш Қўмитаси, ИИВ ички ва қоравул қўшинларининг Бош Бошқармаси ва Мудофаа вазирлиги ҳарбий округларининг ташкил этилиши билан, ҳарбий судларнинг одил судловни амалга ошириш, ҚҚларда қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш фаолиятининг самарадорлигини ошириш мақсадида ЎзР Президентининг 1999 йили 23 сентябрда қабул қилинган «ЎзР Ҳарбий судини ташкил этиш тўғрисида»ги Фармониға мувофиқ, Қуролли Кучлар Ҳарбий суди асосида ЎзР Ҳарбий суди ташкил этилди.

Бу суд органининг асосий вазифалари қилиб: давлат манфаатларини ҳимоялаш, Қуролли Кучлар, Давлат чегарасини қўриқлаш Қўмитаси, ИИВ, МХХ ва ФВВ ички ва қоравул қўшинларининг Бош Бошқармаси ва вазирликлар ҳарбий бўлинмалари ҳарбий хизматчиларининг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза этиш; республика Конституцияси ва бошқа қонунларига асосланган ҳолда қўшинларда одил судловни амалга ошириш; ҳарбий хизматчиларнинг ҳуқуқий тарбияси юзасидан комплекс чора-тадбирлар қўриш белгиланди. Ҳозирги вақтда, мазкур Фармонға мувофиқ, Ҳарбий судлар қуйидаги таркибга эга: ЎзР Ҳарбий суди, Ҳарбий округларнинг ҳарбий судлари ва ҳудудий ҳарбий судлар.

3.Ҳарбий судларнинг ташкил этилиши ва судловлик асослари

Ҳарбий судларнинг иш юритувига фуқаролик ва жиноий ишлар тегишлидир. Бунда уларнинг умумий юрисдикция судлари билан ўхшашлиги намоён бўлади. Аммо, ҳарбий судлар томонидан кўриб ҳал этилиши мумкин бўлган ишлар ўзларининг хусусиятларига эга. Ҳарбий судлар фаолиятини ташкил этиш тўғрисидаги Низом қоидаларига мувофиқ ЎзР Ҳарбий судлари **қуйидаги ишларни кўриб чиқади:**

а) Мудофаа вазирлиги, Фавқулодда Вазиятлар вазирлиги, Давлат чегарасини қўриқлаш Қўмитаси, Ички ишлар вазирлиги, Миллий Хавфсизлик Хизмати ва қонунға мувофиқ ташкил этиладиган бошқа ҳарбийлаштирилган муассасаларнинг ҳарбий хизматчилари томонидан ҳамда ҳарбий хизматға мажбурлар томонидан ўқув машқлари ўтаётган вақтда содир этиладиган жиноий ишлар;

б) Ҳарбий қисмлар, қўшилмалар ва бирлашмаларининг, ҳарбий бошқарув органларининг қўмондонликларига нисбатан даъволар ҳамда ҳарбий бошқарув органлари ва мансабдор шахсларининг ҳарбий хизматчилар ҳуқуқ ва манфаатларини бузувчи ҳаракат ва қарорлари устидан шикоятлар бўйича фуқаролик ишлари;

в) алоҳида ҳолатлар туфайли умумий юрисдикция судлари фаолият юритмайдиган ҳудудларда барча фуқаролик ва жиноий ишлар;

г) давлат сирлари билан боғлиқ ишлар;

д) қонунда назарда тутилган бошқа ишлар.

Юқорида баён этилганлардан маълум бўлишича, ҳарбий судлар судловига ишларнинг тегишли бўлиши жавобгарликка тортилаётган шахснинг ҳарбий хизматчи бўлиши билан боғлиқ. Шунинг учун ҳам кимлар ҳарбий хизматчи бўлишлигини билиб олиш жуда катта аҳамиятга эгадир. Мазкур саволга жавобни ЎзРнинг «Умумҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги (12.12.2002), «Мудофаа тўғрисида»ги (11.05.2001) қонунларидан, шунингдек, 14.12.2000 йили Олий Мажлис томонидан тасдиқланган ҳарбий судлар фаолиятини ташкил этиш тўғрисидаги Низом ва Олий Мажлис томонидан 30.08.1995 йили тасдиқланган ЎзР Ҳарбий Доктринасидан излаш керак.

Ҳарбий хизматчи бўлмаган шахс ҳарбий суд олдида қуйидаги ҳолларда жавоб бериши мумкин: агарда у ҳарбий-ўқув дала машғулотларини ўтаётганда, умумий юрисдикция судлари фаолият юритмаётган ҳудудларда жиноят содир этса, бир гуруҳ шахслар жавобгарликка тортилаётган бўлса ва улардан лоақал биттаси ҳарбий суд судловига тегишли бўлиб, уни ажратиш мумкин бўлмаса, бир шахс ёки бир гуруҳ шахслар бир неча жиноятлар учун жавобгарликка тортилаётганда ва бу жиноятларнинг лоақал биттаси ҳарбий суд судловига тегишли бўлса иш ҳарбий суд томонидан кўриб чиқилади. Ҳарбий судларнинг тизими ҳақида гапираётганда, шунини таъкидлаб ўтиш керакки, бу судлар ҳам умумий юрисдикция судлари сингари уч бўғиндан иборат бўлади.

«Асосий бўғинни туман судлари мақомида фаолият юритадиган округ ва ҳудудий ҳарбий судлар ташкил этади. Уларнинг судловига жиноий ишлар умумий ҳажмидан барча бўғин судларининг судловига тегишли бўлган ва подполковникгача ёки 2-ранг капитани унвонигача бўлган шахсларнинг жиноят ишлари тегишлидир (тинчлик вақтида содир этилган жиноят учун ўлим жазоси берилиши мумкин бўлган жиноятлардан ташқари). Улар ҳарбий судлар томонидан ҳал этилиши мумкин бўлган деярли барча фуқаролик ишларини кўриб чиқадилар.

Мазкур бўғин судлари раис, судьялар, халқ маслаҳатчиларидан ҳамда зарурат бўлса суд раиси ўринбосаридан иборат бўлади. Ҳарбий судларнинг ўрта бўғинини ЎзР Ҳарбий суди ташкил этади. Бу суд вилоят судлари мақомида фаолият юритади. Унга биринчи инстанция, апелляция, кассация ва назорат тартибида ҳамда янги очилган ҳолатлар бўйича суд ишларини кўриб ҳал этиш функцияси юклатилган.

ЎзР Ҳарбий суди судловига:

- ўлим жазоси назарда тутилган жиноятлар тўғрисидаги ишлар;
- полковник, 1-ранг капитани унвонига эга бригада командири ёки уларга тенглаштирилган хизмат мавқеига эга бўлганлар томонидан содир этилган жиноятлар ҳамда улар билан боғлиқ бошқа ишлар ва шикоятлар. ЎзР Ҳарбий суди умумий юрисдикция судларининг ўрта бўғин судлари сифатида ўзларидан қуйи турувчи суддан ҳар қандай ишни биринчи инстанция суди сифатида олиб кўришга ваколатлидир. ЎзР Ҳарбий суди раис, раис ўринбосари, судьялар ва халқ маслаҳатчиларидан иборат бўлади.

Ҳарбий судларга нисбатан олий инстанция бўлиб ЎзР Олий суди хисобланади, унинг таркибида Ҳарбий Ҳайъат ташкил этилган.

ЎзР Олий суди Ҳарбий ҳайъати қўйидагиларга ваколатлидир:

- ҳарбий судларда ишлар ташкил этилишини текширади;
- ҳарбий судлов статистикасини олиб боришни назорат қилади ҳамда судларнинг амалиётини ўрганади ва умумлаштиради;
- ҳарбий судлар судьяларининг малакасини ошириш юзасидан тегишли чора-тадбирлар кўради;
- судьяларнинг мустақиллигини мустаҳкамлашга қаратилган чора-тадбирларни амалга оширади;
- ЎзР Адлия вазирлиги қошида ташкил этилган махсус ваколатли орган ва Мудофаа вазирлиги билан ҳамкорликда халқ маслахатчиларини сайлаш ишларини ташкил этади ҳамда ҳарбий судларнинг ташкил этилиши ва моддий-техник таъминоти юзасидан таклифлар ишлаб чиқади.

ЎзР Олий судининг Ҳарбий ҳайъати, қонунчилик мазмунидан келиб чиққан ҳолда, биринчи ва назорат инстанциялари функцияларини бажаришга ваколатлидир:

- ҳарбий ҳайъат судловига олий зобитлар таркибига мансуб шахслар томонидан содир этилган жиноятлар ва улар билан боғлиқ бошқа ишлар ва шикоятлар тегишлидир.

Ҳарбий ҳайъат назорат тартибида ЎзР Ҳарбий суди президиуми томонидан қабул қилинган қарорлар ҳамда биринчи инстанция сифатида ЎзР Ҳарбий судининг кўриб чиққан ишлари юзасидан апелляция ва кассацион ажримларини кўриб чиқади.

Ҳарбий судлар судьяларининг мақоми «Судлар тўғрисида»ги қонун билан белгиланган. Ҳарбий суд судьяси бўлиб ҳақиқий ҳарбий хизматини ўтаётган, зобитлик таркиби унвонига эга бўлган ҳамда умумий юрисдикция судлари судьяларига қўйиладиган барча талабларга жавоб берадиган ЎзРнинг фуқароси бўлиши мумкин. ЎзР Ҳарбий суди судьяси бўлиб олий юридик маълумотга эга бўлган ва юридик соҳада камида 5 йил ишлаган ҳамда камида 2 йил мобайнида судьялик лавозимида ишлаган, малака имтиҳонини топширган ЎзР фуқароси бўлиши мумкин.

Ҳарбий судлар судьяларига ҳарбий хизматчилар учун «Судлар тўғрисида»ги, «Умумҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги ЎзР қонунларида, умумҳарбий Низомларда назарда тутилган барча ҳуқуқий ва ижтимоий муҳофаза меъёрлари татбиқ этилади. Ҳарбий судларнинг судьялари ЎзР Президенти ҳузуридаги судья лавозимида номзодларни танлаш ва тавсия этиш Олий малака комиссиясининг тақдимномасига биноан ЎзР Президенти томонидан 5 йил муддатга тайинланади.

Барча бўғин ҳарбий судларида уларнинг одил судловни амалга ошириш, суд амалиётини умумлаштириш, суд статистикасини таҳлил этиш ҳамда бошқа функцияларни бажариш ишларини таъминловчи девонлар ташкил этилади. Ҳарбий судларнинг таркиби, штат миқдори, штат лавозимларининг рўйхати ва бу лавозимлар учун белгиланган унвонлар рўйхати ЎзР Президенти томонидан ЎзР Олий суди Раисининг ЎзР Мудофаа Вазири билан келишилган тақдимномасига кўра тасдиқланади.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ХЎЖАЛИК СУДИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ТАРТИБИ, УНИНГ ТАРКИБИ ВАКОЛАТЛАРИ

Режа:

- 1. Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судининг ташкил этилиши тарихи, таркиби, тизими ва ваколатлари.**
- 2. Хўжалик судларининг вазифаси ва Ўзбекистон Республикаси суд тизимидаги тутган ўрни.**
- 3. Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди аппарати. Илмий-маслаҳат кенгаши**

Тарихий манбалардан Ўзбекистонда хўжалик низоларини кўришнинг дастлабки қонуний механизми 1924 йилда шакллана бошлаган. Ўша йилнинг 28 декабрида Ўзинқилоб Қўмитаси (Ўзревком) қошида Олий ҳакамлик (арбитраж) комиссияси тузилган ҳакамлик комиссиялари эса Олий ҳакамлик комиссиясига бўйсунган тарзда фаолият олиб борган. Арбитраж комиссиялари муайян низони суд тартибида эмас, балки тавсиявий тусда бўлиб, қорор-тавсияларнинг ижро механизми деярли бўлмаган.

Собиқ СССР Халқ комиссарлари совети ва Марказий ижроия қўмитасининг 1932 йил 7 июндаги қарори билан арбитраж комиссиялари тугатилиб, уларнинг ўрнига марказда ва қуйида – иттифоқдош республикалар Халқ комиссарлари советлари қошида Давлат арбитражи таъсис этилган.

Мазкур идоранинг асосий вазифаси “халқ хўжалиги режаларини бажариш ва амалда татбиқ этишдан иборат” этиб белгиланади, унинг олдида “режавий ва ишлаб чиқариш интизомига риоя этилишини таъминлаш” мақсади қўйилган.

Собий СССР ҳукуматининг юқоридаги қарори асосида Ўзбекистон ССР Халқ комиссарлари совети 1932 йил 29 октябрда ўз қарори билан “Ўзбекистон ССР Халқ комиссарлари совети қошида Давлат арбитражи ҳақида”ги Низомни тасдиқлайди ва амалга киритади. Аммо жойларда турли хилдаги хўжалик низолари кўпайиб боравергач, Ўзб.ССР Халқ комиссарлари совети 1935 йил 22 декабрда Давлат арбитражи фаолиятини тартибга солувчи янги Низомни тасдиқлашга мажбур бўлди.

Мазкур Низомга кўра, Давлат арбиражи олдида хўжаликлар, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар ўртасидаги мулкӣ низоларни ҳал қилиш, бу борадаги камчиликларни бартараф этиш чорасини кўриш, халқ хўжалиги режалари ва шартномаларининг бажарилиши учун курашиш вазифа қилиб қўйилди. Шунингдек Давлат арбитражининг қарори “қатъийлиги ва шикоятга ўрин йўқлиги” белгиланди.

1950 йилнинг августига келиб, Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг қарори билан республика арбитражи тизими қайта кўриб чиқилиб, у қуйидаги таркибда ташкил этилди:

- Ўзбекистон ССР Министрлар Совети қошида Давлат арбитражи;
- Қорақалпоғистон АССР Министрлар Совети қошида Давлат

арбитражи;

- Тошкент вилоят ижроия қўмитаси қошида давлат арбитражи(унга Тошкент шаҳри, Сирдарё вилоят бириктирилган);

- Самарқанд вилоят ижроия қўмитаси қошида давлат арбитражи(унга Самарқанд, Бухоро, Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари бириктирилган.)

- Андижон вилоят ижроия қўмитаси қошида давлат арбитражи(унга Андижон, Наманган, Фарғона вилоятлари бириктирилган.)

1953 йил 23 апрелда Давлат арбитражи тўғрисида Ўзб.ССР Министрлар Совети янги қарор қабул қилиб, унга биноан давлат арбитражлари Адлия вазирлиги таркибига берилди. Шу муносабат билан Тошкент, Самарқанд, Андижон, Хоразм вилоятлараро давлат арбитражлари тугатилди ва уларнинг вазифалари Адлия вазирлиги таркибидаги давлат арбитражи зиммасига ўтказилди. Шундан сўнг ҳукумат қарори билан умумий юрисдикция судлари иш юритувида бўлган давлат кооператив ва бошқа ташкилотлар, муассасалар, корхоналарнинг мулкӣ низоларга оид ишлари давлат арбитражига олиб берилди.

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг 1974 йил 7 июндаги қарори билан Давлат арбитражининг янги Низоми, таркиби ва штат бирлиги тасдиқланди. Республика Министрлар Совети ҳузуридаги Бош давлат арбитражи, унинг ўринбосари ва хайъат таркиби Министрлар Совети томонидан тасдиқланиши белгиланиб қўйилди. Барча вилоятларда вилоят ижроия қўмиталари қошида давлат арбитражлари ташкил этилиб уларнинг фаолияти йўлга қўйилди.

Мустақил Ўзбекистон хўжалик судлари тизимининг ҳақиқий суд ҳокимиятининг ажралмас қисми сифатида шаклланиши 1991 йил 20 ноябридан бошланди. Ана шу санада “Ҳакамлик суди ва хўжалик низоларини кўриш тартиби тўғрисида”ги Ўзб.Республикаси Қонуни қабул қилинди.

Мазкур Қонун мулк шаклидан қатъи назар, хўжалик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлашга қодир бўлган мустақил суд органининг дастлабки ҳуқуқий асоси сифатида хизмат қилди. Бир мунча кейинроқ бу судлар “хўжалик судлари” деб ном олди ва уларнинг ҳуқуқий мақоми Ўзб.Республикаси Конституциясида, “Судлар тўғрисида”ги Қонунда, Хўжалик-процессуал кодексида мустаҳкамланди.

ХПКнинг 23-моддасига биноан хўжалик судлари *қуйидаги ишларни кўради:*

- юридик шахслар;

- юридик шахс ташкил этмай тадбиркорлик билан шуғулланувчи жисмоний шахслар;

- яққа тадбиркорлар ўртасида келиб чиқадиган иқтисодий соҳасидаги;

- фуқаролик, маъмурий ва бошқа ҳуқуқий муносабат-келиб чиқувчи ишларни кўради;

- ташкилотлар ва фуқароларнинг иқтисодиёт соҳасидаги ҳуқуқларини вужудга келтирувчи, ўзгартирувчи ва бекор қилувчи фактлар билан боғлиқ ишлар;

- ташкилотлар ва фуқароларнинг банкротлиги тўғрисидаги ишлар.

Умумий юрисдикция судларидан фарқ қилган ҳолда, хўжалик судлари 2 бўғиндан иборат. Унинг тизимида туман судлари бўлмасдан,

асосий бўғин - вилоят ва унга тенглаштирилган хўжалик судлари ҳисобланади.

Хўжалик суд иш юритувида суд ҳокимиятининг **олий органи** бўлиб Ўзбекистон Республикаси *Олий хўжалик суди* ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судига:

Қорақалпоғистон Республикаси хўжалик суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар хўжалик судлари устидан назорат қилиш ваколати берилган. Шунингдек, ушбу судга, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида *қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи* ҳам берилди.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ва ташкилотларининг, шунингдек, чет эл ташкилотлари, чет эл инвестициясига асосланган ташкилотлар, халқаро ташкилотлар, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ низоларни ҳал этиш ваколати, агар халқаро шартномаларда бошқача тартиб белгиланмаган бўлса, хўжалик судларига тегишли бўлади. Бир-бири билан боғлиқ даъволи ишларнинг бири хўжалик судларига тегишли, бошқалари эса умумий юрисдикция судларига тегишли бўлса, ишни умумий юрисдикция судлари ҳал этади.

«Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 43-моддасига биноан хўжалик ишларини кўрувчи суд органлари ичида Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди *олий орган* ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди - Қорақалпоғистон Республикаси хўжалик суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар хўжалик судлари устидан назоратни амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди ишларни биринчи инстанция, кассация ва назорат тартибида кўради.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди *қуйидаги масалаларни ҳал этади*:

1) турли хил давлатларда ва Ўзбекистон Республикаси вилоятларидаги тарафлар ўртасида 100 млн сўмдан ортиқ бўлган хўжалик шартномаларини тузиш, ўзгартириш ва бекор қилиш билан боғлиқ масалаларни, шунингдек, суммаси 5 млн. сўмдан ортиқ бўлган шартномаларни ижро қилиш билан боғлиқ ишларни кўради;

2) Ўзбекистон Республикаси давлат органлари ва бошқа Республика давлат органларининг ташкилотлар ҳуқуқ ва манфаатларига путур етказувчи қонунга зид ҳужжатларини (тўла ёки қисман) ҳақиқий эмас деб топиш;

3) Ўзбекистон Республикаси давлат органлари ва бошқа Республика давлат органларининг ташкилотлар ҳуқуқ ва манфаатларига путур етказувчи қонунга зид ҳужжатларининг (тўла ёки қисман) ҳақиқий эмаслиги ва шу органларнинг ўз мажбуриятларини бажармаслиги натижасида етказилган зарарни ундириш;

4) Республика давлат органлари бошқармалари ўртасида тузилган иқтисодий келишувлардан келиб чиқувчи низолар;

5) Халқаро шартномалар, қонунлар ва Ўзбекистон Республикаси хўжалик суди фаолиятига тегишли бошқа қонун ости актлари бўйича келиб чиқувчи низолар.

Бундан ташқари Олий хўжалик суди қуйидаги ишларни кўриб чиқади:

- республика бошқарув органлари билан вакиллик ва ижроия ҳокимияти маҳаллий органлари ўртасидаги иқтисодий битимлардан келиб чиқадиган низолар;

- ҳокимият олий органларининг норматив характерга эга бўлмаган ҳужжатларини (бутунлай ёки қисман) ҳақиқий эмас деб топиш ҳақидаги ишларни ҳам кўриб чиқади.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди қуйи турувчи судлар кўраётган исталган ишларни ўз иш юритувига қабул қилиб олиши ва қуйи турувчи судлар кўраётган ишлар юзасидан умумий кўрсатмалар бериш ҳуқуқига эга (ХПК 26-модда).

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди таркибини

Олий хўжалик суд раиси, унинг биринчи ўринбосари, ўринбосарлари, суд хайъатлари раислари, Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди судьялари ташкил этади.

Қуйидаги тартибда иш олиб боради.

- Олий хўжалик суди Пленуми;
- Олий хўжалик суди Раёсати;
- Фуқаролик ҳуқуқий муносабатларидан келиб чиқадиган низоларни ҳал этиш бўйича судлов хайъати;
- Маъмурий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низоларни ҳал этиш бўйича судлов хайъати;

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди судьяси бўлиб олий юридик маълумотга ва юридик ихтисослик бўйича етти йилдан кам бўлмаган иш стажига (судья сифатида камида беш йил ишлаган бўлса) эга бўлган ҳамда малака имтиҳонини топширган Ўзбекистон Республикаси фуқароси сайланиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судининг Раиси, ўринбосарлари ҳамда судьялари Ўзбекистон Республикаси Президенти тақдимномасига кўра, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан беш йил муддатга сайланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди раиси суднинг барча фаолиятига раҳбарлик қилади, бундан ташқари, *у бир қатор ваколатларни амалга оширади:*

- Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди фаолиятининг ташкилий ишларига раҳбарлик қилади;
- Хўжалик судларининг ҳал қилув қарори, ажрим ва Қарорларига протест киритади;
- Ишларни назорат тартибида кўриш учун талаб қилиб олади;

- Қонунда кўрсатилган тартибда хўжалик судлари чиқарган ҳал қилув қарори, ажрим, қарорларнинг ижросини тўхтатиб қўяди;
- Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Пленуми кўрсатмаларининг ижроси устидан назоратни амалга оширади;
- Ишларни бир хўжалик судидан иккинчи бир хўжалик судига олиб беради;
- Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Раёсати ва Пленуми мажлисларини чақиради ва унинг мажлисларида раислик қилади;
- Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Раёсати ва Пленуми кўриши учун масалаларни тақдим этади;
- Бир ҳайъат таркибига кирувчи судьяларни, зарур ҳолларда иккинчи бир суд ҳайъатида кўрилаётган ишга кўмаклашиши учун жалб қилади;
- Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Пленуми чиқарган кўрсатмаларнинг қонунга номувофиклиги тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Пленумига тақдимнома киритади;
- Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Пленумига Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Раёсати, суд ҳайъатлари ва хўжалик судларининг малака ҳайъати таркиби тўғрисида тақдимнома киритади;
- Ўзбекистон Республикаси Президентига хўжалик судлари судьялигига номзодлар тўғрисида тақдимнома киритади;
- Ўзбекистон Республикаси хўжалик суди судьяларига нисбатан интизомий жавобгарлик чораларини қўради;
- раис ўринбосарлари ўртасида ишларни тақсимлайди;
- Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди ходимлари билан меҳнат шартномалари тузади ва бекор қилади;
- Қарор ва буйруқлар чиқаради;
- Корхоналар, ташкилотлар, муассасалар ва фуқароларни шахсан қабул қилади ва уларнинг ариза ва шикоятларини кўриб чиқади;
- Қонунга мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади. Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди раиси бўлмаган тақдирда унинг ваколатларини унинг биринчи ўринбосари, биринчи ўринбосар ҳам бўлмаган тақдирда ўринбосарлардан бири амалга оширади.
- Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди раиси уриноосарлари Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди бўлинмалари ишларига раҳбарлик қилади; тегишли суд ҳайъатларининг ташкилий ишларини бошқаради; ишларни назорат тартибида кўриб чиқиш учун талаб қилиб олади; хўжалик судларининг ҳал қилув қарори, ажрим ва қарорларига протест келтиради. Бундан ташқари Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди раиси ўринбосарлари хўжалик судлари томонидан чиқарилган ҳал қилув қарори, ажрим ва қарорларининг ижросини тўхтатиб қўйиш; корхона, ташкилот ва фуқароларни шахсан қабул қилиш ваколатига эга.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди тизими:

- Пленум;
- Раёсат;

- Фукаролик муносабатларидан келиб чиқадиган ишларни кўрувчи суд ҳайъати;

- Маъмурий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқувчи ишларни кўрадиган суд ҳайъати.

- Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик судининг процессуал ваколатлари унинг суд ҳайъатларида ишларни бевосита кўриш орқали амалга оширилади. Улар бундан ташқари, ишларни кассация тартибида кўради;

- суд амалиётини ўрганади ва умумлаштиради;

- қонунларни такомиллаштириш юзасидан таклифлар беради;

- суд статистикасини таҳлил қилади;

- қонун билан белгиланган бошқа ваколатларни амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди суд ҳайъатлари Раислари:

- суд ҳайъатлари фаолиятини ташкиллаштиради ва унинг Мажлисларида раислик қилади;

- Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Раёсатй ва Пленумига суд ҳайъати фаолияти тўғрисида ҳисобот беради;

- суд амалиётини умумлаштириш учун ишларни талаб қилиб олади;

- судьялар малакасини ошириш ишларини ташкиллаштиради;

- қонун билан белгиланган бошқа ваколатларни амалга оширади.

Зарур ҳолларда Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди раиси бир суд ҳайъати судьясини иккинчи суд ҳайъатига кўмаклашиш учун жалб қилиши мумкин. Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Раёсатининг асосий вазифаси ишларни назорат тартибида кўриб чиқишдир. Бундан ташқари Раёсат қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

- Суд амалиётини умумлаштириш масалаларини кўради;

- Вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳўжалик суди раисларининг қонун қўллаш амалиёти тўғрисидаги ҳисоботларини тинглайди;

- Олий ҳўжалик суди аппарати, суд ҳайъатлари ва бошқа ҳўжалик судларининг ишларини ташкил этиш масаласини кўради.

Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Раёсати таркиби Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленуми белгилаб берган миқдорда бўлади. Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди раиси, унинг биринчи; ўринбосари ва ўринбосарлари мансаби бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Раёсати таркибига киради.

Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Раёсати мажлислари ҳар ой камида бир маротаба чақирилади **ва** аъзоларининг кўпчилиги ҳозир бўлгандагина ваколатлидир («Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 50-моддаси). Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Раёсати мажлисларида баённома юритилади. Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Раёсати томонидан чиқарилаётган қарор ва баённома раислик қилувчи томонидан имзоланади.

Қонунга кўра Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленуми таркиби Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди судьялари ва Қорақалпоғистон Республикаси ҳўжалик суди раиси киради. Унинг мажлисларида Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори иштирок этади. Бундан ташқари унинг мажлисларида, Ўзбекистон Республикаси

Конституциявий суди раиси, Олий суди раиси, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди қошидаги илмий-маслаҳат кенгаши аъзолари иштирок этишлари мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди мажлислари йилига камида икки марта чақирилади. Мажлисида кўриладиган масалалар лойиҳаси мажлис бошланишидан 20 кун аввал Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленуми аъзоларига ва Бош прокурорга юборилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленуми аъзоларининг 3/2 қисми иштирок этган тақдирдагина ваколатлидир.

Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленуми:

- Суд амалиёти умумлаштириш материалларини кўриб чиқади ва қонун ҳужжатларини қўллаш масалалари тўғрисида тушунтиришлар беради;

- Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди раиси тақдимномаларига биноан Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Раёсати таркибини, судлов ҳайъатларининг таркиби ва раислари таркибини ва Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленуми котибини тасдиқлайди;

- Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Раёсати фаолияти ва суд ҳайъатларининг фаолияти тўғрисидаги маърузаларни тинглайди;

- Қорақалпоғистон Республикаси ҳўжалик суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари раисларининг қонун ҳужжатларини қўллаш амалиёти тўғрисидаги, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленумининг Қонун ҳужжатларини қўллаш масалалари бўйича тушунтиришларни бажариш тўғрисидаги маърузаларини тинглайди;

- Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди раиси-нинг тақдимномасига биноан Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди ҳузуридаги илмий-маслаҳат кенгаши таркибини тасдиқлайди;

- Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди матбуот органининг таҳрир ҳайъати таркибини тасдиқлайди;

- Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленуми ва Раёсати регламентини тасдиқлайди;

Қонунга мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди ваколати доирасида чиқарилган қонун ҳужжатларини қўллаш масалалари бўйича тушунтиришлари барча ҳўжалик судлари, шунингдек, муассаса, корхона, ташкилотлар ва мансабдор шахслар учун мажбурийдир. Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленуми мажлислари унинг мажлисларида раислик қилувчи томонидан чақирилади. Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленум қарори мажлисида иштирок этаётган Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленуми аъзолари кўпчилик овози билан очиқ овоз бериш орқали қабул қилинади. Қарор қабул қилинган пайтдан бошлаб кучга киради.

Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленумининг котиби Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди судьяси вазифасини бажариш билан бирга Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленумининг мажлисини тайёрлашга, мажлис баённомасини юритишга доир ишни ташкилий жиҳатдан таъминлайди ва Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди

Пленуми қабул қилган қарорларнинг ижроси учун зарур бўлган ҳаракатларни амалга оширади.

Хўжалик судида суд ишларини юритиш вазифалари қуйидагилардан иборат:

- 1) иқтисодиёт соҳасида корхона, муассаса, ташкилотлар ва фуқароларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқларини ёхуд қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш;
- 2) иқтисодиёт соҳасида қонунчиликни мустаҳкамлаш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга қўмаклашиш.

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХЎЖАЛИК СУДИ, ВИЛОЯТЛАР ВА ТОШКЕНТ ШАҲАР ХЎЖАЛИК СУДЛАРИ

Режа:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судининг тизими давлатнинг миллий ва маъмурий ҳудудий тузилиши билан боғлиқ.
Ўз.Республикаси Олий хўжалик суди тизими.

2. Қорақалпоғистон Республикаси хўжалик суди; вилоятлар ва Тошкент шаҳар хўжалик судлари

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судининг тизими давлатнинг миллий ва маъмурий ҳудудий тузилиши билан боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди тизими:

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди;

Қорақалпоғистон Республикаси хўжалик суди;

Вилоятлар;

Тошкент шаҳар хўжалик судларидан иборат.

«Судлар тўғрисида»ги қонунда туман хўжалик судлари назарда тутилмаган. Шунинг учун ҳам хўжалик суди тизимида вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси хўжалик суди асосий бўғин ҳисобланади. Бундан шуни хулоса қилиш мумкинки, хўжалик суди асосий иш амалиёти билан марказий бўғин шуғулланиб, қонун томонидан хўжалик судларига топширилган вазифа айнан шу бўғинда амалга ошади.

Низоларни кўриб чиқиш хўжалик судлари томонидан битта судья таркибида, ҳайъатда эса учта судьядан иборат таркибда амалга оширилади. Низоларни хўжалик судида кўриш ташкилотларнинг мулк шакли ва ҳудудий жойлашишидан қатъи назар қонун ва суд. олдида тенглиги тамойили асосида амалга оширилади.

Низолар хўжалик судида очик тартибда кўрилади. Иш Давлат ва тадбиркорлик сири билан боғлиқ бўлган ҳолатлар бундан мустасно. Хўжалик судида ишлар ўзбек тилида, Қорақалпоқ тилида ва муайян жойдаги кўпчилик аҳоли сўзлашадиган тилда олиб борилади. Суд ишлари олиб борилаётган тилни билмайдиган судда қатнашувчи Шахсларнинг таржимон орқали иш материаллари билан тўла танишиш ва суд ишларида иштирок этиш ҳуқуқи ҳамда судда она тилида сўзлаш ҳуқуқи таъминланади.

Ўзбекистон Республикаси ташкилотлари ва хорижий ташкилотлар ўртасидаги низолар суднинг ажримига биноан тараф учун қулай бўлган тилда олиб борилади.

Қорақалпоғистон Республикаси хўжалик суди, вилоятлар, Тошкент шаҳар хўжалик суди ваколатлари жумласига қуйидагилар киради:

- Ишларни ўз ваколатлари доирасида биринчи инстанция суди сифатида ва апелляция тартибида кўради;

- суд амалиётини умумлаштиради;

- қонунга мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Қорақалпоғистон Республикаси хўжалик суди, вилоят, Тошкент шаҳар хўжалик судларининг раиси:

- суд фаолиятига раислик қилади;

- судлов ҳайъатлари мажлисларида раислик қилиши мумкин;

- зарур ҳолларда бир ҳайъат таркибига кирувчи судьяларнинг бошқа ҳайъат таркибида иш кўришга жалб этади;

- раис ўринбосарлари ўртасида вазифаларни тақсимлайди;

- судьялар ўртасида ишларни тақсимлайди;

- судьялар ва суднинг бошқа ходимлари малакасини ошириш ишини ташкил этади;

- суд амалиётини умумлаштириш ва суд статистикасини юритиш ишини ташкил этади;

- фуқароларни, корхона, муассаса, ташкилотларнинг вакилларини шахсан қабул қилади ҳамда ариза ва шикоятларни кўриб чиқиш ишларини ташкил этади;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Хўжалик судида суд ишларини юритиш вазифалари қуйидагилардан иборат:

3) иқтисодиёт соҳасида корхона, муассаса, ташкилотлар ва фуқароларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқларини ёхуд қонун билан кўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш;

4) иқтисодиёт соҳасида қонунчиликни мустаҳкамлаш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга кўмаклашиш.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ КОНСТИТУЦИЯВИЙ НАЗОРАТ ТУШУНЧАСИ

Режа:

- 1. Конституциявий назорат тушунчаси ва унинг манбалари.**
- 2. Ўзб. Республикаси Конституциявий суди ва унинг ваколатлари.**
- 3. Конституциявий суд фаолиятининг асосий тамойиллари.**
- 4. Ўзб. Республикаси Конституциявий судининг ташкилий асослари.**
- 5. Конституциявий суд қарорлари, уларнинг турлари, мазмуни, тизими ва юридик аҳамияти.**
- 6. Конституциявий суд Аппарати, унинг вазифалари ва ташкил этилиши асослари Конституциявий суд ҳузуридаги илмий-маслаҳат кенгаши.**

Конституциявий назорат тушунчаси ва унинг манбалари.

Конституциявий назорат конституциявий нормаларнинг устуворлигини таъминловчи омил бўлиб, бу омил давлатни демократиклигидан далолат беради. Конституциявий назоратнинг асосий мақсади аввало, конституцияга зид бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан қабул қилинадиган норматив ҳужжатлар ва амалга ошириладиган ҳаракатларни аниқлаш, ҳамда уларни бартараф этишдир.

Ўзбекистон Республикаси учун Конституциявий суднинг тарихи 1990 йил 20 июнда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси Конституциявий назорат тўғрисида»ги қонун билан боғлиқдир. Бу қонунни қабул қилишдан мақсад, давлат органлари ва жамоат ташкилотлари томонидан қабул қилинадиган ҳужжатларнинг Конституцияга мос бўлиши, демократия асосларнинг, шахслар ва фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоясини таъминлаш эди.

Ўзбекистон Республикасида конституциявий назоратни конституциявий назорат бўйича қўмита, Қорақалпоғистон Республикасида ҳам конституциявий назорат бўйича қўмита олиб боради. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий назорат қўмитасига сиёсат ва ҳуқуқ соҳаларидаги мутахассислардан сайланган бўлиб, унинг таркибига раис, унинг ўринбосари ва Қорақалпоғистон Республикаси вакилини ўз ичига олган 9 аъзодан иборат бўлган.

Конституциявий назорат қўмитасининг раиси, раис ўринбосари ва унинг аъзолари Олий Кенгаш томонидан 101 йил муддатга сайланганлар. Қўмитанинг шахсий таркиби тўғрисидаги таклиф Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашига Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаш раиси томонидан киритиларди. Халқ депутатлари умумий сонидан кўпчилик овозни олган шахс сайланган ҳисобланган.

Ушбу қўмитанинг фаолиятини тартибга солиб туриш мақсадда унинг таркибининг ярми ҳар 5 йилда янгиланиб турилган. Қўмитанинг қайта сайланган аъзолари улар сайланган кундан эътиборан ўз вазифасини бажаришга киришганлар. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий назорат қўмитаси Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашига киритилган қонун лойиҳалари ва

бошқа норматив актлар; Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан қабул қюганган қонун ва бошқа норматив актлар; Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқдиги устидан назорат қиларди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий назорат қўмитаси Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан қабул қилинган қонунларни Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мослигини текширишдан ташқари **қуйидаги норматив актларнинг Конституцияга мувофиқлигини текширади:**

- Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари;
- Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Раиси қарор ва фармойишлари;
- Қорақалпоғистон Республикаси қонунлари;
- Маҳаллий халқ депутатлари кенгаши қарорлари;
- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарор ва фармойишлари;
- Ратификация қилишга ёки тасдиқлашга киритилган Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари ва мажбуриятлари;
- Ўзбекистон Республикаси Олий суди пленумининг раҳбарий тушунтиришлари;
- Бошқа давлат органлари, жамоат бирлашмаларининг прокурор
- назорати остига олинмаган норматив ҳуқуқий ҳужжатлари.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий назорат қўмитасининг назорат функцияси судларнинг ҳукми ва бошқа қарорлари, дастлабки тергов органларининг, прокуратура, фуқаролик, маъмурий, хўжалик ва жиной ишлар бўйича давлат ҳакамлик органларининг қарорларига нисбатан қўлланилмаган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий назорат қўмитаси:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашига киритилган қонун лойиҳалари ва бошқа норматив актларнинг Конституцияга мослигини текширишни сўраб Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг топшириқига биноан;

2. Ўзбекистон Республикаси халқ депутатларининг камида 1/5 қисми, Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши раиси, Қорақалпоғистон Республикаси Олий Кенгашининг Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан қабул қилинган қонун ва бошқа норматив актларнинг конституцияга мослигини текширишни сўраб берган таклифларига кўра;

3. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонларининг конституциявийлигини текширишни сўраб берган топшириғи;

4. Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши раиси, Қорақалпоғистон Республикаси Олий Кенгашининг таклифига асосан Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Қорақалпоғистон Республикаси Конституция ва қонунларнинг Конституцияга мослигини текширишни сўраб берган топшириқномасига кўра;

5. Ўзбекистон Республикаси халқдепутатларининг камида 1/5, Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши раиси, Қорақалпоғистон Республикаси Олий Кенгашининг таклифига асосан Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарор ва фармойишлари, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартнома ва мажбуриятларининг конституциявийлигини текширишни сўраб берган топшириғига асосан;

6. Прокурор назорати ўрнатилмаган бошқа давлат органларининг ва жамоат бирлашмаларининг қарорларига нисбатан киритилган масалаларни кўриб чиқади.

1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси Конституциявий суднинг ташкил этиш заруратини ўзқда белгилаб берди. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди 1995 йил 30 августда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида»ги қонун билан тартибга солинади.

2. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди ва унинг ваколатлари

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди қонун чиқарувчи ва ижро этувчи органлар қарорларининг конституциявийлигини текширувчи суд ҳокимиятининг алоҳида органи ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 107, 108 ва 109-моддалари Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий судига бағишлангандир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 109-моддаси ва Ўзбекистон Республикасининг «Конституциявий суд тўғрисида»ги қонуннинг 1-моддаси Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг фаолият таркиби ва ваколатлари тўғрисида умумий берилган маълумотга мувофиқ суднинг асосий фаолияти қуйидаги йўналишларда олиб борилади:

- Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган қонун ва бошқа норматив ҳужжатлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, ҳукумат ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорларини, давлатлараро шартномалар ва мажбуриятларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мослигини аниклаш;

- Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мослиги, Қорақалпоғистон Республикаси қонунларининг Ўзбекистон Республикаси қонунларига мослиги ҳақида ҳулосалар бериш;

- Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларини шарҳлаш;

- Конституция ва бошқа қонунлар унинг ваколатига киритилган бошқа ишларни кўриб чиқиш ва ҳал қилиш.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 80-асосан Конституциявий суд таркиби Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимномасига асосан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан сайланади. Ҳар бир судья якка тартибда сайланади. Умумий депутатлар сонидан кўпчилик овозни олган судья сайланган ҳисобланди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 83-моддасига асосан Конституциявий суд Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида қонунчилик ташаббусига эга. «Конституциявий суд тўғрисида»ги қонуннинг 19-моддаси Конституциявий судга кўриб чиқиш учун масалалар такдим этиш ҳуқуқига эга бўлган субъектлар доирасини белгилайди. Буларга Олий Мажлис, Президент, Олий Мажлис раиси, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгес раиси, Олий Мажлис депутатларининг камида $\frac{1}{4}$ қисмидан иборат бўлган депутатлар гуруҳи, Олий суд раиси ва Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори. Сенаторлар $\frac{1}{4}$ қисми?

Сўровнома, илтимоснома ва шикоятлар Конституциявий судда ишларни кўриб чиқиш учун сабаб бўлиб хизмат қилади. Ишни кўриб чиқиш учун асос бўлиб эса, илтимоснома ёки шикоятда келтирилган қонун ёки бошқа норматив ҳужжатнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мос ёки мос эмаслиги тўғрисидаги ноаниқликни аниқтаб бериш тўғрисидаги асослар хизмат қилади.

3. Конституциявий суд фаолиятининг асосий тамойиллари

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди раис, раис ўринбосарлари ва Қорақалпоғистон Республикаси вакили кирган Конституциявий суднинг беш аъзосидан иборат. Конституциявий суд Ўзбекистон Республикаси Президентининг такдимномасига асосан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан сайланади. Ҳар бир судья алоҳида тартибда сайланади. Олий Мажлис аъзолари орасида энг кўп овоз олган шахс судьялик мансабига сайланган ҳисобланади. Конституциявий суд судьялигига номзодларга юқори талабларни қўяди. «Конституциявий суд тўғрисида»ги қонуннинг 12-моддасига мувофиқ Конституциявий суд судьяси бўлиб юқори малака ва ахлоқий фазилатларга эга бўлган, сиёсат ва ҳуқуқ соҳасида фаолият юритган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари сайланишлари мумкин. Конституциявий суд судьяси бўлиб сайланган судьялар қонун билан белгиланган қасамёд қабул қилади («Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида»ги қонуннинг 13-моддаси).

Юқорида кўрсатилган Конституциявий суд судьяларига қўйилган талаблардан ташқари қонун, Конституциявий суд судьяси шуғулланиши мумкин бўлмаган бир қатор таъқиқларни ўрнатади. Хусусан, Конституциявий суд судьяси ўз мансаб ваколатларини амалга ошириш вақтида бирор сиёсий партия ёки ҳаракатларга аъзоликни, пул тўланадиган бошқа фаолият билан шуғулланишлари мумкин эмас.

Конституциявий суд фаолиятининг асосий тамойиллари жумласига Ўзбекистон Республикаси Конституциясигагина амал қилиш, ошкоралик, мустақиллик, ишларнинг ҳайъатда кўрилиши ва судьяларнинг тенг ҳуқуқлилиги тамойиллари киради. Судда ишларни кўриш ва қарор чиқариш камида тўрт судьядан иборат бўлган ҳайъатда амалга оширилади. Қарорлар фақат ишни суд мажлисида кўришда иштирок этган судьялар томонидангина чиқарилади. Конституциявий судлов юритишда ишларни ҳайъатда кўриш

тамойили ишларни кўришда халқ вакиллари жалб қилиш мумкинлигини назарда тутмайди.

Конституциявий суд томонидан қабул қилинаётган қарорлар барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари, корхона, муассаса, ташкилот, мансабдор шахслар ва фуқаролар учун мажбурийдир. Конституциявий суднинг ҳуқуқий ҳужжатлар, уларнинг нусхаларини бериш, : тушунтиришлар беришни сўраб қилган талабномаларини бажариш барча мансабдор шахслар ва фуқаролар учун мажбурийдир.

Конституциявий суд тўғрисидаги қонунга мувофиқ Конституциявий суд ва унинг судьялари мустақилдирлар. Конституциявий суд судьялари ҳеч қандай тарафнинг - давлат органининг ҳам, жамоат бирлашмаларининг ҳам, сиёсий партия ва ҳаракатлар, корхона, муассаса, ташкилотлар, бирор бир мансабдор шахс ёки сиёсий гуруҳларнинг ҳам вакили ҳисобланмайди.

Конституциявий суд фаолиятига ҳар қандай кўринишдаги аралашувга йўл қўйилмайди. Бундай аралашув қонунга биноан жавобгарликка сабаб бўлади.

Конституциявий суд судьяларининг бутун ваколати муддатида алмаштирилмаслиги тамойили уларнинг мустақиллигининг яна бир кафолатидир. Ўзбекистон Республикасининг «Конституциявий суди тўғрисида»ги қонуни Конституциявий суд судьяларининг фаолиятини тўхтатиб қўйиш ёки тугатиш тартибини белгиланган. Қонуннинг 16-моддасида Конституциявий суд судьяларининг дахлсизлиги ва уларнинг маъмурий ва жиноий жавобгарликка тортилмаслиги белгиланган.

Қонунда алоҳида таъкидлаб ўтилганки, судья Олий Мажлис розилигисиз, сессиялар оралиғида эса Олий Мажлис Кенгаши розилигисиз жиноий жавобгарликка тортилиши, хибсга олиниши мумкин эмас. Конституциявий суд судьясига нисбатан Бош прокуроргина жиноий иш қўзғатиши мумкин. Шу билан бирга, ушлаб туриш, олиб қўйиш, иш жойи, автомобиль, уй, багаж ва бошқа мулкларини тинтув қилиш мумкин эмас.

4. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг ташкилий асослари

Конституциявий суд иш фаолиятининг бошланиши Ўзбекистон Республикасининг «Конституциявий суди тўғрисида»ги қонунининг 19-28-моддаларида белгиланган. Унга мувофиқ, Конституциявий суд иш келиб тушган кундан эътиборан етти кундан кечикмай кўриб чиқишга киришади. Муайян иш бўйича Конституциявий суднинг қарори иш келиб тушган кундан эътиборан уч ойдан кечикмай қабул лозим.

Конституциявий суд мажлисларида қандай иш кўрилишидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Раиси, унинг ўринбосарлари, Бош вазир, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгаши раиси, Ўзбекистон Республикаси Олий судининг раиси, Ўзбекистон Республикаси Олий ҳужалик судининг раиси, Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва Адлия вазири иштирок этиши

мумкин. Улар кўрилатган масалалар бўйича ўз фикрларини билдиришлари мумкин.

Конституциявий суднинг қарори очиқ овоз бериш йўли билан қабул қилинади. Ҳеч қайси судья бетараф қолишга ҳақли эмас. Конституциявий суднинг қарори мажлисда иштирок этаётган судьяларнинг кўпчилиги овоз берган тақдирдагина қабул қилинади. Овозлар тенг бўлган тақдирда, раислик қилувчининг овози ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Қабул қилинган қарордан норози судья ўз фикрини ёзма тарзда баён этиб, Конституциявий суд мажлиси баённомасига киритади.

Конституциявий суд тарафларнинг эътирозларига боғлиқ бўлмаган ҳолда ишларни кўриб чиқади. Конституциявий суд келтирилган тушунтириш кўрсатма ва ҳужжатлар билан чегараланиб қолмаслиги, тарафлар ва ишда иштирок этаётган бошқа шахслар ҳуқуқларини таъминлаган ҳолда ипгаи ҳар томонлама ва объектив кўриб чиқиши лозим. Конституциявий судда ишни кўриб чиқиш ва ҳулосалар бериш тенглик тамойилига асосланган ҳолда олиб борилади. Эслатиб ўтилганидек, Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судида ишлар давлат тилида олиб борилади.

Конституциявий суд мажлисларида тартибни бузиш Раислик қилувчининг фармойишларини бажармаслик, Конституциявий судда ўрнатилган қоидаларга бўйсунмаслик тегишли жавобгарликка сабаб бўлади. Конституциявий суднинг ваколати доирасига кирган, қарор чиқариши лозим бўлган масалаларни ҳал қилиш учун Конституциявий суд суд мажлисини тайинлайди. Конституциявий суд мажлисларининг Регламентида белгилаб қўйилган тартиб қоидаларга мувофиқ амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди мажлислари раис томонидан, у бўлмаган тақдирда эса ўринбосари томонидан чақирилади. Раис ва унинг ўринбосарлари бўлмаган тақдирда, мажлис Конституциявий суднинг энг ёши улуг судьяси томонидан чақирилади. Конституциявий суднинг навбатдаги мажлисининг жойи ва вақти ҳақида судьялар суд мажлиси бошланишидан камида 10 кун илгари хабардор қилинадилар. Шу билан бир вақтда судьяларга чақирув қоғози ва ишни кўриб чиқиш учун лозим бўлган ҳужжатлар топширилади. Конституциявий суд раиси ёки унинг ўринбосари Конституциявий суд фаолияти ва суд аппаратининг бўлинмалари ишини ташкил этиш тўғрисидаги масалаларни ҳал этиш учун судьяларни ва Конституциявий суд аппарати ходимларини чақириб йиғилиш ўтказади.

Раис ва унинг ўринбосарлари бўлмаган тақдирда, мажлис Конституциявий суднинг энг ёши улуг суляси томонидан чақирилади. Конституциявий суд томонидан ишлар қоида тариқасида шу суд таркибида кўрилади. Конституциявий суд мажлисларида бир ёки бир неча масалалар кўрилиши мумкин. Ҳар бир масала юзасидан қарор қабул қилинади. Масалаларни ҳал қилиш жараёнида Конституциявий суд тарафларнинг уларнинг тушунтиришларини, гувоҳларнинг кўрсатмаларини, эксперт ҳулосаларини, мутахассис фикрларини, суд мажлисида иштирок этаётган бошқа шахсларнинг нутқларини тинглайди, керакли ҳужжатларни маълум қилади.

Тарафларда ва барча судьяларда мавжуд бўлган ва иш кўриш жараёнида қўлланилган ҳужжатлар қайта эълон қилинмайди. Бироқ судьялардан бири ёки мажлис иштирокчиларидан бири ҳужжатни тўлиқ ёки қисман ўқиб эшиттирилишини талаб қилса, Конституциявий суднинг қарорига биноан унинг талаби бажарилиши мумкин. Конституциявий суд мажлислари қоида тариқасида ҳар бир масала юзасидан танаффуссиз, дам олиш вақтидан ва иштирокчиларга нутқ тайёрлаш учун ажратиладиган вақтдан ташқари кўрилади. Суд мажлисида танаффус бир тарафнинг иккинчи тараф томонидан тақдим этилган материални ўрганиш учун вақт ажратилишини сўраб берган илтимосномасига кўра, шу билан бирга мажлиснинг нормал фаолиятига тўсқинлик қилувчи ҳолатлар юзага келган тақдирда эълон қилинади.

Суд муҳокамаси тайинланган вақтда Конституциявий суд судьялари суд мажлиси залига кирадилар ва ўз ўринларини эгаллайдилар. Шундан сўнг Конституциявий суд раиси судьялар таркибини, кўрилаётган ишни, суд мажлиси котибини, эксперт, мутахассис ва таржимон сифатида иштирок этаётган шахсларни эълон қилади. Шундан сўнг раислик қилувчининг таклифига кўра суд мажлиси котиби мажлис иштирокчиларининг келган келмаганликларини маълум қилади. Шу билан бир вақтда котиб мажлис иштирокчиларидан қайси бири келмаганлигини, улар ўз вақтида хабардор қилинган қилинмаганлигини ва келмаслиқнинг бошқа сабабларини маълум қилади.

Тарафлар ёки уларнинг вакиллари суд мажлисига келмаган тақдирда Конституциявий суд ишни кўришни бошлаш ёки кейинга қолдириш тўғрисида қарор чиқаради. Тараф вакили ваколатини тегишли расмийлаштирмаган тақдирда ва шу суд мажлисида тарафнинг ўзи иштирок этмаган тақдирда раислик қилувчи судьяларга ишни тараф иштирокисиз ёки унинг вакили иштирокисиз кўриш тўғрисида масалани тақдим этади.

Суд мажлисига гувоҳлардан бирортаси, эксперт ёки мутахассис келмаган тақдирда Конституциявий суд ишни Уларнинг иштирокисиз кўриш тўғрисида тарафларнинг Фикрини тинглайди. Ўзбекистон Республикасининг «Конституциявий суд тўғрисида»ги қонунни 23-моддасига кўра гувоҳлар, эксперт ва мутахассисларнинг судга келиши шартдир.

Суд мажлисига тегишли тартибда чақирилган гувоҳлар, экспертлар ва мутахассислар суд мажлисига келмаган тақдирда *Конституциявий суд қуйидаги қарорлардан бирортасини қабул қилади:*

1. Гувоҳ, эксперт ва мутахассислар иштирокисиз ишни мазмунан кўриш ёки кўрмаслик тўғрисида;

2. Гувоҳ, эксперт ва мутахассиснинг суд мажлисига келмаслик оқибатлари масаласини кўришни кейинга қолдириш тўғрисида;

3. Суд мажлисида танаффус эълон қилиш ва гувоҳ, эксперт ва мутахассисларни келтириш чораларини кўриш тўғрисида;

4. Гувоҳ, эксперт ва мутахассислар иштирокисиз ишни тўғри ҳал қилиш мумкин бўлмаган тақдирда ишни кўришни кейинга қолдириш тўғрисида қарор чиқаради.

Шундан сўнг суд ишни кўришни давом эттириш ёки танаффус эълон қилиш ёхуд ишни кўришни кейинга қоддириш тўғрисида қарор чиқаради. Суд мажлисларида раислик қилувчининг роли алоҳида аҳамиятга эгадир. Ўзбекистон Республикасининг «Конституциявий суди тўғрисида»ги қонунининг 2-моддасига мувофиқ Конституциявий суд мажлисларида Конституциявий суд раис, у бўлмаган тақдирда эса раис ўринбосари раислик қилади, раис, унинг ўринбосари ҳам бўлмаганда ёки улар ўз ваколатини вақтинчалик бажара олмаган вақтда Конституциявий суднинг ёши жихатидан катга бўлган судьяси суд мажлисида раислик қилади.

Маъруза қилувчи судья раислик қилиши мумкин эмас.

Раислик қилувчи суд муҳокамасига тааллуқли бўлмаган барча масалаларни иш ҳужжатларидан ажратади. Раислик қилувчи таржимонга суд маърузасини, ишда иштирок этувчи шахсларнинг савол жавобларини раислик қилувчининг фармойишларини, суд мажлисида ўқиб эшиттирилган иш ҳужжатларини, Конституциявий суд қарорини тўлиқ ва аниқ таржима қилиш мажбуриятини тушунтиради.

Раислик қилувчи суд мажлиси иштирокчиларига уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтиради. Раислик қилувчининг таклифига биноан гувоҳ, эксперт, мутахассис қасамёд қабул қилиб, уни имзолайди ва суд мажлиси баённомасига киритиб қўйиш учун қотибга тақдим этади. Шунингдек, эксперт мутахассис ва гувоҳларга гувоҳлик беришдан бош тортганлик ёки ёлғон гувоҳлик берганлиги учун жавобгарликка тортилиши ҳақида огохлантирилади.

Ишни кўриб чиқиш маъруза қилувчи судья ишнинг қисқача мазмуни, уни кўриб чиқишга асос бўлган ҳолатлар, мавжуд бўлган ҳужжатларнинг қисқача мазмуни ва ишни кўришга тайёрлаш учун қилинган ишлар билан боғлиқ масалалар юзасидан маъруза қилади. Маъруза қилувчи судья ўз маърузасида эътирозларни, келтирилган таклифларни муҳокама қилишга ва уларга баҳо беришга ҳақли эмас. Маъруза қилувчи судья маърузасини тугатгандан сўнг раислик қилувчи тарафларга иш ҳолатларининг мазмуни бўйича тушунтиришлар беришни таклиф қилади. Биринчи бўлиб ишни кўриб чиқиш учун вриза билан мурожаат қилган тараф ёки унинг вакилига, ундан сўнг раиснинг таклифи билан иккинчи тараф ва унинг вакилларига сўз берилади.

Тарафлар ва уларнинг вакиллари, суд муҳокамаси бошқа иштирокчилари суд мажлиси тартибини бузса кўрилаётган иш доирасидан четга чиқса раислик қилувчи уларнинг маърузасини тўхтатади. Иккала тарафлар ва уларнинг, вакиллари ўз фикрларини баён қилиб олгандан сўнг раислик қилувчи судьяларга тарафлар ва уларнинг вакилларига саволлар бериш навбатини беради. Шундан кейин эса савол бериш ҳуқуқи тарафлар ва уларнинг вакилларига берилади. Бундан ташқари, тарафлар ва уларнинг вакилларига саволлар Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси раиси ва унинг ўринбосарлари, Бош вазир, Қорақалпоқистон Республикаси Жўқорғи Кенгаши раиси, Ўзбекистон Республикаси Олий суд раиси, Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди раиси, Бош прокурор ва Ўзбекистон Республикаси Адлия вазири томонидан берилиши мумкин.

Конституциявий суд зарур ҳолларда эксперт ва мутахассисларни тинглайди. Эксперт, мутахассисларни тинглаш муддати суд томонидан белгиланади. Раислик қилувчи эксперт ва мутахассисга кўрилаётган масала юзасидан Ўз хамкасблари фикрини баён этишда вакил сифатида сўзлаши учун имконият яратади.

Келтирилган ҳужжатлар ўрганиб чиқилиб, тарафларнинг, уларнинг вакилларининг тушунтиришлари, гувоҳларнинг кўрсатмалари, эксперт хулосалари ва мутахассис фикри суд томонидан ўрганилиб бўлгандан сўнг Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси раиси ва унинг ўринбосарлари, Бош вазир, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгаши раиси, Ўзбекистон Республикаси Олий суд раиси, Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди раиси, Бош прокурор ва Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирининг чиқишлари тингланади.

Тарафлар ва уларнинг вакиллари Конституциявий суд мажлисларида текширилган далиллар тахлили в-а баҳоси кўрилаётган ишга алоқаси, тарафларнинг талаб ва эътирозларини ўзида ифодалаган сўнгги маъруза нутклари билан чиқишлари мумкин.

Конституциявий суд мажлисларида баённома юритилади. Баённомада қуйидагилар ифодаланиши лозим:

- мажлис ўтказилаётган жой ва вақт тўғрисида маълумот; иштирок этаётган ва иштирок этмаётган судьялар рўйхати;
- раислик қилувчининг исми, шарифи, отасининг исми ва лавозими;
- мажлис котибининг исми, шарифи, отасининг исми;
- кун тартиби, тарафлар ва ишда иштирок этаётган бошқа шахслар тўғрисидаги маълумот;
- конституциявий суд томонидан иш кўриш тартиби;
- тарафлар ва улар вакилларининг тушунтиришлари;
- гувоҳларнинг кўрсатмалари, эксперт хулосалари, мутахассис фикрлари, уларга берилган саволлар ва берилган жавоблар;
- ишда иштирок этаётган бошқа шахсларнинг чиқишлари, тарафлар ва бошқа шахсларнинг баённомага киритишни сўраган кўрсатмалари ва фактлари;
- овоз беришга қўйилган масалалар ва овоз бериш натижалари.

Тарафлар ва уларнинг вакиллари баённома билан танишиб эътироз билдиришлари мумкин. Бундай эътирозлар раислик қилувчининг яқка ўзи томонидан 10 кун муддат ичида кўриб чиқилиши лозим. Раислик қилувчи эътирозлар билан танишиб чиққандан сўнг, уни ишга қўшиб қўйиш ёки рад қилиш тўғрисида қарор чиқариши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг ташкилий жиҳатларида раислик қилувчининг ўрнига аҳамият бериш лозим.

Конституциявий суд раиси:

- Конституциявий суд фаолиятига раҳбарлик қилади, судьялар ўртасида ишларни тақсимлайди;
- Конституциявий суд мажлисларини чақиради ва уларга раислик қилади;
- Конституциявий суд аппарати тизими ва штат| жадвалини тасдиқлайди;

- Конституциявий суд аппарати фаолияти устидан умумий раҳбарлик қилади, аппарат ходимларини ишга олади ва бўшатади;
- Аппарат ходимларини рағбатлантиради ва уларга нисбатан интизомий жавобгарлик чораларини қўллайди;
- Конституциявий суд фаолияти билан боғлиқ бошқа вазифаларни амалга оширади.

Қуйидаги ҳолларда конституциявий суд мажлиси кейинга қолдирилиши мумкин:

- 1) агар Конституциявий суд кўрилаётган масалани етарли даражада тайёрланмаган деб топса;
- 2) тарафлар, гувоҳ, эксперт, мутахассислардан бирининг келмаслиги ишни нотўғри ҳал қилишга олиб келади деб топса;
- 3) агар ишни кўриб чиқиш ва ҳал қилиш учун лозим бўлган ҳужжатлар тақдим этилмаган ёки кеч тақдим этилган бўлса;
- 4) ишни кўришни кейинга қолдиришни сўраб судьялардан бири сўраган ёки тарафлар, ёки уларнинг вакиллари томонидан келтирилган далиллар Конституциявий суд томонидан тасдиқланган бўлса;
- 5) Конституциявий суд мажлиси кворуми бузилса, яъни судьялардан бирининг иштирок этмаслиги ёки улардан бирининг касал бўлса;
- 6) Конституциявий суд мажлисининг тўла ва ҳар •томовдама кўрилиши учун ёки суд мажлисининг нормал Фаолият юритишига тўсқинлик қилувчи бошқа муаммолар «озага келса»;

Масалани кўришни тугатиш қуйидаги ҳолларда амалга оширилади:

- ишни кўриш учун асос бўлиб хизмат қилган ҳужжат қайтариб олинганда;
- масала киритиш ҳукуқига эга бўлмаган шахс ёки давлат органи томонидан берилган бўлса.

Суд мажлисларига тайёргарлик куриш ишларини Конституциявий суд котибияти мудир ташкиллаштиради, *бундан ташқари у:*

- ишни кўриб чиқишга тайёргарлик кўриш учун Конституциявий суд раиси томонидан ўрнатилган муддат ва тартибининг Конституциявий суд аппарати томонидага бажарилиши устидан назорат қилиш;
- суднинг кўриб чиқиши учун тақдим этилган масалалар юзасидан хулоса бериш тартиби лойиҳасини ишлаб чиқиш;
- суднинг кўриб чиқиш учун тақдим этилган масалани Конституциявий суд томонидан кўриш ва хулоса бериши учун режа лойиҳасини ишлаб чиқиш;
- Конституциявий суд томонидан тасдиқланган аппарат бўлинмалари тузилиши режасини тарқатиш;
- Конституциявий суд раисининг ишни юритувга қабул қилиши тўғрисидаги қарори қабул қилингандан кўпи билан 3 кун ичида судьяларга иш материалларини тарқатиш;
- Конституциявий суднинг навбатдаги мажлиси ҳақида қоғозини судьялар ва бошқа иштирокчиларга атиш;
- Конституциявий суд мажлисида мажлис иштирокчи-ларини келган-келмаганлигини аниқлаш, Конституциявий суд мажлисларида хавфсизликни

таъминлаш, мажлисининг нормал фаолияти учун техник воситаларнинг тайёрлиги каби техник ва ташкилий масалаларни ҳал этиш.

- Конституциявий суд мажлиси баённомасини юритиш. Конституциявий суд мажлислари залида Ўзбекистон Республикаси Давлат Герби, Ўзбекистон Республикаси Давлат байроғи, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси бўлиши лозим. Конституциявий суд судьялари мажлисида махсус кийим кийган ҳолда иштирок этадилар.

6. Конституциявий суд қарорлари, уларнинг турлари, мазмуни, тизими ва юридик аҳамияти

Конституциявий суднинг меъёрий ҳуқуқий нормалар ва халқаро шартномаларининг конституциявийлигини текши-риш натижасида чиқарган тўхтами *қарор* деб номланади. Қарор Конституциявий суд томонидан Ўзбекистон Респуб-ликаси номидан чиқарилади. Ўзбекистон Республикасининг «Конституциявий суди тўғрисидаги» қонунининг 26-моддасида кўрсатилган ҳолларда Конституциявий суднинг қарорлари икки кўринишда ифода этилади: - *якуний қарор* ва *бошқа қарор*.

Қарорнинг кириш қисмида:

- қарорнинг номи, у қабул қилган жой ва вақт;
- қарор қабул қилган Конституциявий суд таркиби;
- тарафлар ва ишда иштирок этувчи бошқа шахслар;
- ишни кўриш учун асос бўлган масала.

Қарорнинг баён қилиш қисмида *қуйидагилар бўлиши лозим:*

- Конституциявий судининг ушбу ишни кўриб чиқиш ёки мажбурияти ифодаланган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва «Конституциявий суд тўғрисидаги» қонун нормалари;

- конституциявийлиги текширилаётган актнинг тўлиқ номи, унинг олиш манбаси кўрсатилган ҳолда;

- қарорнинг асослантирувчи қисмида қуйидагилар бўлиши лозим:

- конституциявий суд томонидан қарор чиқаришга асос бўлиб хизмат қилган қолатлар;

- конституциявий суд амал қилган норматив актлар.

Қарорни муҳокама қилиш вақтида ҳар бир судьяга чегараланмаган доирада ва муддатда чиқиш қилишга имконият яратилади.

Конституциявий суд қарорлари оммавий ахборот воситаларида эълон қилинади. Конституциявий суд қарорлари сўнгги хулоса ва улар устидан шикоят қилинмайди.

Конституциявий суд қарори у қабул қилинган кундан сўнг кўпи билан уч кун ичида тарафларга, Ўзбекистон Республикаси Президентига, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси раисига, Ўзбекистон Бош вазирига, унинг ўринбосарларига, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси раисига, Ўзбекистон Республикаси Олий суди раисига, Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Раисига, Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорига, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирига юборилади. Конституциявий суд

раиси бошқа давлат органлари ва Шахсларга ҳам қарор нусхасини юбориш тўғрисида фармойиш бериши мумкин.

Конституциявий суднинг сўровнома, талабнома кўрини-қарорлари конституциявий суд белгилаган тартибда эълон қилинади. Конституциявий суд қарорлари Конституциявий суд белгиланган тартибда ва муддатда ижро этилади.

7. Конституциявий суд Аппарати, унинг вазифалари ва ташкил этилиш асослари

Конституциявий суд Аппарати Конституциявий суд фаолиятини далил маълумотлар билан, ташкилий техник жиқатдан таъминлаб туриш учун; қабул қилинган қарорларнинг ижроси устидан назорат қилишни ташкил этиш учун; давлат ҳокимият органлари билан алоқаларини ўрнатиб туриш, халқаро ҳамкорликни амалга ошириш ва Конституциявий суднинг фаолияти билан боғлиқ бошқа ишларни амалга ошириш мақсадида тузилади.

Конституциявий суд аппаратида қуйидагига асосий вазифаларни бажариши юклатилади:

- конституциявий суд фаолиятини, шу билан бирга, Конституциявий суд томонидан ўтказиладиган суд мажлислари ва йиғилишларини ташкилий, моддий-техник таъминлаш;
- конституциявий суд раиси томонидан ўрнатилган ишларни судда кўришга тайёрлаш муддати ва тартиби устидан назорат қилиш;
- конституциявий суд томонидан кўриб чиқилиши учун тақдим этилган ишларни кўриб чиқиш режаси лойиҳасини ишлаб чиқиш;
- Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди томонидан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди аппарати тўғрисидаги Низом. №3. 1996 йил, 5 июль.
- тасдиқланган лойиҳани аппаратнинг бўлинмаларига тарқатиш;
- конституциявий суд раисининг ишни кўриш учун дастлабки тайёргарликни бошлаш тўғрисидаги қарори қабул қилингандан сўнг судьяларга ишда кўриладиган ҳужжатларни юбориш;
- конституциявий суднинг навбатдаги мажлиси учун чақирув қоғозини юбориш;
- конституциявий суд мажлисида баённома юритиш;
- конституциявий суд қарорларини ижро этиш ҳолатлари ҳақида раҳбариятни хабардор қилиш;
- мутахассислар билан таъминлаш;
- судьяларни қонунчиликдаги ўзгаришларни тизимлаш-тирилган ҳолда ўз вақтида доимий хабардор қилиб туриш;
- амалдаги қонунчиликни таҳлил қилиш;
- фуқароларни қабул қилиш, уларнинг хат, мурожаатнома ва аризаларини қабул қилиш ва таҳлил қилиш ишларини ташкил қилиш;
- конституциявий суд қарорларини ва, умуман, Конституциявий суд фаолиятини матбуотда ёритиш учун зарур бўлган ҳужжатларни тайёрлаш;

- конституциявий суд ва бошқа давлат органлари фаолиятини ўрганш ва умумлаштириш;
- «Конституциявий суд тўғрисида»ги қонун ва Конституциявий суд Регламентида белгиланган Конституциявий суд фаолиятининг бошқа вазифаларини амалга оширилишини таъминлаш.

Конституциявий суд Котибияти бошлиғи:

- Конституциявий суд аппарати устидан умумий раҳбарликни амалга оширади;
- Ишларни ташкиллаштириш ва бўлинмалар фаолиятини бошқариш ишлари учун жавоб беради;
- Унинг қонунга зид бўлмаган кўрсатмалари ва фармойишлари аппарат ходимлари учун мажбурийдир;
- Аппарат ходимлари томонидан меҳнат қонунчилиги ва ички тартиб қоидаларига амал қилинишини таъминлайди;
- Аппарат ходимларини рағбатлантириш ёки уларга нисбатан интизомий жавобгарлик чораларини қўллаш борасидаги таклифлар билан мурожаат қилади;
- Аппарат ходимларининг иш мажбуриятларини, меҳнат қонунчилигидан келиб чиқадиган ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилайди;
- Ташкилий масалалар юзасидан ўтказилаётган Конституциявий суд мажлисларида иштирок этади.

Конституциявий суд ва унинг аппаратини молиявий жиҳатдан таъминлаш республика бюджети томонидан амалга оширилади. Конституциявий суд харажатлари сметаси ҳар йили тузилади ва Конституциявий суд томонидан тасдиқланади. Конституциявий суд фаолиятини амалга ошириш учун ўрнатилган сметадан ташқари маблақларни сарфлаш Конституциявий суд раиси томонидан амалга оширилади.

Котибият бошлиғи ҳар йили Конституциявий судга унинг фаолиятини таъминлаш билан боқлиқ харажатларни сарфланиш билан боғлиқ ҳисоботни тақдим этади. Ушбу ҳисобот Конституциявий суд томонидан тасдиқланади.

Конституциявий суд ҳузуридаги илмий-маслаҳат кенгаши

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди ҳузуридаги Илмий-маслаҳат кенгаши маслаҳат берувчи орган сифатида иш юритади. Илмий-маслаҳат кенгаши фаолияти Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг республика ҳудудида тўла устуворлигини таъминлашга йўналтирилган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди ҳузуридаги *Илмий-маслаҳат кенгаши:*

- Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига кўриб чиқиш учун берилган масалалар юзасидан илмий асосланган таклифлар беради;
- қонунчиликни такомиллаштириш тўғрисида қонун Хужжатлари лойиҳаларини тайёрлайди.

СУДЬЯЛАР, УЛАРНИНГ ХУҚУҚ ВА МАЖБУРИЯТЛАРИ. СУДЬЯЛАР МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ АСОСИЙ КАФОЛАТЛАРИ

Режа:

- 1. Судьялар мақоми тушунчаси ва умумий тавсифи.**
- 2. Судьялар мустақиллигининг кафолатлари.**
- 3. Судьяларнинг дахлсизлиги**
- 4. Судьялар ваколатини тўхтатиш ва муддатидан илгари тугатиш**
- 5. Судьяларнинг малака имтиҳони ва уларга малака даражаларининг берилиши**
- 6. Судьяларнинг интизомий жавобгарлик масаласини кўриб чиқиш Тартиби**
- 7. Судьялар жамияти (Ассосиацияси)**
- 8. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг асосий вазифалари ва функциялари**
- 9. Нотариат. Нотариус**

1. Судьялар мақоми тушунчаси ва умумий тавсифи

Ўзбекистон Республикасида судьялар бўлиб, қонун билаш юелгиланган ваколатлар асосида одил судлов фаолиятини амалга оширувчи шахслар ҳисобланади («Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 60-моддаси).

Судьялар корпуси деганда, судья лавозимини эгалловчи давлат хизматчилари мажмуи тушунилади.

Бу хил лавозимидаги шахслар доираси нисбатан кенг ва турли тумандир. У Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди раиси ва аъзолари, бошқа Олий суд инстанциялари раиси ва уларнинг ўринбосарларидан тортиб то вилоят, туман бўғинидаги умумий юрисдикция ва хўжалик судлари судьяларини қамраб олади. Қонунга биноан; судьяларга ўта муҳим масъулият юклатилган. Бу аввало фуқароларнинг, давлат ва бошқа ташкилотларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига доир умуммажбурий бўлган қарорлар қабул қилиши билан боғлиқдир. Ҳар қандай демократик давлат учун зарур бўлган ҳуқуқ-тартибот ва қонунийлик, фуқароларнинг тақдири ва уларнинг фаровонлиги; судьяларнинг фаолияти билан боғлиқ. Халқ вакиллари билан бирга фаолият юритувчи судьяларга суд ҳокимияти берилган. Бу ҳокимият кучи орқали судьялар фақат қонунийлик, ҳуқуқ тартибот, фуқаролар ҳуқуқ ва қонуний манфаатларининг кафили сифатида эмас, балки тегишли ҳолатларда қонунчилик ва ижроия ҳокимиятларини тийиб турувчи ва мувозанатда сақлаб турувчи ҳокимият тармоғи сифатида ҳам намоён бўлади.

Судьяларнинг одил судлов фаолияти уларнинг бошқа машгулотларидан устун туриши керак. Судьялар суд шаънига доғ туширмаслиги, судьяларнинг холислигига шубҳа туғдирувчи, уларнинг мақоми ва кадр-қимматига путур етказувчи ҳаракатларни содир қилишдан ўзини тийиши керак. Судьялар ўз

малакасини юксак даражада ушлаб туришга мажбур бўлиб, бу уларнинг одил судловни амалга оширишида зарур ҳисобланади.

Судьялар суд иштирокчиларига ва бошқа шахсларга ўз вазифасини бажариши давомида ҳурматини намоён қилиб, Улар билан хушмуомала ва беминнат бўлмоғи даркор. Худди шу хислатларни судья ўз аппарат ходимларидан ҳам талаб қилиши керак. Судьялар ёпиқ суд мажлисида олган Маълумотларни, суд маслаҳати сирларини ошкор қилишга Ҳақли эмас.

2. Судьялар мустақиллигининг кафолатлари

Адолатнинг мустақил ва холис суд томонидан амалга оширилиши ғояси қадим тарихда юзага келган бўлиб, бу то кунгача ҳар бир демократик давлат қонунчилигининг пойдеворини ташкил этади.

Шу боисдан суд мустақиллиги масаласи доимо долзарб бўлиб келмоқца. Судларнинг мустақиллиги ва холислиги тамойили қадрини англаган ҳолда, халқаро ҳужжатлар ва миллий конституциялар ютуқларини умумлаштириб 1985 йил 29 ноябрда БМТ бош ассамблеяси «Суд органларининг асосий тамойиллари тўғрисида» суд ҳокимияти учун ўзига хос конституция бўлиб қолган халқаро конвенцияни қабул қилган..

Мустақил ва холис судсиз суд ҳокимияти мавжуд бўлмай, инсон ҳуқуқларини ҳам ҳимоя қилиш мумкин эмас. Шунинг учун, Ўзбекистон Республикаси «Судлар тўғрисида»ги қонунда бу тамойил кафолатланган. Бу тамойилнинг кафолати бўлиб: судьяларни сайлаш, тайинлаш ва уларни озод қилишнинг қонуний тартибга солинганлиги, уларнинг дахлсизлиги, одил судловни амалга оширишнинг қатъий тартиби, қарор чиқаришда суд маслаҳатининг сир тутилиши, унинг ошкор этилиши таъқиқланиши, суд томонидан ишларни кўришда ишга аралашганлик ва судга ҳурматсизлик қилганлик учун жавобгарлик белгиланганлиги, судьяларнинг дахлсизлиги тамойили кабилар хизмат қилади. Жиноят Кодексида (230-241-моддалар) одил судловга қарши қаратилган жиноятлар ҳақида боб мавжуд.

«Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 67-моддасига биноан, судлар мустақиллиги кафолатлари ичида биринчи ўринга уларни қонунда белгиланган тартибда судьяликка сайлаш, тайинлаш ва судьяликдан озод қилиш тартиби чиқади. Бу тартиб бир неча қонунлар билан тартибга солинган бўлиб, буларга «Конституциявий суд тўғрисида»ги, «Судлар тўғрисида»ги қонунлар мисол бўлади. Ушбу қонунларда судьялик лавозимига номзодларнинг олдида қўйиладиган талаблар, уларни сайлаш, тайинлаш ва лавозим бўйича кўтарилиш тартиби белгиланган.

Судьяларнинг турли хил тизим ва даражадаги номзодлар учун ёши билан боғлиқ ўз соҳасида ишлаганлик малакасига оид талаблар қар хил ҳисобланади. Умумий юрисдикция ва хўжалик суди асосий бўғини судьяси лавозимига тайинланиш учун номзодлар ёши 25 дан кам бўлмаган, ўрта бўғин судьялари учун 27 ёш, Олий суд ва Олий хўжалик суди номзодлари учун 30 ёш белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Олий ҳўжалик суди судьялик лавозимида Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлган, юридик соҳада камида 7 йиллик иш стажига эга бўлиб, шундан 5 йили судья лавозимида ишлаган шахслар бўла олади. Ҳарбий судлар судьялик номзодларига юқоридагилардан ташқари қонун қўшимча шартларни қўшади, *масалан*, улар ҳарбий хизматни ўтаган ва зобитлик таркибига кирувчи унвонга эга бўлиши керак. Халқ маслаҳатчилари одил судловни амалга оширишда судьялик ҳуқуқидан тўла қонли фойдаланганлиги учун қонун уларга ҳам тегишли талабларни қўяди.

Судьялар малака ҳайъати қўйидагиларни амалга оширади:

- халқ маслаҳатчиларига олиб бориладиган сайловларнинг ўтиши устидан назоратни;
- халқ маслаҳатчилари сайловларини ўтказиш юзасидан ариза ва шикоятларни кўради;
- халқ маслаҳатчилари учун ўтказилган сайловларининг яқунларини белгилайди;
- сайланган халқ маслаҳатчиларининг рўйхатларини тузади ва тасдиқпайди;
- сайланган халқ маслаҳатчиларига тегишли ҳужжатларни топширади;
- халқ маслаҳатчиларининг ўқитилишини ташкил этади;
- халқ маслаҳатчилари сайловларини ўтказиш ва сайлаш масалалари билан боғлиқ бўлган бошқа ваколатларни.

Халқ маслаҳатчилари сайловлари фуқароларнинг яшаш ёки иш жойлари бўйича йиғинларда ёхуд ҳарбий хизмат ўталадиган ҳарбий қисм бўйича ўтказилади.

Мажлислар меҳнат жамоаси, ҳарбий қисмларда ва аҳоли пунктларида сайловчилар сони камида 100 тадан иборат бўлган ҳолда амалга оширилади. Агар уларда сайловчиларнинг сони 100 тадан кам бўлса, сайловлар бошқа меҳнат жамоалари, ҳарбий қисмлар ва аҳоли пунктлари билан биргаликда ўтказилади.

Йирик муассасалар, ташкилотлар ва корхоналарда ва ҳарбий қисмларда сайловлар уларнинг сайловчилар сони 100 тадан кам бўлмаган таркибий бўлинмаларида ўтказилиши мумкин.

Халқ маслаҳатчилари сайловларининг қачон ва қаерда ўтказилиши хусусида фуқаролар мажлисдан камида 3 кун олдин хабардор қилинади.

Йиғилишда таркиби раис, котиб ва аъзоларидан иборат раёсат сайланиб, у 5-7 кишидан иборат бўлади.

Йиғилишда баённома юритилиб унда сайлов натижалари кўрсатилади. Баённома раёсатнинг бутун таркиби томонидан имзоланади. *Баённомада қўйидагилар кўрсатилиши керак:*

- йиғилиш бўлиб ўтган корхона, муассаса, ташкилот, ҳарбий қисм ёки аҳоли яшаш пунктининг номи;
- йиғилиш бўлиб ўтган жой ва вақт;
- сайловчилар сони;
- ҳар бир номзоднинг фамилияси, исми ва отасининг исми;
- ҳар бир номзод учун берилган қўллаб-қувватловчи ва қарши овозларнинг сони;

- ҳар бир сайланган халқ маслаҳатчисининг фамилияси, исми, отасининг исми, туғилган йили, фаолият тури ва яшаш
- жойи.

«Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 74-моддасига биноан судьялар малака ҳайъати:

- судьялик лавозимига номзодларни танлаш;
- судьянинг интизомий жавобгарлиги;
- судьянинг ваколатларини тўхтатиш ёки муддатидан илгари тугатиш;
- судьянинг дахлсизлигини таъминлаш;
- судьяни малака имтиҳонидан ўтказиш ва унга малака даражасини бериш масалаларини кўриш;
- судьялар заҳирасини шакллантириш учун тузилади. Умумий юрисдикция судлари судьяларининг олий малака Ҳайъати Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми томонидан, Хўжалик судлари судьяларининг малака ҳайъати эса Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Пленуми томонидан 5 йил муддатга сайланади.

Судьялар Олий малака комиссияси ва Олий хўжалик суди малака ҳайъатлари қарор ва хулосалари устидан шикоят қилишга йўл қўйилмайди. Бошқа малака ҳайъатларининг қарор ва хулосалари устидан шикоят Олий малака ҳайъатига берилиши мумкин. Шикоят кимнинг устидан интизомий ;жавобгарлик тўғрисидаги иш қўзғатилган бўлса, шу шахс томонидан берилади.

Номзоднинг кейинги лавозимга кўтарилиши учун малака имтиҳони ва тайёргарлик даражасини баҳолаш *қуйидаги тартибда амалга оширилади:*

- Ўзбекистон Республикаси Олий суди судьялари Ўзбекистон Республикаси Олий суди раиси тақдимномасига биноан Олий малака комиссияси томонидан;
- Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди суд раислари ва уларнинг ўринбосарлари — Адлия вазирлиги махсус органининг тақдимномасига биноан Олий малака комиссияси томонидан;
- Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди судьялари — шу судлар раислари берган тақдимномага асосан тегишли малака комиссиялари томонидан;
- фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судлари, шунингдек, жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судлар судьялари — Адлия вазирлиги махсус органининг тақдимномасига биноан тегишли малака комиссияси томонидан;
- Худудий ва округ ҳарбий судлари судьялари - Адлия вазирлиги махсус органининг тақдимномасига биноан ҳарбий судлар малака ҳайъати томонидан;
- Хўжалик суди судьялари — Олий хўжалик суди раиси тақдимномасига биноан хўжалик судлар малака ҳайъати томонидан.

Ҳайъат ўз фаолиятини кадрлар сиёсатини амалга оширишга қаратилган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари, Олий Мажлис қарорлари, Президент фармон ва фармойишлари, ҳамда «Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги судьяликка номзодларни танлаш ва

тавсия қилиш Олий малака комиссияси тўғрисида»ги қарор ва суд мустақиллиги тамойили асосида юритади.

Ҳайъатнинг асосий вазифалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- судьяларни танлаш ва жой-жойига қўйишда демократик асосларни чуқурлаштириш чора тадбирларини ишлаб чиқиш ва жорий қилиш;
- суд кадрларни танлаш ва Ўзбекистон Республикаси Президенти тасдиғига қўйишда қонунийликни таъминлаш;
- суд мустақиллиги ва уларнинг ижтимоий ҳимоясини мустаҳкамлаш борасидаги чора тадбирларни жорий қилиш;
- суд кадрларни тарбиялаш ва судьялик лавозимига кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйиш ишларининг самарадорлигини ошириш борасида тавсиялар ишлаб чиқиш;
- судьяликка номзодларнинг сайланиш ҳуқуқий базасини, уларнинг касбий малакасини ошириш борасидаги ишларни юксалтириш;
- суд кадрларини танлаш ва жой-жойига қўйиш ишларида очиква ошкораликни таъминлаш, бу ишда веритикал бўйича ҳисобдорликни ҳамда бу соҳада мансабни суиистеъмол қилиш ҳолатларига чек қўйиш;
- судларнинг ташкилийлиги ва ахборот таҳлил фаолиятини таъминлаш;
- судьяларни танлаш ва тайинлаш бўйича хорижий давлатлар комиссия ишларини ўрганиш ва уларни амалиётга қўллаш.

Ҳайъат Ўзбекистон Республикаси Президенти фармони асосида комиссия раиси, раис ўринбосари ва комиссия аъзоларидан иборат 17 та ходим таркибида 5 йил муддатга тайинланади.

«Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 63-моддасида судьяликка номзодлар ваколатларини ажратиш икки турда амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Олий ҳўжалик суди судьялари Ўзбекистон Республикаси Президенти тақдимномасига биноан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан сайланади. Қорақалпоқистон Республикаси судьялари Қорақалпоқистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси раисининг Ўзбекистон Республикаси Президенти билан келишилган тақдимномасига биноан Қорақалпоқистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси томонидан сайланади ёки тайинланади.

Судьялик лавозимига номзодни судья ваколати берилиши жараёнининг якунловчи босқичи бўлиб, қасамёд қабул қилиши ҳдообланади. Чунки, бизга маълумки, қонун бўйича ушбу анъанага риоя қилмаслик судьянинг ўз вазифасини бажаришга киришишига тўсқинлик қилади. Судьялар тантанавор руҳда Ўзбекистон Республикаси давлат байроғи олдида қонунда келтирилган қуйидаги қасамёдни қабул қилади: «Зиммамга юклатилган вазифаларни ҳалол ва виждонан бажаришга, одил судловни фақат қонунга бўйсунган ҳолда амалга оширишга, судьялик бурчим ва виждоним буюрганидек беғараз, холис ва адолатли бўлишга тантанали қасамёд қиламан». Конституциявий суд қасамёди матни «Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суд тўғрисида»ги қонунда берилган бўлиб, Конституцияга содиқлик ва республика конституциявий тузумини ҳимоя қилишга тайёрман деган сўзлар қўшилган. Ўзбекистон

Республикаси суди барча судьялари учун умумий ва бир хил муддат бўлган 5 йил берилган.

3. Судьяларнинг дахлсизлиги

Ўзбекистон Республикасида фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат яратиш жараёни кетмоқда, унинг асосий белгиларидан бири шахс ва давлатнинг бир-бири билан ўзаро жавобгарлигидир. Бунда давлат, унинг органлари ва мансабдор шахсларнинг асосий мажбурияти ҳокимиятни назорат қилиш, қонунчиликни мустаҳкамлаш, ҳуқуқий тартиботни таъминлашдир.

Суд дахлсизлиги уларнинг одил судловни амалга оширишда ҳуқуқларининг чекланишининг олдини олиш, уларга бу вазифани бажаришда ҳар қандай аралашувга чек қўйишда муҳим ўрин тутади. Ушбу қоида халқаро ҳужжатлар ҳисобланувчи «Суд органларининг асосий тамойиллари тўғрисида»ги халқаро конвенцияга ҳам монанддир.

Судья дахлсизлигига оид кейинги масала бу судьяларни мажбурий келтиришдир. «Конституциявий суд тўғрисида»ги қонун 16-моддасининг 3-қисмига асосан Конституциявий суд судьясини мажбурий келтиришга йўл қўйилмайди. Судья дахлсизлиги қафолати масаласини кўришда уларни шахсий тинтув қилиш ва кўздан кечириш масаласига ҳам тўхталиб ўтиш ўринлидир. Умумий юрисдикция судьяларини шахсий тинтув қилиш ва кўздан кечириш шу судья билан тенг турувчи прокурор санкцияси ёки юқори турувчи судья қарори асосида шу суд кўраётган ишга бевосита алоқадор бўлгандагина йўл қўйилади.

Конституциявий суд судьясининг шахсий нарсалари, юкини, транспорти, турар жойи ёки хизмат хонасини кўздан кечиришга йўл қўйилмайди («Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида»ги қонуннинг 16-моддаси).

Умумий юрисдикция ва хўжалик суди судьялари яшаш ва хизмат хонасига кириш, унинг транспорт воситасини кўздан кечириш, тинтиш ёки олиб қўйиш, телефон сўзлашувларини тинглаб туриш, унга тегишли бўлган нарса ва ҳужжатларни кўздан кечириш, тинтиш ёки олиб қўйиш Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ЎзР Ҳарбий прокурорлар санкцияси асосида ёки суд ажримй асосида амалга оширилади.

Судьяларни интизомий жавобгарликка тортиш тартиби ЎзР Олий Мажлиси томонидан тасдиқланган қарор асосида амалга оширилади. Судьялар дахлсизлигида уларнинг юқори мартабасига лойиқ моддий - техник таъминоти масаласи муҳим роль ўйнайди. Шунинг учун ҳам «Судлар тўғрисида»ги қонунда ушбу масалага алоҳида эътибор қаратилган. Чунончи, қонуннинг 76-моддасида, судьяларнинг ҳаёти ва соғлиғи давлатнинг махсус муҳофазасида бўлади ҳамда республика бюджети маблағлари ҳисобидан давлат томонидан мажбурий тартибда суғурта қилиниши таъкидланган.

1. Судьялар ваколатини тўхтатиш ва муддатидан илгари тугатиш

Судьялар ваколатини тўхтатиш ёки муддатидан олдин тугатиш тартиби судьяларни айрим турдаги мансабдор шахслар ёки органларнинг «нокулай» ёки «келишилмайдиган судьялардан кутулиш қароридан ҳимоя қилади. Судьялар ваколатини тўхтатиш — бу уни хизмат вазифасидан вақтинчалик озод қилишдир. Қонунда бундай озод қилиш ҳоллари аниқ ва қатъий рўйхатда белгилаб берилган. Бу судья ўз вазифасига нолойиқ бўлган фаолият билан шуғулланган ҳолларда; судья тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларига тортилган ёки суд қарори билан муомала лаёқати чекланган бўлса; судья суд қарори билан бедарак йўқолган деб топилган бўлса йўл қўйилади. («Судлар тўқрисида»ги қонуннинг 71-моддаси).

Судьянинг тўхтатилган ваколати шунга асос бўлган ҳолатлар барҳам топгандан кейин тикланади. Судья ваколатини вақтинчалик тўхтатиш фақат унинг ўз хизмат вазифасини вақтинчалик бажара олмаслигини аңглатади ҳолос. Судья жиноий жавобгарликка тортилган тақдирда унинг ваколати тўхтатилади. Умумий юрисдикция судлари судьяларининг ваколатлари Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги судьяларни танлаш ва лавозимга тавсия этиш бўйича Олий малака комиссиясининг тақдимномасига биноан, хўжалик судлари судьялари ваколатлари эса Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди раисининг тақдимномасига биноан *қўйидаги ҳолларда судьяларнинг твғишли малака ҳайъати қарори билан тўхтатилади, агар:*

- судья ўз лавозимида зид фаолият билан шуғулланаётган бўлса;
- судья тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларига тортилган ёки суд қарори билан муомала лаёқати чекланган бўлса;
- судья суд қарори билан бедарак йўқолган деб топилган бўлса.

Судьянинг ваколатини тўхтатиш ва қайта тиклаш тўғрисидаги қарорни судьялар малака ҳайъати қабул қилади. Конституциявий суд судьялари ваколатини тўхтатиш Конституциявий суд қарори билан *қўйидаги ҳолларда:*

- судья ўз лавозимида зид бўлган фаолият бшм шурулланганда, унга нисбатан жиноят иши қўзғатилганда
- судьяни бедарак йўқолган деб топилган суд қарори қонуний кучга кирганда.

Судья ваколат муддатини илгари тугатиш- бу судьяни хизмат вазифасидан бутунлай озод қилишдир. Қонун томонидан бунинг учун ҳам қатор ҳолатлар белгилаб берилган

Буларга:

- судьянинг қасамёдини бузган тақдирда;
- ёзма ариза берган тақдирда;
- судьяларнинг тегишли малака ҳайъати томонидан огоҳлантириш қилинганда ёки ваколатлари тўхтатилгандан кейин у судья лавозимида зид фаолият билан шуғулланиши давом эттираверган тақдирда;
- суд қарори билан муомалага лаёқатсиз деб топилган тақдирда;
- Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини йўқотган тақдирда;
- унга нисбатан суднинг айблов ҳукми қонуний кучга кирган тақдирда;
- суднинг қарори билан вафот этган деб эълон қилинган тақдирда;
- соғлиғи ҳолатига ёки бошқа узрли сабабларга кўп узоқ вақт мобайнида судьялик вазифасини бажаришга қоди бўлмай қолган тақдирда.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Олий хўжалик суди судьяларнинг ваколатлари Ўзбекистон Республикаси Президенти тақдимномасига *биноан*:

- Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлараро, туман (шаҳар), ҳарбий судлар - Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги судьяларни танлаш ва лавозим тавсия этиш бўйича Олий малака комиссиясини тақдимномасига биноан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан;
- хўжалик судлари судьялари Олий хўжалик суди раиси тақдимномасига биноан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан; Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ва жиноят ишлар судлари судьялари - Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси раиси тақдимномасига биноан Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси томонидан муддатидан олдин тугатилади.

Конституциявий суд судьялари ваколатлари муддатидан олдин Олий Мажлис қарори билан *қуйидаги ҳолларда тугатилади*:

- судья ўз қасамёдини бузган тақдирда;
- ёзма ариза берган тақдирда;
- унга нисбатан суднинг айблов ҳукми қонуний кучга кирган тақдирда;
- судьяларнинг тегишли малака ҳайъати томонидан огохлантириш қилинганидан ёки ваколатлари тўхтатилгандан кейин у судья лавозимиغا зид фаолият билан шуғулланишни давом эттирган тақдирда;
- тиббий комиссия қарорига кўра судьянинг касаллигининг узоқ муддат давом этиши;
- Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини йўқотган тақдирда.

2. Судьяларнинг малака имтиҳони ва уларга малака даражаларининг берилиши

Малака имтиҳони: Ўзбекистон Республикаси Олий судд судьялари, Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича Олий суди раиси ва унинг ўринбосари, вилоятлар ва Тошкент шаҳар фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судлар судьялари, Ўзбекистон Республикаси ҳарбий суди судьялари - Ўзбекистон Республикаси Олий суди раисининг тақдимномасига биноан *Олий малака комиссияси томонидан*:

- Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ва жиноий ишлар бўйича Олий суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича суди, фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судлари, жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судлари судьялари-Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича Олий суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судлари раислари тақдимномаларига биноан тегишли судьялар малака ҳайъати томонидан;
- Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди, округ ва ҳудудий ҳарбий судлар судьялари - Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди раиси тақдимномасига биноан ҳарбий судлар судьялар малака ҳайъати томонидан;

Хўжалик судлари судьяларига - Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди раисининг тақдимномасига биноан хўжалик судлари судьялар малака хайъати томонидан амалга оширилади.

Судьялар малака хайъати судьянинг билим даражаси, касбий малакаси, иш стажи ва тажрибаси, эгаллаб турган лавозимларини ҳисобга олиб *қуйидаги хулосаларидан бирини беради*:

- тақдимномада курсатилган судьяга малака даражасини бериш мумкинлиги тўғрисида;
- судьяга ўз лавозимидан ҳам юқорироқ малака даражасини бериш мумкинлиги тўғрисидаги;
- судьяни ўзи эгаллаб турган малака даражасида қолдириш.

Тегишли судьялар малака хайъатининг судьяга малака Даражасини берганлиги тўғрисидаги қарори Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Олий хўжалик судининг тегишли матбуот органларида чоп этилади ҳамда судьянинг шахсий ҳужжатига қўшиб қўйилади.

Судьяларнинг қуйидаги малака даражалари белгиланган:

- Олий малакали;
- Биринчи даражали;
- Иккинчи даражали;
- Учинчи даражали;
- Тўртинчи даражали;
- Бешинчи даражали.

6. Судьяларнинг интизомий жавобгарлик масаласини кўриб чиқиш тартиби

«Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 73-моддасиги биноан судьяларни интизомий жавобгарликка тортишга фақат судьялар малака хайъати қарори асосидагина йўл қўйилади.

Судья:

- одил судловни амалга ошириш чоғида қонунийликни бузганлиги учун;
- суд ишини ташкил этишда бепарволиги ёки
- интизомсизлиги оқибатида йўл қўйган камчиликлари учун, шунингдек, хизмат борасидаги ёки обрўсига путур етказувчи (бошқа хатти-ҳаракати учун интизомий жавобгарликка тортилади.

Судьялар Олий малака комиссияси *қуйидаги судлар интизомий жавобгарлик масалаларини кўради*:

- Ўзбекистон Республикаси Олий суди раиси, унинг ўринбосарлари, судьялари, Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича суди ҳамда Ҳарбий судлар суд раиси ва унинг ўринбосарлари;
- Судьялар малака хайъати Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича суди ҳамда Ҳарбий судлари судьяларининг интизомий жавобгарлик масаласини ўз ваколати доирасида кўриб чиқади.

Интизомий жавобгарлик тўғрисидаги иш қўзғатиш ҳуқуқи:

- Умумий юрисдикция судларига нисбатан ЎзР Олий суди раиси томонидан;
- Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича суди раислари — туманлараро, туман (шаҳар) фуқаролик ишлари бўйича суди раиси, жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судлари судьяларига нисбатан;
- Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди раиси — шу судлар судьялари ҳамда округ ва ҳудудий ҳарбий судлар судьяларига нисбатан;
- Ўзбекистон Республикаси Хўжалик суди раиси — хўжалик судларига нисбатан қўзғатади.

Судья ўзига нисбатан қўзғатилган интизомий жавобгарлик тўғрисидаги иш материалларини чақириб олинишидан қатъи назар судьялар малака ҳайъати томонидан мазмунан кўриб чиқилишини талаб қилиши мумкин. Судья интизомий жавобгарликка шу қилмишни содир этган кундан эътиборан, хизмат тафтиши, судьянинг узрли сабабларга кўра бўлмаган вақтларини ҳисобга, олмай бир ой муддат ичида кўриб чиқилиши лозим. Судьялар малака ҳайъати томонидан эса олти ой ичида кўриб чиқилади.

Тегишли судьялар малака ҳайъати *қуйидаги қарорлардан бирини қабул қилади:*

- интизомий жаримага тортиш;
- интизомий жавобгарлик тўғрисидаги ишни тўхтатиш;
- интизомий жавобгарлик тўғрисидаги ишни ушбу ишларни кўриб чиқишга ҳақли бўлган органга йўллаш.

Тегишли судьялар малака ҳайъати *қуйидаги интизомий яоралардан бирини белгилаши мумкин:*

- хайфсан; жарима.

Интизомий чора қўлланганда қонун бузарликнинг ҳолати, қилмишнинг оғирлик даражаси, судьянинг шахси, унинг айбдорлик даражаси ҳисобга олинади.

Тегишли судьялар малака ҳайъати интизомий жавобгарлик тўғрисидаги ишни *қуйидаги ҳолларда тўхтатади:*

- судьяни жавобгарликка тортишнинг асосланмаганлиги;
- жавобгарликка тортиш муддатининг ўтказиб юборилганлиги;
- жавобгарликка тортишнинг алоҳида ҳолларда мақсадга номувофиқлиги.

7. Судьялар жамияти (Ассоциацияси)

Ўзбекистон Республикаси Президенти ташаббуси билан 1997 йил 12 сентябрда илк маротаба Ўзбекистон судьялар, съезди чақирилди. Съездда Ўзбекистон судьялар ассоциациясини ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилиниб, Ассоциация Низоми тасдиқланди. Ассоциациянинг асосий вазифаси Республикада судьялар мустақиллигини тўла таъминлаш ҳисобланади. Судьяларни вазифаларига шунингдек, қонун чиқариш фаолиятида иштирок этиш, Олий Мажлисга қонун лойиҳаларини тайёрлашда ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш, касбий-ҳуқуқий экспертиза ўтказиш ва ҳ.к. Ассоциация суд кадрларини танлаш ва уларни жойлаштиришда, судьялар малакасининг

оширилишига фаол таъсир қилишга мажбур ҳисобланади. Ўзбекистон Судьялар Ассоциацияси ўз вазифасини бажариш билан бирга судлар, адвокатлар, прокурорлар ва бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар хизматчилари иштирокида семинар, ҳудудий ва — лкаро анжуманлар ўтказадилар.

Ўзбекистон Республикасининг 70 дан ортиқ судьяси МДХ давлатлари ва бошқа хорижий давлатларнинг суд тизимини ўрганиш Мақсадида юқорида эслатиб ўтилган давлатларда бўлиб келди. Ўзбекистон Судьялар Ассоциацияси 2000 йилдан бошлаб СУД ҳуқуқи ислохотлари ва жорий қонунчиликка киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар маълумотларини акс эттирадиган Бюллетени чиқа бошлади. Ўзбекистон Судьялар Ассоциацияси съезди таъсисчилари томонидан суд этикаси қоидалари ишлаб чиқилди ва тасдиқланди.

Демак, *Судьялар жамияти* — бу аниқ ташкилий бошланишга эга бўлган суд корпусидир. Унга фаол иш олиб бораётган судьялар ҳам, нафақадаги судьялар ҳам аъзо ҳисобланади. Судьялар жамиятлари ўзининг органлари билан судларни ташкил этиш ва уларнинг ўз фаолиятларини юритиш жараёнига фаол таъсир қиладилар.

Суд фаолиятини ташкилий ва моддий-техник таъминлаш ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг асосий йўналишларидан биридир. Бу тушунча остида суд фаолиятини кадрлар, ташкилий ва моддий таъминлаш шарт-шароитларини яратиш фаолиятини тушуниш мумкин. «Судлар тўғрисида»ги қонуннинг II-модасида ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг айнан шу соҳаси ҳақида сўз боради.

Суд ҳокимияти унинг учун хизмат қилувчи қатор ёрдамчи функцияларни бажарувчи ёрдамчи кучларга боғлиқ бўлган мураккаб ҳуқуқий институтдир. Бу тизимнинг ўз фаолиятини амалга оширмаслиги суд тизимининг ҳар қандай ваколатларини амалга оширишни қийинлаштиради, уларни кераксиз қилиб қўяди. Суд фаолият юритишини таъминловчи ва унинг қарорларининг ижро этилишини таъминловчи *уч асосий функциялар мавжуд:*

1) *Кадрлар танлаш функцияси:*

- суд тизими учун кадрларни танлаш ва уларни тайёрлаш, малакасини ошириш, судьялар мустақиллиги ва уларни) шахсий хавфсизлигини таъминлаш;
- судлар моддий-техника ва молиявий жиҳатдан таъминлаш ҳамда уларнинг фаолияти учун зарур шарт шароитлар яратиш ишларини ташкил қилиш;
- Процессуал характерга эга бўлган фаолият билан шуғулланувчи органлар ва шахслар бидан ташкилий алоқаларни ўрнатиш:

- 2) Одил судловни амалга оширишга кўмаклашувчи шахслар (гувоҳлар, эксперт, мутахассис давлат бошқарув органларининг вакиллари ва бошқалар)ни жалб қилиш, уларнинг хавфсизлигини таъминлаш;
- суд мажлисларида тартибни сақлаш;
 - суд ишларини ўз вақтида ҳал қилинишини таъминлаш.

- 3) Ишларни кўриш натижасида қабул қилинган қарорларнинг ижросини ташкилий жиҳатдан таъминлаш функцияси.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия этиш бўйича Олий малака комиссия зиммасига судьяларни танлаш ва жой-жойига қўйишнинг демократик асосларини такомил! лаштириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, суд кадрларини танлаш ва Ўзбекистон Республикаси Президенти тасдиғига тавсия этишда қонунийликни таъминлаш, уларнинг мустақиллигини мустаҳкамлашга ва ижтимоий ҳимоя қилинишига қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш вазифалари юклатилган.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги низоми билан белгиланган тартибда тасдикланадиган махсус ваколатли *орган*:

- судларни моддий-техника ва молиявий жиҳатдан таъминлаш ҳамда уларнинг фаолияти учун зарур шароитлар яратиш ишларини ташкил қилади;
- суд қарорларини ижро этиш ишларини ташкил қилади. Бундай орган сифатида суд қарорларининг ижросини таъминлаш ва суд фаолиятини моддий-техник жиҳатдан таъминлаш департаменти фаолият юритади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси иккинчи чақириқ, олтинчи сессиясида суд ҳокимиятини ижро. ҳокимиятидан ажратиш борасида ҳал қилувчи қадам қўйиди. Гап «Суд қарорлари ва бошқа орган қарорларининг ижр этилиши тўғрисида»ги қонун ҳақида бормоқца. Ушбу қонунг мувофиқ, Суд ва бошқа давлат органлари қарорларини мажбур ижро эттириш функцияси суддан олиниб, ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги суд қарорларини ижро этиш ва суд фаолиятини моддий-техник жиҳатдан таъминлаш департаментининг жойлардаги ижрочилари зиммасига юклатилди.

Суд тизимини моддий-техник жиҳатдан таъминлаш, судьяларнинг мустақиллигини янада такомиллаштириш, суд Қарорларининг ўз вақтида ва сифатли ижро этилиши борасидаги ислохотларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 22.09.2001 йили «Ўзбекистон Республикаси судлари фаолиятини Такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги №383 қарорини қабул қилди.

Ушбу қарордан келиб чиққан ҳолда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари малака ҳайъатлари зиммасига қуйидагилар юклатилди:

- судья-кадрлар заҳирасини яратиш, шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Олий малака комиссиясига судьяларни тавсия қилиш;
- халқ маслаҳатчилари сайловини ўтказиш ишида иштирок этиш.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия қилиш Олий малака комиссияси *қуйидаги фаолиятларни амалга оширади*:

- Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар судлари судьялари лавозимида судьяларни тавсия қилиш;
- фуқаролик, жиноят ва ҳарбий ишлар бўйича вилоятлар, Тошкент шаҳар, туман ва туманлараро судларга судьяларни тавсия қилиш;
- суд фаолиятини ташкилий таъминлаш. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия қилиш Олий малака

комиссияси зиммасига судьяларни танлаш ва жой-жойига қўйишнинг демократик асосларини такомиллаштириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, бу соҳада мансаб лавозимини суиистеъмол қилиш ҳолларига йўл қўймаслик каби вазифалар юклатилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия қилиш *Олий малакй комиссияси котибияти*:

- комиссия фаолиятини моддий-техник таъминлайди;
- судьяларнинг малака ҳайъатларига тақдим этиладиган тавсияларни умумлаштиради ва таҳлил қилади;
- суд статистикаси ва суд амалиётининг тизимли таҳлилин амалга оширади;
- ҳужжатларининг ҳақийқийлигини текшириб, уларни кўриб чиқиш учун Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия қилиш Олий малака комиссиясига тақдим этади.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги суд қарорларини ижро этиш, суд фаолиятини моддий-техник ва молиявий жиҳатдан таъминлаш департаменти (Кейинги ўринларда «департамент» деб юритилади).

Департамент Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигига бўйсунувчи юридик шахс ҳисобланади.

Департамент Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тайинладиган директор-адлия вазири ўринбосари томонидан бошқарилади.

Департаментнинг асосий вазифалари жумласига *қуйидагилар киради*:

- суд ва бошқа органлар томонидан чиқариладиган Қарорларнинг ижро этилишини таъминлаш;
- суд ижрочилари кадрларини танлаш, уларни жой-жойига қўйиш ишини ташкил қилади;
- судларни моддий-техника жиҳатдан таъминлаш ҳамда Уларнинг фаолияти учун зарур шароитлар яратиш ишларини ташкил этади;
- суд биноларини таъмирлаш учун ажратилган Маблағларнинг лозим даражада сарфланишини ташкил этади;
- суд мажлислари ва судьялар хавфсизлигини таъминлаш ишларини ташкил этади.

Судлар фаолиятини моддий-техник ва молиявий жиҳатдан таъминлаш республика бюджети ва адлия муасеасалари ҳамда судларни ривожлантириш Фонди ҳисобидан амалга оширилади.

Департамент ҳудудий бўлимларининг асосий фаолияти *қуйидагилардан иборат*:

- суд ва бошқа давлат органлари қарорларининг ижро этилиши ишларини ташкил этади, суд ижрочилари туман ва шаҳар бўлимлари фаолияти устидан назорат қилади;
- суд биноларини таъмирлаш ишларини ташкил этиш ва бу мақсадга ажратилган маблағларнинг мақсадли ишлатилишини таъминлаш;
- судни техника жиҳозлари, мебель, автотранспорт ва бошқа зарурий моддий техник воситалар билан таъминлаш ва бошқалар;
- судлар фаолияти учун тегишли шароитларни яратиш юзасидан бошқа чора-тадбирларни амалга ошириш.

8. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг асосий вазифалари ва функциялари

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги адлия соҳасида давлат сиёсатини амалга оширувчи марказий давлат ижро органи ҳисобланади. Унинг мақоми 2003 йил 27 августда ўзбекистон Республикасида қабул қилинган Ўзбекистон республикаси Адлия вазирлиги тўғрисидаги низом ва бошқа норматив ҳуқуқий актлар билан тартибга солинади.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги (кейинги ўринларда «вазирлик») давлат бошқарув органи ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазири ўз лавозими бўйича Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг таркибига киради.

Вазирлик таркибига: Қорақалпоғистон Республикаси Адлия вазирлиги, вилоятлар ва Тошкент шаҳар адлия бошқармалари, вазирлик ҳузуридаги суд қарорларининг ижросини ташкил этиш, суд фаолиятини моддий техник ва молиявий жиҳатдан таъминлаш департаменти, бошқа адлия орган ва муассасалари киради.

Жойларда адлия органлари ва муассасалари давлат ҳокимият органларидан мустақил ва фақат вазирликка бўйсунди.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги департамент фаолияти Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган Низом билан тартибга солинади.

Вазирлик, унинг орган ва муассасалари Давлат герби туширилган муҳр ва ўз номига эга бўлган юридик шахс Ҳисобланади.

Вазирликнинг асосий вазифалари қуйидагилар ҳисобланади:

а) ҳуқуқтизимини қўллаш ва қонун ижодкорлиги соҳасида давлат сиёсатини юритиш;

б) кишиларнинг Конституция ва қонунлар билан мустаҳкамланган асосий ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоясини таъминлаш;

в) жамиятда ҳуқуқий маданият ва қонунчиликни мустаҳкамлашга қаратилган фаолият олиб боровчи давлат органларининг фаолиятини мувофиқдаштириш;

г) судлар фаолиятини моддий техник жиҳатдан таъминлаш ишларини ривожлантириш, судларнинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, судлар ва бошқа давлат органлари қарорларининг ижро этилиш механизмини такомиллаштириш;

д) нотариат, адвокатура, ФХДЁ органлари, фуқаролар ва юридик шахсларга ҳуқуқий хизмат кўрсатувчи бошқа тузилмалар фаолияти устидан давлат бошқарувини ўрнатиш;

е) тадбиркорликнинг ривожланиши, чет эл инвес-торлари, чет эл инвестициясига асосланган корхоналар, хусусий мулк эгалари ва тадбиркорларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларининг таъминланишига қўмаклашиш;

ж) хўжалик субъектларига хўжалик шартномаларини тузиш ва шартнома интизомини мустаҳкамлаш борасида ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш;

з) юридик шахслар, шу билан бирга нодавлат, нотижорат ташкилотларни рўйхатга олишнинг қонунийлигини таъминлаш;

и) халқаро ҳуқуқий муносабатлар соҳасида тегашли давлат органлари билан ҳамкорликда Ўзбекистон Республикаси манфаатларини ҳимоя қилиш;

к) кадрларни замонавий талаб ва стандартлар асосида тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш;

л) адлия органлари ва муассасалари тизими устидан раҳбарликни амалга оширади.

Юқорида кўрсатиб ўтилган вазифаларни амалга ошириш мақсадида вазирлик *қуйидаги соҳаларда фаолият юритади:*

1) ҳуқуқ тизимини қўллаш амалиёти ва қонун ижодкорлиги борасида ягона давлат сиёсатини юритиш соҳасида;

2) фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш мақсадида;

3) давлат органларининг ҳуқуқ-тарғибот соҳасидаги ишларини мувофиқлаштириш;

4) суд ва бошқа давлат органлари қарорларини ижро этиш, суд фаолиятини моддий техник жиҳатдан таъминлаш соҳасида;

5) ҳуқуқий хизмат борасида давлат бошқарувини ўрнатиш соҳасида;

6) чет эл инвесторлари, чет эл инвестициясига асосланган корхоналар, хусусий мулк эгалари ва тадбиркорлар ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, тадбиркорликни ривожлантириш соҳасида;

7) шартномавий ҳуқуқий муносабатлар соҳасида;

8) юридик шахсларни давлат рўйхатидан ўтказиш соҳасида;

9) халқаро ҳуқуқий муносабатлар борасида Ўзбекистон Республикаси манфаатларини ҳимоя қилиш соҳасида;

10) ҳуқуқшунос кадрларни тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш соҳасида;

11) корхона, ташкилот, муассаса ва фуқаролар мурожаатларини кўриб чиқиш соҳасида;

12) ҳуқуқий статистика соҳасида;

13) адлия органлари ва муассасаларини моддий техник ва молиявий таъминлаш соҳасида;

14) суд экспертиза, илмий муассасаларини ривожлантириш соҳасида;

Вазирлик ҳуқуқни қўллаш ва қонун ижодкорлиги соҳасида давлат сиёсатини юритиб, *қуйидаги функцияларни амалга оширади:*

- давлат бошқарув органлари қонун ижодкорлик соҳасидаги фаолиятини мувофиқлаштиради ва услубий раҳбарликни амалга оширади; қонун ижодкорлиги фаолиятини такомиллаштириш чора тадбирларини ишлаб чиқади ва уларнинг амалга оширилишини таъминлайди.

Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш соҳасида инсон ҳуқуқлари борасидаги қонунчиликни таҳлил қилади ва уларни такомиллаштириш учун таклифлар

ишлаб чиқади; бу соҳадаги халқаро амалиётни ўрганиб, халқаро ҳуқуқий Нормаларни Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига жорий қилиш учун тавсиялар тайёрлайди.

Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари соҳасида аҳолининг ҳуқуқий онгини ошириш тадбирларини ишлаб чиқади, шу билан бирга жамиятда инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш ғояларини тарғиб қилади; инсон ҳуқуқлари соҳасидаги қонунчиликка амал қилиш даражасини умумлаштиради ва тақлил қилади ҳамда тегишли давлат органларига таклифлар тақдим этади; инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида адвокатура тизимининг ўрнини мустаҳкамлайди, фуқаролик жамиятлари институтлари ва уларнинг ҳуқуқий асосларини ривожлантириш ишларига кўмаклашади; инсон ҳуқуқ ва эркинликларига риоя қилиш мониторинги соҳасида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон Ҳуқуқлари бўйича Вакили (Омбудсман) ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий Маркази билан ҳамкорлик қилади; фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликлари бузилганлиги тўғрисидаги мурожаатларини ҳар томонлама кўриб чиқади ва қонунларга мувофиқ уларнинг таъминланиши юзасидан чоралар кўради.

Давлат органларининг ҳуқуқ-тарғибот соҳасидаги фаолиятларини мувофиқлаштириш соҳасида, ҳуқуқий таълимот ва ҳуқуқий-тарғибот ишларини ўрганади, уларни яхшилаш учун таклифлар ишлаб чиқади; аҳоли орасида ҳуқуқий билим, ҳуқуқий маданият ва қонунийлик борасида тарғибот ишларини юритади; ҳуқуқий соҳани методик таъминлайди ва ҳуқуқий тарбия ва ҳуқуқий таълимнинг замонавий шакллари жорий қилиш бўйича таклифлар ишлаб чиқади; Олий ва ўрта-маҳсус таълим масканлари талабалари ва ўқувчилари учун ҳуқуқий дарсликлар, ҳуқуқий нормалар мажмуаси ва бошқа муҳим адабиётлар нашр этиш ишларини ташкиллаштиради; адлия орган ва муассасаларини зарурий ҳуқуқий ҳужжатлар билан таъминлайди, Ўзбекистон Республикаси Миллий маълумотлар базасини ташкил этиш ва қўллаб-қувватлаш ташкил этади ва унга жисмоний ва юридик шахсларнинг киритилишини таъминлайди, халқаро маълумотлар алмашинувини таъминлайди ва бошқа функцияларни амалга оширади.

Адлия вазирлиги суд ва бошқа давлат органлари қарорларини ижро этиш, суд фаолиятини моддий-техник ва молиявий жиҳатдан таъминлаш соҳасида судларни молиялаш соҳасида таклифлар ишлаб чиқади; судларнинг фаолият кўрсатиши учун шароит яратиш мақсадида суд биноларини таъмирлаш учун ажратилган маблағларнинг мақсадли сарфланишини таъминлайди; суд мажлислари ва судьяларнинг хавфсизлигини таъминлаш ишларини ташкил этади; суднинг мустақиллигини мустаҳкамлаш масалалари бўйича ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва бошқа давлат органлари билан ҳамкорлик қилади; суд ва бошқа давлат органлари қарорларининг ижро этиш механизмини шакллантиради.

Вазирлик юридик хизмат соҳасида давлат бошқарувини амалга ошириш мақсадида давлат нотариал идораларини ташкил этади ва тугатади, нотариус лавозимини таъсис этади; нотариус фаолиятини лицензиялайди; давлат нотариал идоралари ва хусусий амалиёт билан шуғулланувчи нотариуслар

устидан давлат реестрини юритади; нотариусда иш ўрганиш тартибини белгилайди; нотариал фаолият билан шуғулланиш учун лицензия бериш тартибини ишлаб чиқади, малака ва аттестация комиссиялари низомларини тасдиқлайди, хужжатлардаги имзоси ва муҳрининг ҳақиқийлигини тасдиқлайди, белгиланган тартибда нотариуслар томонидан ўз хизмат вазифаларига ва нотариал иш юритиш қоидаларига риоя қилиш устидан назорат ўрнатади, уларнинг ишларини умумлаштиради ва бошқалар.

Вазирлик адвокатура ва юридик хизматни ривожлантириш соҳасида республика адвокатлар бирлашмаси билан ҳамкорликда малака комиссиялари фаолиятини ташкил этиш тартибини белгилайди, республика адвокатлар бирлашмаси билан биргаликда адвокатлар Олий малака комиссияси таркибини тасдиқлайди; адвокатларга лицензия бериш ва адвокатлар идоралари, ҳайъат ва фирмаларини давлат рўйхатидан ўтказиш ишларини амалга оширади; адвокатлар, адвокатлик идоралари, ҳайъат ва фирмалари реестрини юритади; адвокатлар идоралари, ҳайъатлари фаолиятига Услубий ёрдам кўрсатади; адвокатлар малакасини оширишга Қаратилган тадбирларни амалга оширишга кўмаклашади; адвокатлар фаолияти билан боғлиқ тўсиқлардан ва таъқиқлардан ҳимоя қилади; адвокатлар фаолиятини тартибга солувчи қонун нормалари, адвокатлик этикаси қоидаси ва адвокатларни касбий тайёргарлиги устидан назорат қилади;

ҳуқуқий ишлар амалиётини жорий қилинишини текширади ва анализ қилади; юзага келган камчиликларни бартараф этиш ва ижобий амалиётни давлат бошқармалари ва хўжалик корхоналарининг юридик хизматларига тарқалишини таъминлайди, корхона, муассаса ва ташкилотларнинг юристконсултларини аттестациядан ўтказиш.

Халқаро ҳуқуқий муносабатлар соҳасида Ўзбекистон Республикаси манфаатларини ҳимоя қилиш учун *қуйидаги ҳуқуқий ҳимоя воситаларини*: халқаро шартномалар лойиҳаларининг экспертизасини ўтказиш; ўз компетенцияси доирасида Ўзбекистон Республикаси ва унинг фуқаролари манфаатларини чет давлатларда ҳимоя қилади. Чет эл давлатларининг судларида иштирок этади, агар тарафлардан бири Ўзбекистон Республикаси бўлса ва бошқалар.

Ҳуқуқшунос кадрларни тайёрлаш ва улар малакасини ошириш соҳасида вазирлик давлатлар ҳуқуқшунос кадрларга бўлган эҳтиёжини аниқлаб, Тошкент Давлат юридик институти, Тошкент юридик коллежи, ТДЮИ қошидаги академик лицей ва бошқа вазирлик тизимидаги таълим муассасалари ишини ташкил этади ва раҳбарлик қилади; ҳозирги замон талаб ва стандартларига мувофиқ равишда ҳуқуқшуносларни қайта тайёрлайди ва малакасини оширади; ҳуқуқшунослар кадрлар сиёсатини ривожлантириш бўйича таклифлар ишлаб чиқади; кадрлар захдрасини ташкил қилиш ва бошқалар.

Фуқаролар, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг мурожаатларини кўриб чиқиш бўйича; вазирлик орган ва муассаса ходимларининг ноқонуний ҳаракатлари бўйича тушган фуқароларнинг шикоят ва аризаларини кўриб чиқиш, шу масала бўйича ариза ва шикоятларнинг объектив кўрилишини таъминлаш, шикоятлар бўйича объектив қарор

чиқарилишини таъминлаш, керакли вақтларда жойларга чиқиб тегишли масъул шахслар билан текширишлар ўтказди.

Суд-экспертиза, илмий-тадқиқот муассасаларини ривожлантириш соҳасида:

- ҳуқуқий билимларни ривожлантириш бўйича чоралар кўради;
- криминалистика ва суд экспертиза соҳасида илмий тадқиқот ишларини ташкил этади;

Ўзбекистон Республикаси суд экспертиза муассасалари фаолиятини мувофиқлаштиради ва илмий методик раҳбарлик қилади;

- Х.Сулаймонова номидаги Республика маркази, юристлар малакасини ошириш маркази, ТДЮИ, ТЮК, ҳуқуқий тарғибот маркази ва бошқа муассасалар фаолиятига раҳбарлик қилади.

Вазир Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва Ўзбекистон Республикаси Президенти фармон, қарор ва фармойишлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарор ва фармойишларини ижро этиш мақсадида буйруқ, инструкция, тушунтириш ва бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатлар чиқариш ҳуқуқига эга. Бундай қарорлар орқали давлат нотариати, ФХДЁ органлари, суд экспертизаси ва статистикаси ташкилотларининг фаолиятини ташкил этиш билан боғлиқ масалалар ҳал этилиш лозим. Улар суд ходимлари, адлия орган ва муассасалари, бошқа давлат органлари, мансабдор шахслар ва фуқаролар учун мажбурийдир.

10. Нотариал ҳаракатлар. Нотариус

Ўзбекистон Республикаси «Нотариат тўғрисида»ги қонунининг 1-моддасида: «ЎЗРда Нотариатнинг вазифаси жисмоний ҳамда юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини нотариуслар томонидан қонунларда назарда тутилган нотариал ҳаракатларни амалга ошириш йўли билан ҳимоя қилишни таъминлашдан иборатдир».

Нотариал ҳаракатларнинг тўла рўйхати «Нотариат тўғрисида»ги қонуннинг 5-бобида берилган бўлиб, бу фақатгина ҳаммага одат бўлган ҳужжатларнинг ҳақиқийлигини тасдиқлаш, имзонинг ҳақиқийлигини тасдиқловчи ҳаракатлар бўлиб қолмасдан, балки битимларни тасдиқлаш, эр-хотиннинг умумий мол-мулкидаги улушга мулк ҳуқуқи тўғрисида гувоҳномалар бериш, мол-мулкни ўзга шахсга ўтказишни таъқиқлаб қўяди ва таъқиқни бекор қилади, фуқаронинг муайян жойда эканлиги ёки унинг тирик эканлиги фактини тасдиқлайди, далилларни таъминлаш, ижро хатларини ёзиш ва ҳоказолар.

Нотариат бу битимлар ва бошқа келишувларнинг тўғри ва ўз вақтида ҳақиқийлигини тасдиқлайдиган, мерос ҳуқуқини гувоҳлантирадиган, ижро хатларини ёзадиган ва бошқа нотариал ҳаракатларни амалга оширадиган махсус ташкил этилган орган ёки муассасалар мажмуидир. Ҳозирда нотариатнинг бир неча турлари мавжуд. У давлат нотариал идоралари ва нотариал ҳаракатларни амалга оширишга ваколатли бўлган мансабдор

шахслардан шунингдек, хусусий нотариал фаолият билан шуғулланувчи муассасалардан иборат.

Нотариус мавжуд бўлмаган аҳоли пунктларида нотариал ҳаракатларни фуқаролар йиғини раиси(оқсоқоли) амалга оширади. Бошқа давлатларнинг ҳудудида нотариал ҳаракатларни, бундай ваколатни амалга оширишга ваколатли бўлган Ўзбекистон Республикаси консуллик муассасалари-нинг мансабдор шахслари бажарадилар.

Давлат нотариал идораси ЎзР Адлия вазирлиги томонидан ташкил этилади. Давлат нотариал идораларида фаолият кўрсатувчи барча нотариус (нотариус ва катта нотариус)лар давлат хизматчилари ҳисобланади ва иш ҳақини бюджет ҳисобидан оладилар. Уларга худди Адлия органларининг хизматчилари сингари унвонлар берилади. Уларнинг зиммасида ҳозирда нотариал ҳаракатларни амалга ошириш билан боғлиқ ишнинг асосий қисми юклатилган.

Ўзбекистон Республикасида нотариус лавозимига олий юридик маълумотга эга бўлган, давлат нотариал идорасида ёки хусусий амалиёт билан шуғулланувчи нотариус ҳузурида камида 1 йил муддатли амалиётни ўтаб, малака имтиҳони топширган, нотариал фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи лицензияга эга бўлган ЎзР фуқароси тайинланади. Нотариуснинг олий юридик маълумотли стажери ва ёрдамчиси бўлиши мумкин.

Тегишли давлат нотариал идорасига стажер ва ёрдамчини ишга қабул қилиш меҳнат шартномаси асосида Қорақалпоғистон Республикаси Адлия вазирлиги, вилоятлар, Тошкент шаҳар ҳокимликлари адлия бошқармалари томонидан амалга оширилади.

Юридик мутахассислик бўйича камида 3 йиллик иш стажига эга бўлган шахслар учун амалиёт муддати тегишлича Қорақалпоғистон Республикаси Адлия вазирлиги, адлия бошқармасининг қарори билан камайтирилиши мумкин. Бундай ҳолларда амалиёт муддати 6 ойдан кам бўлмаслиги керак. Амалиётдан ўтиш тартиби ЎзР Адлия вазирлиги томонидан белгиланади.

Нотариуслар давлат нотариал идорасида ишлашидан ёки хусусий амалиёт билан шуғулланишидан қатъи назар, нотариал ҳаракатларни амалга оширишда тенг ҳуқуқларга ва бир хил мажбуриятларга эгадирлар. Нотариуслар томонидан расмийлаштирилган ҳужжатлар юридик кучга эга.

Амалиётдан ўтган ва нотариал фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи лицензия олиш тўғрисида белгиланган тартибда ариза берган шахслар Қорақалпоғистон Республикаси Адлия вазирлиги, адлия бошқармалари қошида ташкил этиладиган малака комиссияларига имтиҳон топширадилар.

Малака комиссиясининг қарори устидан шикоятлар ушбу комиссиянинг қарори манфаатдор шахснинг қўлига топширилган кундан бошлаб, бир ой ичида ЎзР Адлия вазирлиги қошидаги апелляция комиссиясига берилади.

Малака комиссиясининг имтиҳонидан ўта олмаган шахслар ушбу комиссиянинг қарори чиққан кундан бошлаб камида бир йилдан сўнг қайта имтиҳон топширишга қўйилади.

Малака ва апелляция комиссиялари тўғрисидаги низомларни ЎзР Адлия вазирлиги тасдиқлайди.

Нотариал фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи лицензия Қорақалпоғистон Республикаси Адлия вазирлиги, адлия бошқармалари томонидан малака комиссияларининг қарорлари асосида берилади. Лицензия бериш тартиби ЎзР Адлия вазирлиги томонидан белгилаб қўйилади. Лицензия бериш рад этилганлиги устидан судга Қорақалпоғистон Республикаси Адлия вазирлиги, адлия бошқармасининг қарори олинган кундан бошлаб, бир ой ичида шикоят қилиш мумкин.

Лицензия олган, лекин уч йил мобайнида нотариус лавозимида иш бошламаган фуқаронинг малака имтиҳонини қайта топширганидан кейингина нотариус лавозимида ишлашига йўл қўйилади.

Нотариус:

- илмий, ижодий ва педагогик фаолиятдан ташқари, тадбиркорлик ва бошқа фаолият билан шуғулланишга;
- шартномалар тузишда воситачилик хизмати кўрсатишга ҳақли эмас.

Нотариус ўз фаолиятида мустақил бўлиб, бу фаолиятни амалга оширишда ЎзР қонун ҳужжатларига амал қилади.

Нотариус лавозими Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан таъсис этилади ва тугатилади.

Давлат нотариал идорасида ишлаётган нотариус билан меҳнат шартномасини бекор қилиш меҳнат тўғрисидаги қонун Ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

Хусусий амалиёт билан шуғулланувчи нотариус ўз хоҳиши билан зиммасидаги ваколатларни соқит қилади ёки унинг ваколатлари қуйидаги ҳолларда суднинг нотариал фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқларидан маҳрум қилиш тўғрисидаги Ҳал қилув қарори асосида бекор қилинади:

- қасддан жиноят содир этганлиги учун ҳукм қилинган тақдирда ҳукм қонуний кучга киргандан сўнг;
- қонунда белгиланган тартибда муомала лаёқати чекланган ёки муомала лаёқатига эга эмас деб топилган тақдирда;
- қонун ҳужжатларини бузган носоғломлиги туфайли (тиббий хулоса бўлса) касбий мажбуриятларини бажаришининг имконияти бўлмаган тақдирда ва қонунларда назарда тутилган бошқа ҳолларда лицензия берган органнинг илтимосномасига биноан.

«Нотариат тўғрисида»ги қонунда нотариусларнинг асосий ҳуқуқ ва мажбуриятлари кўрсатилган.

Нотариус қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- ўзига мурожаат қилган барча шахслар учун ушбу қонунда назарда тутилган ҳаракатларни амалга ошириш, нотариал ҳаракатларни амалга ошириш жойи қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган ҳоллар бундан мустасно;
- битим ва аризаларнинг лойиҳаларини тузиш, ҳужжатларнинг нусхаларини ва улардан кўчирмаларни тайёрлаш, шунингдек, нотариал ҳаракатларни амалга оширилишига доир масалалар юзасидан тушунтиришлар бериш;
- жисмоний ва юридик шахслардан нотариал ҳаракатларни амалга ошириш учун зарур бўлган ҳужжатлар талаб қилиб олиш.

Нотариус қуйидаги мажбуриятларга эга:

- жисмоний ва юридик шахсларга ўз ҳуқуқларини амалга оширишда ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда кўмаклашиши, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириб бериши;
- томонлар тақдим этган битимлар лойиҳаларининг мазмун моҳияти ва аҳамиятини тушунтириши, ушбу битимлар мазмуни томонларнинг асл мақсадига мос келиш-келмаслигини ва қонун талабларига зид келиш келмаслигини текшириши;
- юридик жиҳатдан беҳабарлик жисмоний ва юридик шахслар зарарига фойдаланилмаслиги учун амалга оширилаётган нотариал ҳаракатларнинг оқибатлари ҳақида уларни огохлантириши;
- қонун ҳужжатларига мос келмайдиган нотариал ҳаракатларни амалга оширишни рад этиш;
- нотариал ҳаракатларни амалга ошириш вақтида фуқаролар ёки мансабдор шахслар томонидан қонунчилик бузилганлигини аниқлаган тақдирда, зарур чора-тадбирлар кўрилиши учун тегишли корхоналар, муассасалар, ташкилотларга ёки прокуратурага бу ҳақида хабар қилиши шарт.

Давлат нотариал идорасида ишловчи ёки хусусий амалиёт билан шуғулланувчи нотариус қонун ҳужжатларига зид хатти ҳаракатлар содир этса, белгиланган тартибда жавобгар бўлади.

Хусусий амалиёт билан шуғулланувчи нотариус амалга оширилган нотариал ҳаракат ҳақидаги маълумотларни қасддан ошкор қилган бўлса ёки қонун ҳужжатларига зид бўлган нотариал ҳаракатларни амалга оширган бўлса, бунинг оқибатида етказилган зиённи суд қарорига биноан қоплаши шарт.

Хусусий амалиёт билан шуғулланувчи нотариус ўз фаолиятини суғурта қилиш тўғрисида шартнома тузиши шарт.

Давлат нотариал идорасида ишловчи нотариал ҳаракатларни амалга оширганлик ҳамда ҳужжатлардан нусха берганлик учун Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларида белгиланган ставкалар бўйича давлат божи ундирилади.

Давлат нотариал идораларида ишловчи нотариуслар *қуйидаги нотариал ҳаракатларни амалга оширади:*

- 1) битимларни тасдиқлайди;
- 2) васиятномаларни тасдиқлайди;
- 3) эр-хотиннинг умумий мулкидаги улушга мулк ҳуқуқи тўғрисида гувоҳномалар беради;
- 4) мол-мулкни ўзга шахсга ўтказишни таъқиқлаб қўяди ёки таъқиқни бекор қилади;
- 5) мерос мол-мулкнинг қўриқланишига доир чора тадбирлар кўради;
- 6) мерос ҳуқуқи тўғрисида гувоҳномалар беради;
- 7) ҳужжатлар нусхаларининг ва ҳужжатларда олинган кўчирмаларнинг тўғрилигини шаҳодатлайди;
- 8) ҳужжатларнинг бир тилдан бошқа тилга тўғри таржима қилинганлигини шаҳодатлайди;
- 9) ҳужжатлардаги имзонинг ҳақиқийлигини шаҳодатлайди;
- 10) кўчмас мулк очик савдода сотиб олинганлиги ҳақида гувоҳнома беради;

- 11) фуқаронинг тирик эканлик фактини тасдиқлайди;
- 12) фуқаронинг муайян жойда эканлик фактини тасдиқлайди;
- 13) фуқаронинг фотосуратда акс эттирилган шахс эканлигини тасдиқлайди;
- 14) ҳужжатлар тақдим этилган вақтни тасдиқлайди;
- 15) жисмоний ва юридик шахсларнинг аризаларини бошқа юридик ва жисмоний шахсларга топширади;
- 16) пул сўммалари ва қимматли қоғозларни депозитга қабул қилиб олади;
- 17) ҳужжатларни сақлаш учун қабул қилиб олади;
- 18) пул тўлаш учун чекларни тақдим этади ва чеклар бўйича пул тўланмаганлигини тасдиқлайди;
- 19) ижро хатларини ёзади;
- 20) векселларнинг протестлари амалга оширилади;
- 21) денгиз протестларини амалга оширади;
- 22) нотариал тасдиқланган ҳужжатларнинг дубликатларини, ҳамда реестрлардан кўчирмаларни беради.

Қонунда назарда тутилган бошқа нотариал ҳаракатларни амалга оширади.

Хусусий амалиёт билан шуғулланувчи нотариуслар нотариат тўғрисидаги қонуннинг 23-моддасида назарда тутилган нотариал ҳаракатларни амалга оширади, мол-мулкни ўзга шахсга ўтказишни таъқиқлаб қўйиш ва таъқиқни бекор қилиш, меросга бўлган ҳуқуқи тўғрисида гувоҳнома бериш ва мерос мол-мулкни кўриқлаш чора-тадбирларини кўриш бундан мустасно.

Аҳоли пунктида нотариус мавжуд бўлмаган тақдирда, шаҳарчалар, қишлоқлар ва овуллар фуқаролар йиғинларининг раислари (Оқсоқоллари) *қуйидаги нотариал ҳаракатларни амалга оширади:*

- 1) васиятномаларни тасдиқлайди;
- 2) ишончномаларни тасдиқлайди, автотранспорт воситаларини бошқариш ва тасарруф этиш ҳақидаги ишончномалар бундан мустасно;
- 3) мерос мол-мулкнинг кўриқланишига доир чора тадбирлар кўради;
- 4) ҳужжатлар нусхаларининг ва ҳужжатлардан олинган кўчирмаларнинг тўғрилигини шаҳодатлайди, маълумот ҳақидаги ҳужжат нусхалари бундан мустасно;
- 5) ҳужжатлардаги имзонинг ҳақиқийлигини шаҳодатлайди. Шаҳарчалар, қишлоқлар ва овуллар фуқаролар йиғинларининг раислари (Оқсоқоллари) қонунда назарда тутилган бошқа нотариал ҳаракатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРОКУРАТУРАСИ ВА УНИНГ ОРГАНЛАРИ

Режа:

- 1. Ўзбекистонда прокуратура органларининг ташкил топиши ва ривожланиши.**
- 2. Прокурор назорати, унинг вазифалари.**
Прокуратура фаолиятининг асосий йўналишлари
- 3. Прокуратура органлари фаолиятининг асосий принциплари.**
- 4. Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларининг тизими ва уларнинг ташкил этилиши. Прокуратура органлари ходимлари.**

1. Ўзбекистонда прокуратура органларининг ташкил топиши ва ривожланиши

1926 йил 29 сентябрь куни ЎзССР Советларининг МИҚ томонидан тасдиқланган ва 15 февраль 1927 йили амалга киритилган ЎзССР суд тузилиши тўғрисидаги Низом, 1925 йилги НКЮ ҳақидаги Низомни ривожлантириб, прокуратурага қонун бузилишига йўл қўйган айбдор шахсларга нисбатан интизомий ва маъмурий таъқиб қилиш ҳуқуқини бериб, прокурорга жиноят ишлари бўйича кассация инстанциясида ҳулоса бериш ҳуқуқини ҳам бериб, жиноятчиликка қарши курашувчи барча органлар фаолияти устидан умумий назоратни амалга ошириш ҳуқуқини белгилаб берди.

1931 йилнинг 23 сентябрида ЎзССР Советларининг Халқ Комиссариати ва МИҚси ЎзССР адлияси халқ комиссариати тўғрисидаги янги Низомни тасдиқлади.

Низомга мувофиқ прокуратура бўлим сифатида эмас, АХК(НКЮ) таркибидаги адлия Наркомининг ўринбосари ҳамда республика Прокурори бошчилик қиладиган мустақил ташкилот сифатида кўрилар эди. 1933 йилнинг 10 июль кунги СССР СНК ва МИҚнинг ССР Иттифоқи Прокуратурасини ташкил этиш тўғрисидаги қарори прокуратура тарихида аҳамиятли воқеа ҳисобланади. СССР СНК ва МИҚнинг 1933 йилнинг 17 декабр кунги қарори билан СССР Прокуратураси тўғрисидаги Низом тасдиқланган.

1955 йилнинг 24 май куни қабул қилинган СССРда рокурор назорати тўғрисидаги Низом прокуратуранинг ривожланишида навбатдаги муҳим босқич бўлиб хизмат қидди. Унда давлатда қонунийликнинг мақсади ҳақидаги ғоялар қонун билан мустаҳкамланиши ва келгусидаги ривожланиши ҳамда прокурор назоратини оғишмай таъминланиши ўз ифодасини топди. Низомда прокурорларнинг ваколатлари, вазифалари ва фуқаролик ҳамда жиноят иш юритувида аниқланган қонунбузилишларга нисбатан прокурорлик таъсир чоралари қўллаш тартиби белгиланди. Кейинчалик Низомдаги мазкур нормалар Жиноят ва фуқаролик иш юритуви Асосларига, ахлоқ-тузатиш меҳнат қонунчилигига киритилган.

Ҳарбий прокуратура органлари ҳам ташкил этилди. 1966 йил 14 декабрда тасдиқланган Ҳарбий прокуратура ҳақидаги Низомда ҳарбий прокуратура тизими ва тузилиши, ҳарбий прокурорларнинг ваколатлари, улар фаолиятида ҳудудий прокурорлар билан ўзаро муносабат ўз ифодасини топди. Унга кўра, ҳарбий прокуратура совет прокуратура органлари тизимига киришлиги ва СССР Бош прокурори олдида ҳисобдорлиги белгиланган.

Мустақиллик ғоялари билан суғорилган 1991 йил 31 августда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги қонун Ўзбекистон Республикаси прокуратурасининг янги мақомини бошланишига йўл очиб берди. 1992 йил 8 январда «Ўзбекистон Республикаси прокуратураси тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони қабул қилинди. 1992 йилнинг 9 декабрь куни «Прокуратура тўғрисида»ги қонун қабул қилиниб, унда мустақил Ўзбекистон прокуратураси-нинг вазифалари, унинг фаолиятини ташкил этиш принциплари, прокурорларнинг ваколатлари белгилаб берилди. Аммо, вақтнинг ўзи ҳуқуқий давлатни қуриш шароитида ва суд ҳуқуқ ислохотлари даврида прокуратура органлари фаолиятини такомиллаштирилиши лозимлигини талаб этди.

Бунинг исботи сифатида 2001 йил 29 августда қабул қилинган «Прокуратура тўғрисида»ги қонуннинг янги таҳрирда қабул қилинишини мисол қилиб олсак бўлади. Шунинг эътирофи билан лозимки, бу қонун билан прокуратура органларининг қатор ваколатлари бир мунча чегараланди. Янги қонун бўйича прокурор назорати объектдан фуқаролар чиқариб ташланди, чунки демократик жамиятда прокурорлик Назоратининг объекти фуқароларнинг ўзи эмас, балки Уларнинг ҳуқуқларига риоя этилиши бўлиши лозим.

2. Прокурор назорати, унинг вазифалари. Прокуратура фаолиятининг асосий йўналишлари

Прокурор назорати деганда давлат номидан махсус ваколатга эга бўлган мансабдор шахслар - прокурорлар томонидан қонун бузилиш ҳолларини ўз вақтида аниқлаш ва бартараф қилиш, айбдор шахсларни қонун билан белгиланган тартибда жавобгарликка тортиш билан қонунларни аниқ ва бир хилда бажарилишини таъминлашга Қаратилган фаолияти тушунилиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларининг асосий вазифалари қонун устуворлигини таъминлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини, жамият ва давлатнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларини, Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумини ҳимоя қилиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактика қилишдан иборат (***«Прокуратура тўғрисида»ги қонуннинг 2-моддаси).***

Прокурор назоратининг ўзига хос хусусиятлари:

- 1) мавжуд бўлган барча қонунларни фуқаролар ва ташкилотлар томонидан уларнинг фаолият доирасидан қатъи назар аниқ ва тўғри қўлланилишини таъминлаш;
- 2) прокурор назорати-прокуратура фаолиятининг бир йўналиши;
- 3) прокурор назорати олий қонун чиқарувчи ва ижро органларига, Ўзбекистон Республикаси олий мансабдор Шахсларига, умумий юрисдикция судларига,

хўжалик судларига ва Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига нисбатан татбиқ этилмаслиги ҳисобланади.

Прокуратура идоралари ўз фаолиятларини қуйидаги **йўналишлар** бўйича олиб борадилар:

- вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, фуқаролар-нинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, ҳркимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш;
- фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга қаратилган қонунлар ижроси устидан назорат қилиш;
- Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларида, вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг ҳарбий тузилмаларида қонунларга риоя қилиниши устидан назорат қилиш;
- тезкор-қидирув фаолиятни, суриштирувни, дастлабки терговни амалга оширадиган органлар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш ҳамда уларнинг жиноятчиликка қарши кураш борасидаги фаолиятини мувофиқлаштириш;
- жиноятлар юзасидан дастлабки тергов олиб бориш;
- судларда жиноят ишлари кўриб чиқиладиганда давлат айбловини қувватлаш, судларда фуқаролик ишларини, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни ҳамда хўжалик низоларини кўришда иштирок этиш, қонунларга зид бўлган суд ҳужжатларига протест келтириш;
- солиқ интизомини мустаҳкамлашга, солиқ соҳасидаги жиноятлар ва ҳуқуқбузарликларга қарши курашга, шунингдек, давлатга етказилган иқтисодий зарарни қоплашга қаратилган қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш;
- ушлаб турилганларни, қамоққа олинганларни сақлаш жойларида, жиноий жазоларни ва жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чораларини ижро этиш чоғида қонунларга риоя этилиши устидан назорат қилиш;
- қонун ижодкорлиги фаолиятида ҳамда жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш ишида иштирок этиш.

«Прокуратура тўғрисида»ги қонун прокуратура фаолиятининг бутун йўналишларини тўртта прокурорлик назорати тармоғига ажратади:

1. Қонунлар ижроси устидан назорат.
2. Фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликларига риоя қилиниши устидан назорат.
3. Жиноятчиликка қарши курашни амалга оширувчи идоралар томонидан қонунларга риоя қилиниши устидан назорат.
4. Ушлаб турилганларни, қамоққа олинганларни сақлаш жойларида, жиноий жазоларни ва жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чораларини ижро этиш чоғида қонунларга риоя этилиши устидан назорат қилиш.

Прокурор назорати тармоқларидан ташқари, прокуратура фаолиятининг **бошқа йўналишлари ҳам ажратиб берилади:**

- жиноятлар юзасидан дастлабки терговни олиб бориш;
- жиноятчиликка қарши курашувчи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идораларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш;

- қонун ижодкорлиги фаолиятида ҳамда жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш ишида иштирок этиш.

Прокурор қонунларнинг ижро этилиши устидан назоратни амалга ошириш жараёнида ўз ваколатлари доирасида:

- вазирликлар, давлат қўмиталари, идораларининг, корхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг, ҳарбий қисмларнинг ҳудуди ва хоналарига монеликсиз киришга, ҳужжатлар ва материалларни кўришга;
- текширишлар ўтказишга, текшириш учун қарорлар, фармойишлар, буйруқлар ва бошқа ҳужжатларни, қонунийликнинг ҳолати тўғрисидаги ва уни таъминлашга доир чора-тадбирлар ҳақидаги маълумотларни талаб қилишга;
- давлат органлари, ҳарбий қисмлар, вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг ҳарбий тузилмалари раҳбарлари ва бошқа мансабдор шахсларидан улар тасарруфидаги корхоналар, муассасалар, ташкилотлар фаолиятини текшириш, тафтиш ўтказишни, идоравий ва ноидоравий текширишлар ўтказиш учун мутахассислар ажратишни талаб қилишга;
- мансабдор шахслар ва фуқаролардан қонун бузилиши хусусида оғзаки ёки ёзма тушунтиришлар талаб қилишга ҳақлидир.

Қонун бузилиши аниқланган тақдирда прокурор Қонунда ва қонунчиликнинг бошқа ҳужжатларида белгиланган чораларни кўришга мажбурдир.

Фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликларининг бузилишини жиноий хусусиятга эга деб билиш учун асослар мавжуд бўлган тақдирда прокурор жиноят иши кўзгатади ҳамда уни содир этган шахслар қонунга биноан жиноий жавобгарликка тортилишига доир чораларни кўради.

Прокурорнинг суриштирув ва дастлабки тергов органларига терговга қадар текшириш ўтказиш, ишларни кўзгатиш ва тергов қилиш билан боғлиқ бўлган кўрсатмалари ана шу органлар учун мажбурийдир.

Прокурор ушлаб туриш, қамоқда сақлаш жойларида, қамоққа олиш, интизомий қисмга жўнатиш, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазоларни ижро этиш муассасаларида, тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини ижро этувчи муассасаларда, вояга етмаганларнинг махсус ўқув-тарбия муассасаларида ноқонуний сақлаб турилган шахсларни дарҳол озод қилиши лозим.

Қамоқда сақланаётган, қамоқ жазосига, интизомий қисмга жўнатишга, озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахсларга нисбатан қўлланилган интизомий жазо чоралари қонунга номувофиқлиги прокурор томонидан аниқланса, бу чораларни прокурор бекор қилишга ва ўз қарори билан бундай шахсларни интизомий бўлинмалардан дарҳол озод қилишга ваколатлидир.

Прокурор ушлаб турилган, қамоққа олинган, озодликдан маҳрум этилган ҳамда жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чораларига тортилган шахсларнинг жазони ижро этувчи орган ёки муассаса маъмуриятига, бошқа давлат органларига, жамоат бирлашмаларига, мансабдор шахсларга шикоят ҳамда аризалар билан мурожаат қилиш ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун талабларига риоя этилиши устидан назоратни амалга оширади.

Фуқаролик ишлари бўйича суд муҳокамасида иштирок ; этаётган прокурор қўйидаги қатор ваколатларга эга бўлади: — иш материаллари билан танишишга; рад этишга, далиллар такдим этишга, далилларни текширишда иштирок этишга, ариза билан мурожаат қилишга, суд муҳокамасида пайдо бўлган барча масалалар юзасидан ўз фикрини баён қилишга, бошқа шахсларнинг ариза, илтимосномаларига нисбатан эътироз билдиришга. Шунингдек, прокурор қилинган аризани бир қисмидан ёки тўлиқлигича воз кечишга, бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш юзасидан қилган талабномаларига нисбатан судга тушунтириш беришга, ҳар бир иш юзасидан оғзаки ва ёзма равишда ишнинг мазмуни ҳамда суд муҳокамаси мобайнида пайдо бўладиган алоҳида масалалар бўйича ҳулосалар беради, суднинг қарори, ажрими ва ҳал қилув қарорларига нисбатан протест келтиради.

Суд томонидан ҳукм чиқарилганидан сўнг, агарда суд томонидан хатоликка йўл қўйилган бўлса, прокурор қонунда белгиланган тартибда ушбу хатони тўғрилаш чорасини кўриши лозим. Бунинг учун прокурорга суд ҳукмини қонуний кучга кирган кирмаганлигидан қатъи назар, ҳукмга нисбатан протест киритиш ваколати берилган. Бундан ташқари, прокурор ҳукмни ўз вақтида ижрога қаратилганлигини ҳам текшириши лозим.

Агарда, суд томонидан чиқарилган қарор, ажрим, ҳукм ёки ҳал қилув қарорининг ноқонунийлигини ёхуд асослантирилмаганлигини прокурор аниқласа, ушбу ғайриқонуний ҳужжатга нисбатан протест келтиради («Прокуратура тўғрисида»ги қонуннинг 35-моддаси). Прокурорнинг протести — жуда муҳим бўлган процессуал Ҳужжатдир. Прокурор томонидан ўз вақтида протест келтирилиши натижасида қонунсиз ва асослантирилмаган СУД қарори, ҳукми, ажрими, ҳал қилув қарорини қонуний кучга кирмаслиги таъминланади, шунингдек, суд амалиётида - қонунларни бир хилда қўлланилишига қўмаклашади.

Прокурор мансабдор шахс ёки фуқаро томонидан содир этилган қонун бузилишининг хусусиятига қараб жинойт иши, маъмурий ёки интизомий жавобгарлик тўғрисидаги иш қўзғатиш ҳақида қарор чиқаради. Прокурор қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ҳам қарор чиқаради.

Маъмурий ёки интизомий жавобгарлик тўғрисидаги ишни қўзғатиш ҳақидаги прокурорнинг қарори келиб тушган кундан бошлаб ўн беш кун ичида орган ёки мансабдор шахс томонидан кўриб чиқилиши шарт. Уни кўриб чиқиш натижалари ҳақида уч кунлик муддатда прокурорга ёзма равишда маълум қилинади. Прокурор ўз фаолияти мобайнида қонун бузилиш ҳоллари унинг келиб чиқиш сабаблари ва бунга имконият яратиб бераётган шарт-шароитларни аниқласа, ушбу қонун бузилиш ҳолларини бартараф этиш ваколатига эга бўлган орган ёки мансабдор шахс номига такдимнома киритади.

Прокурор фуқаролар, юридик шахслар ва давлатнинг ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш учун судга ариза билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Прокурорнинг аризаси қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда кўриб чиқилади. Прокурорнинг аризасидан давлат божи олинмайди.

3. Прокуратура органлари фаолиятининг асосий принциплари

Прокуратуранинг ташкил топиши ва фаолиятига нисбатан қўлланилганда — бу «Прокуратура тўғрисида»ги қонунда мустаҳкамланган прокуратуранинг давлатда ва сиёсатдаги аҳамиятини ўзида акс эттирувчи асосий талаблардан иборатдир. Бу асосий талаблар прокурорларнинг вазифаларини, ваколатларини, шунингдек, давлатда қонунларни аниқ ва бир хилда ижро этилишини амалга ошириш учун қўлланиладиган ҳуқуқий воситалар ва услубларнинг мазмунини ўзида акс эттиради. Бундан ташқари, прокуратура идораларини бошқа давлат органлари, ҳатто бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлардан қайси сифатлари ва белгиларига кўра фарқланишини ўзида ифода этади.

Принципларни прокурор томонидан ўзига юклатилган вазифаларни амалга ошириш тартиби ва шароитларини аралаштириб юбормаслик керак. Прокурорлар томонидан ўзларига юклатилган вазифаларни амалга ошириши прокуратура фаолиятининг ташкил этиш ва фаолият принципларига нисбатан доимо бўйсунувчан характерни ўзида ифода этади. Қонунда мустаҳкамланган прокуратура органларини ташкил этишнинг ва улар фаолиятининг принциплари бевосита бир-бирига боғлиқ ва ўзаро ажралмас хисобланади. Уларни бир-биридан ажратиб бўлмайди, балки, уларни комплекс биргаликда тушуниш ва ҳаётга татбиқ этиш натижасидагина прокурор ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва давлатнинг бошқа қонунларида кўрсатилган талабларига мослаб амалга ошира олади. Ўзбекистон Республикасининг «Прокуратура тўғрисида»ги қонуннинг 5-моддаси талабларига кўра, прокуратура органлари фаолияти қонунда мустаҳкамланган принципларга қўйилган бўлиб, бу принциплар *қуйидагилар-дир*: бирлик, марказлашганлик, қонунийлик, мустақиллик ва ошкоралик.

Вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар прокурорлари ва уларга тенглаштирилган прокурорлар халқ депутатлари тегишли Кенгашларига, зарурат бўлган ҳолларда эса фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига қонунийликнинг ҳамда жиноятчиликка қарши курашнинг ҳолати тўғрисидаги ҳар йили ахборот берадилар. Прокуратура органлари ҳам бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари каби ўз фаолиятларини жамиятдан ажраган ҳолда амалга ошира олмайдилар. Прокурорлар ва терговчилар қанчалик Даражада фаол ишламасинлар, агарда давлатда қонунийлик-нинг ғалаба қилиши учун курашда фақатгина ўзларининг кучларига таянишса, жамоатчилик ёрдамига таянишмаса, Фуқароларнинг ёрдамидан фойдаланишмаса, ўз олдиларига Қўйилган ҳамда ҳуқуқий давлат қуриш йўлида турган Жиноятчиликни ва уни келтириб чиқараётган сабаб ва шарт-шароитларни бартараф қилишдек вазифаларини Муваффақиятли амалга ошира олмайдилар.

4. Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларининг тизми ва уларнинг ташкил этилиши

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (188-модда) ва «Прокуратура тўғрисида»ги қонуни (1-модда)га 1мувофик, Ўзбекистон

Республикаси прокуратурасини Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори раҳбарлик қиладиган прокуратура органларининг ягона марказлаштирилган тизими ташкил этади. Прокуратура давлат органи сифатида Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгиланган мамлакатнинг маъмурий ва миллий давлат қурилмасига мувофиқ ташкил этилган.

Ўзбекистон Республикаси «Прокуратура тўғрисида»ги қонунининг 10-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларининг тизимини Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси, Қорақалпоғистон Республикаси прокуратураси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар прокуратуралари, туманлар ва шаҳарлар прокуратуралари, вилоят прокуратураларига тенглаштирилган Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий прокуратураси, Ўзбекистон Республикаси Транспорт прокуратураси, туман прокуратураларига тенглаштирилган ҳарбий округлар, ҳудудий ҳарбий, транспорт ва ихтисослаштирилган прокуратуралар, Ўзбекистон Республикаси прокуратураси ҳузуридаги Солиққа ва валютага оид жиноятларга қарши курашиш департаменти ва унинг жойлардаги бўлинмалари ташкил этади.

Прокуратура органлари тизимининг олий звеноси бўлиб Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори прокуратура органлари устидан раҳбарликни олиб боради ва уларнинг фаолияти устидан назоратни амалга оширади ва жуда ҳам кенг бўлган ваколатлардан фойдаланади. У:

- Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига қонунчилик ташаббуси билан мурожаат этиши мумкин;
- Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг мажлисларида иштирок этиши, унинг кўриб чиқиши учун масалалар киритиши ва кўрилаётган масала юзасидан фикр билдириши мумкин;
- Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми мажлисларида иштирок этади, кўрилаётган ишлар бўйича ва муҳокама қилинаётган масалалар юзасидан фикр билдиради, қонун ҳужжатларини қўллаш билан боғлиқ масалалар бўйича Пленум тушунтиришлар бериши хусусида таклифлар киритади;
- Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленуми мажлисларида иштирок этади, муҳокама қилинаётган масалалар юзасидан фикр билдиради, қонун ҳужжатларини қўллаш билан боғлиқ масалалар бўйича Пленум тушунтиришлар бериши хусусида таклифлар киритади;
- Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳайъатининг таркибини тасдиқлаш тўғрисидаги таклифларни Ўзбекистон Республикаси Президентига киритади;
- прокуратура органлари ходимларига даражали унвонлар беради ва олий даражали унвонлар бериш тўғрисидаги тақдимнома билан Ўзбекистон Республикаси Президентига мурожаат этади;
- прокуратура органлари ходимларини Ўзбекистон Республикаси давлат мукофотларига тақдим этади;
- прокуратура органлари ходимларини «Ўзбекистон Республикаси прокуратурасининг фахрий ходими» кўкрак нишони билан тақдирлайди;

- буйруқлар чиқаради ҳамда прокуратура органларининг таркибий бўлинмалари тўғрисидаги низомларни тасдиқлайди;
- чет эл давлатларининг тегишли органлари билан ҳамкорлик тўғрисидаги битимлар тузади;
- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.
- Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг буйруқлари ва бошқа ҳужжатлари (индивидуал хусусиятга эга бўлган ҳужжатлар бундан мустасно) Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларга зид бўлса, Ўзбекистони Республикаси Конституциявий судининг қарори асосида бекор қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасида Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори (раис), унинг биринчи ўринбосари, ўринбосарлари, Қорақалпоғистон Республикаси прокурори, прокуратура органларининг бошқа ходимларидан иборат таркибда ҳайъат тузилади. Ҳайъатнинг таркиби Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланади.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси олдида ҳисобдордир.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори Ўзбекистон Республикаси Президентига:

- қонунийлик ҳамда жиноятчиликка қарши курашнинг ҳолати тўғрисида мунтазам равишда;
- ўта оғир жиноятлар ва ғавқулодда ҳодисалар тўғрисида зудлик билан;
- прокуратура органлари амалга оширган ишлар тўғрисида — ҳар олти ойда ахборот тақдим этади.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузурида биринчи марта 2001 йил 6 июль кунги Низомга кўра Солиққа оид жиноятларга қарши курашиш департаменти ташкил этилиб, 2002 йил 28 ноябрь куни Солиққа ва валютага оид жиноятларга қарши курашиш департаментига ўзгартирилди. Солиққа ва валютага оид жиноятларга қарши курашиш департаменти Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги мустақил махсус ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ҳисобланиб, солиққа ва валютага оид жиноятларга ва ҳуқуқбузарликларга қарши курашиш, солиқ интизомини мустаҳкамлашга қаратилган тезкор-таҳлилий, қидирув ишларини ўтказиш ва ташкил этиш мақсадида тузилган.

Департаментни Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан лавозимига тайинланиб, лавозимидан озод қилинадиган Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг ўринбосарига тенглаштирилган лавозимдаги департамент бошлиги бошқариб боради. Департамент бошлигининг ўринбосари департамент бошлигининг тақдимномасига асосан ва Ўзбекистон Республикаси Президенти билан келишилган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан тайинланади ва лавозимидан озод этилади.

Қорақалпоғистон Республикаси прокуратурасига Қорақалпоғистон Республикаси прокурори раҳбарлик қилади, у Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори билан келишилган ҳолда Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи .

Кенгеси томонидан лавозимига тайинланади ҳамда озод этилади. Қорақалпоғистон Республикаси прокурори Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ва Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори олдида ҳисобдордир.

Қорақалпоғистон Республикаси прокурори тегишинча туман, шаҳар прокуратураларининг ва уларга тенглаштирилган прокуратураларнинг фаолиятига раҳбарлик қилади, қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг буйруқлари асосида ва уларни ижро этиш учун ўзига бўйсунувчи ходимларнинг ҳаммаси учун мажбурий бўлган буйруқлар чиқаради. Қорақалпоғистон Республикаси прокурорининг Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан лавозимга тайинланадиган ва лавозимидан озод этиладиган биринчи ўринбосари ва ўринбосарлари бўлади.

Қорақалпоғистон Республикаси прокуратурасида, вилоятлар, Тошкент шаҳар прокуратураларида ва уларга тенглаштирилган прокуратураларда прокурор (раис), унинг биринчи ўринбосари, ўринбосарлари ва прокуратура органларининг бошқа ходимларидан иборат таркибда ҳайъат тузилади. Ҳайъатнинг таркиби тегишли прокурорнинг тақдимномасига биноан Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан тасдиқланади.

Қишлоқда аграр ва иқтисодий муносабатларни ислоҳ қилишга қаратилган қонунлар ва улар асосида қабул қилинган меъёрий ҳужжатларнинг оғишмай ижро этилишини таъминлаш, шунингдек, хўжалик юритувчи субъектлар ҳамда давлат манфаатларини ҳимоя қилиш борасида прокуратура органлари фаолиятини кучайтириш мақсадида 2004 йил 11 -мартдаги

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонида асосан:

Бош прокуратура, Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар прокуратуралари тузилмаларида қишлоқ хўжалиги соҳасида қонунийликни таъминлаш ва хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўлимлари ташкил қилинсин.

Худудий прокуратураларининг қишлоқ хўжалиги соҳасида қонунийликни таъминлаш ва хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўлимларининг асосий вазифалари этиб қуйидагилар белгилансин:

- Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришга оид қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари ҳамда Ҳукумат қарорларида баён этилган талаб ва қоидалар ўз вақтида, тўлиқ ижро этилишини назорат қилиш;
- асосий қишлоқ хўжалик экинлари (пахта ва галла) экиладиган майдонлар мониторингини мунтазам ўтказиб туриш, экин майдонлари маҳсулот ишлаб чиқарувчилар -фермер ва ширкат хўжаликлари, туман ва вилоятлар томонидан қабул қилинган ҳамда тасдиқланган шартнома мажбуриятларига мувофиқлигини танлаб текширишлар ўтказиш;
- фермер ва деҳқон хўжаликларида ер ажратиш борасида қонунчилик ҳамда меъёрий ҳужжатларда ўрнатилган тартиб бузилишининг олдини олиш комплекс чора-тадбирларини амалга ошириш, бунда масъул шахслар томонидан хизмат мавқеи суиистеъмол қилинишига, қариндош-уруғчилик ва

ошна-оғайнигарчилик муносабатларидан фойдаланиш Ҳолларига йўл қўймаслик;

- ерлардан қатъи равишда мақсадли фойдаланиш, суғориладигин экин майдонлари муомаладан чиқарилишига йўл қўймаслик, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш бўйича қабул қилинган шартнома мажбуриятларига риоя этилиши устидан доимий назоратни амалга ошириш;

- ерлардан мақсадли ва асраб-авайлаб фойдаланишни, Уларнинг унумдорлигини сақланиши ҳамда экология нормаларига риоя этилишини таъминлаб келаётган фермер ҳамда деҳқон хўжаликларининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш;

- сув ресурсларидан исрофгарчилик билан фойдаланиш, минерал ўғитлар, ёнилғи-мойлаш материалларини ўғирлаб талон-тарож қилиш, гидротехника, мелиорация иншоотлари ҳамда қишлоқ хўжалик техникасини ишлатишда хўжасизлик фактларининг олдини олиш чораларини кўриш;

- қишлоқ хўжалиги соҳасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, шу жумладан қонунчиликни кенг кўламда тушунтириш йўли билан шундай ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш чораларини кўриш;

Мазкур ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси, шунингдек, вилоят, туман прокуратуралари ва уларга тенглаштирилган прокуратураларнинг тузилмаси тасдиқланган.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорига Ўзбекистон Республикасининг прокуратура органлари тузилмасига белгиланган умумий штатлар сони доирасида ўзгартиришлар киритиш ҳуқуқи берилди.

Ўзбекистон Республикасининг ягона тизимида ҳарбий прокуратура ҳам киради. *Ҳарбий прокуратуранинг асосий вазифаларига:* Ўзбекистон Республикасида қонун устуворлигини таъминлаш, давлат хавфсизлиги, ҳудудий дахлсизлик ва қўшинлардаги ҳарбий тайёргарлик бўйича қонун устуворлигини таъминлаш, ҳарбийларнинг ҳамда улар оилаларининг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш, Қуролли Кучларнинг қонуний манфаатларини касбий ҳуқуқбузарликлардан ҳимоя қилиш ва бундай ҳуқуқбузарликларни олдини олиш киради.

Ҳарбий прокуратура органлари ўз фаолиятларини *қуйидаги йўналишларда олиб борадилар:*

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Бошқармалари органларида қонунлар ижроси устидан назорат, ҳарбий қисмлар, ҳарбий корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, ўқув муассасалари, ҳарбий мансабдор шахслар ва ҳарбий хизматчилар, шунингдек, ҳарбийлаштирилган таркиблар, бўлинмалар, ҳарбий йиғинларга чақирилганлар томонидан қонунлар ижроси устидан назорат;

- Ҳарбийлар ва уларнинг оилаларини ва бошқа фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларни муҳофаза қилишга қаратилган қонунлар ижроси устидан назорат;

- Қуролли Кучларда суриштирув ва дастлабки терговни амалга оширадиган ҳамда жинойатчиликка қарши курашни амалга оширадиган ташкилотлар томонидан қонунларни ижро этиши устидан назорат. Жинойат ишлари бўйича

дастлабки терговни амалга ошириш, судларда жиноят ишларини кўрилишида давлат айбловини қувватлаш, маъмурий ҳуқуқбузарликка оид ишларнинг кўрилишида иштирок этиш, ғайриқонуний суд ҳужжатларига нисбатан протест келтириш;

- Ҳарбий хизматчиларни гауптвахталарда сақлаш мобайнида қонунларга риоя қилиниши устидан назорат, ҳарбий қисмларда ва муассасаларда жиноий-ҳуқуқий таъсирга оид қонунлар ижроси устидан назорат ҳамда интизомий қисмларда жиноий жазоларни ижро этиш билан боғлиқ қонунлар ижроси устидан назорат. Қонун ижодкорлиги фаолиятида ва жамиятда ҳуқуқий маданиятини юксалтириш ишида иштирок этиш.

Ҳарбий прокуратура органлари қонунда белгиланган тартибда фуқароларнинг, ҳарбий хизматчиларнинг ва юридик шахсларнинг ариза ва шикоятларини кўриб чиқади, уларнинг бузилган қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини тиклаш юзасидан тегишли чораларни кўради. Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий прокуратурасига лавозимига кўра Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан лавозим тайинланадиган ва лавозимидан озод этиладиган Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг ўринбосари бўлиш Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий прокурори раҳбарлик қилади.

5. Прокуратура органлари ходимлари

Прокуратура органларидаги лавозимларга тайинланадиган шахсларга нисбатан қўйиладиган талаблар Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 29 августдаги «Прокуратура тўғрисида»ги қонунда белгилаб берилган. Қонун (43-модда) талабларига кўра, прокуратура органларида прокурорлар, терговчилар ва иш ўрганувчилар лавозимига олий юридик маълумотга эга, зарур касбий фазилатлари бўлган, зиммаларига юкланадиган хизмат вазифаларини бажаришга соғлиғи имкон берадиган Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари тайинланади.

Бундан ташқари, «Прокуратура тўғрисида»ги қонун раҳбар лавозимларга тайинланаётган прокурорлар учун ёш цензини ҳам назарда тутди. Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори, Қорақалпоғистон Республикаси прокурори, вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар, шаҳарлар прокурорлари ва уларга тенглаштирилган прокурорлар лавозимига йигирма беш ёшдан кичик бўлмаган шахслар тайинланади.

Прокуратура органлари ички хавфсизликни таъминловчи инспекция ўз фаолиятини қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширади. Прокуратура ходимларига нисбатан бундай юқори талабларнинг қўйилиши тасодифий эмас, чунки қонун прокурорлар ва терговчиларга жуда ҳам кенг ҳокимият бошқарув ваколатини бериб қўйган. Бу ваколатлардан нотўғри фойдаланиш ёхуд хизмат ваколатларни суиистеъмол қилиниши жуда ҳам оғир оқибатларга олиб келиши мумкин. Шунинг учун, ўз касбий мажбуриятини амалга ошираётган ҳар бир

прокуратура ходими қонун доирасида ҳаракат қилиши ҳамда инсонларга нисбатан эътиборли бўлиши талаб қилинади.

Прокуратура органлари ходимларига, Ўзбекистон Республикаси Прокуратурасининг ўқув муассасалари ва илмий ташкилотларининг ходимларига уларнинг эгаллаб турган лавозимлари ва меҳнат стажига мувофиқ даражали унвонлар ёки ҳарбий унвонлар берилади. Прокуратура органлари ва муассасаларида хизматни ўташ, прокуратура органлари ва муассасаларининг ходимларига даражали унвонлар ва ҳарбий унвонлар бериш ҳамда улардан маҳрум этиш, уларни рағбатлантириш ва интизомий жавобгарликка тортиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланадиган Прокуратура органлари ва муассасаларида хизматни ўташ тўғрисидаги низомда белгилаб қўйилади.

Прокуратура органлари ходими томонидан ўз хизмат бурчини қўпол равишда бузганлиги ёхуд ўзини нолайиқ даражада тутганлиги учун даражали унвони пасайтирилиши мумкин.

Прокуратура органлари ва муассасаларидан хизматдан бўшатилаётган ходим даражали унвонидан ёки ҳарбий унвонидан маҳрум қилиниши мумкин. Прокуратура органлари ходими томонидан ўз хизмат бурчини қўпол равишда бузганлиги ёхуд ўзини нолайиқ даражада тутганлиги учун даражали унвони пасайтирилиши мумкин.

Прокуратура органлари ва муассасалари ходимларини олий даражали унвонидан ёки олий даражали ҳарбий унвонидан маҳрум қилиш, шунингдек, олий даражали унвони ва олий даражали ҳарбий унвонидан пастга тушириш Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан, бошқа даражали унвонлар ёки ҳарбий унвонлардан маҳрум қилиш ва пастга тушириш мувофиқ равишда Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазири томонидан амалга оширилади.

Прокуратура органлари ходимлари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ўқотар қурол ҳамда бошқа шахсий ҳимоя воситалари олиб юриш ҳуқуқига эга. Прокурорларнинг ва терговчиларнинг мустақиллигини таъминлашнинг муҳим шarti бўлиб, ушбу ходимлар фаолиятининг дахлсизлиги ҳисобланади. Прокурор ва терговчига нисбатан жиноят иши қўзғатиш ва дастлабки тергов ўтказиш прокуратура органларининг мутлақ ваколати ҳисобланади.

Прокуратура органлари ходимларининг маъмурий ҳуқуқбузарлик ва интизомий ножўя хатти-ҳаракат учун жавобгарлиги масаласи юқори турувчи прокурор томонидан ҳал этилади.

Прокуратура органлари ходимларини ҳамда уларнинг оила аъзоларини ижтимоий ҳимоялаш бўйича қонун билан тегишли чоралар белгиланган. Прокуратура органлари ходимларининг ҳаёти ва соғлиғи давлат ҳимоясида бўлади ҳамда Республика бюджети маблағлари ҳисобидан давлат томонидан мажбурий тартибда суғурталанади. Прокуратура органлари ходими ишлаётган даврида ёки прокуратура органларидан бўшатилганидан кейин ҳалок бўлса (вафот этса), агар бу ҳол у ўз хизмат вазифаларини бажариши муносабати билан олган тан жароҳатлари ва соғлиғининг бошқача шикастланиши

оқибатида рўй берган бўлса, унинг меросхўрларига Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси 194-моддасининг иккинчи қисмида назарда тутилган миқдорда нафақа тўлаб борилади.

Прокуратура органлари ходими ўз хизмат вазифаларини бажариши муносабати билан келгусида касбига доир фаолият билан шуғулланиш имкониятини истисно этадиган даражада майиб бўлиб қолганида ёки унинг соғлиғига бошқача шикаст етказилганида - унинг ойлик иш ҳақи йигирма беш карраси миқдорида тўланади. Прокуратура органлари ходимига у ўз хизмат вазифаларини бажариши муносабати билан касбига доир фаолият билан шуғулланиш имкониятини истисно этмайдиган ва меҳнат қобилятини доимий йўқотишга олиб келмайдиган тан жароҳатлари ёки унинг соғлиғига бошқача шикаст етказилганида-унинг ойлик иш ҳақи беш карраси миқдорида тўланади. Прокуратура органлари ходимининг ўз хизмат фаолияти билан боғлиқ тарзда унга тегишли мол-мулкни йўқ қилиш ёки шикастлаш оқибатида етказилган зарар унга ёки унинг оила аъзоларига тўлалигича қопланади.

СУРИШТИРУВ ВА ДАСТЛАБКИ ТЕРГОВ.

Режа:

- 1. Жиноятларни очиш ва тергов қилиш тушунчаси. Дастлабки тергов тушунчаси ва унинг вазифалари.**
- 2. Дастлабки тергов тушунчаси ва унинг вазифалари**
- 3. Дастлабки тергов ва суриштирув. Уларнинг ўзаро муносабати**
- 4. Суриштирув органларининг ривожланиш босқичлари**
- 5. Терговчининг процессуал ваколатлари. Терговчининг суриштирув органлари билан ўзаро алоқаси**
- 6. Суриштирув органлари**

- 1. Жиноятларни очиш ва тергов қилиш тушунчаси. Дастлабки тергов тушунчаси ва унинг вазифалари.**

Жиноятни тергов қилишдан олдин уни ошкор қилиш амалда бўлмаслиги ҳам мумкин. Кўпгина ҳолларда бир жиноий ишни тергов қилиш жараёнида бошқа жиноятларнинг аломатлари бўлган фактлар аниқланади. Бундай ҳолларда жиноят аломатлари бўлган ҳаракатларни аниқлаш ва уларни тергов қилиш ўртасида аниқ бир чегарани белгилаш мумкин эмас.

Жиноят ишларини тергов қилишни кўпинча *дастлабки тергов* деб аташади. Чунки, дастлабки тергов жараёнида дастлабки хулосаларга келинади ва сўнгра жиноят иши судда кўриб чиқилади. Дастлабки тергов жараёнига жиноят содир этилганлигини аниқлаш, айбланувчи ёки айбланувчиларни қидириш ва уларнинг жиноятларини ошкор қилиш, жиноят натижасида етказилган зарарни қоплаш чораларини кўриш ва янги жиноятларнинг олдини олишдан иборат ишлар киради. Дастлабки тергов ваколатли давлат органлари томонидан амалга оширилади.

Тергов органлари судда бўлмаган имкониятларга эга. Улар жиноят-процессуал далил-исботларнинг манбааларини ' тезкор қидириш, тўплаш ва текширишдан иборат тергов ҳаракатларини олиб борадилар. Шу билан бирга улар тезкор-қидирув ҳаракатларининг натижаларидан фойдаланадилар. Қонунда белгиланган, чегараланган вақт мобайнида (ЖПК 341 ва 351-моддалар) тергов органлари жиноятни очишлари, айб эълон қилишлари ва айбланувчини фош қилишлари шарт. Тергов ҳаракатларини амалга ошириш жараёни жиноят ишини кўзғатиш вақтида маълум бўлмаган бошқа жиноятларни аниқлашга ҳам имкон беради.

ЎЗРда дастлабки текшириш дастлабки тергов шаклида олиб борилади. Суриштирув дастлабки босқич саналади. Суриштирув ва дастлабки тергов органларининг ўртасида ҳам ўхшашлик ҳам фарқ томонлар мавжуд. Улар учун умумий бўлган хусусиятлар *қуйидагилардан иборат*: улар турли хил жиноий ишлари бўйича бир хил вазифаларни амалга оширадилар; жиноят аломатлари мавжуд бўлган ҳолатларда ўз ваколатлари доирасида жиноят ишини кўзғашлари шарт; ўз фаолиятларини ягона жиноят-процессуал қонунчилик асосида амалга оширадилар; ўз фаолиятлари давомида ягона процессуал қоидаларга амал қилишлари лозим.

ЖПКнинг 345-моддасига мувофиқ Ўзбекистон (Республикасида барча жиноят ишлари бўйича дастлабки тергов ўтказилиши шарт.

2. Дастлабки тергов тушунчаси ва унинг вазифалари

Жиноят ишларини судда кўриш ва процессуал ҳуқуқнинг муҳим таркибий қисмларидан бири дастлабки тергов бўлиб, унинг вазифаси Ўзбекистон Республикасида жиноятчиликка қарши кураш мақсадига йўналтирилган ва самарали кураш олиб боришни таъминлаш ҳисобланади.

Дастлабки тергов органлари бутун фаолиятлари давомида бир жиноят иши очилмасдан қолмаслиги ва ҳеч бир жиноятчи жиноий жазодан қочиб қутулмаслигини таъминлашга ҳаракат қиладилар. Бундан ташқари, бу органлар фақат ҳақиқий жиноятчиларнигина қилмишларига яраша жазо олишларини таъминлаш йўлида ўз фаолиятларини ташкил этадилар. Дастлабки тергов давомида иш ҳолатлари ҳар томонлама, тўлиқ ва холисона текширилиб чиқилади ва бу жараён вақтида айбланувчини қораловчи ёки оқловчи ҳамда айбни енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатлар аникланади.

Дастлабки тергов деганда жиноятларни очиш, /айбланувчини жиноий жавобгарликка тортиш ва жиноят ишини судда кўриб чиқишга тайёрлашдан иборат бўлган жиноят процессининг бир босқичи тушунилади.

Жиноят-процессуал кодексининг 344-моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикасида дастлабки терговни прокуратура, ички ишлар органлари ва миллий хавфсизлик хизмати терговчилари олиб боради. Дастлабки терговни прокурорлар ҳам олиб боришлари мумкин.

Турли идораларнинг терговчилари ўртасида ишларни кўриб чиқиш кетма-кетлиги амалга оширилган жиноятларнинг характери ва уларни тергов қилишнинг ўзига хос жиҳатларига қараб аниқлаб берилади. Амаддаги

қонунчиликка мувофиқ ишларни кўриб чиқиш кетма-кетлиги тартиби прокуратура, МХХ ва ИИВнинг тергов аппаратларига бир хил оғирликдаги вазифаларни юклайди (ЖПК 345-346-1 моддалар).

Жиноят-процессуал қонун ҳужжатларининг вазифалари жиноятларни тез ва тўла очишдан, жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо берилиши ҳамда айби бўлмаган ҳеч бир шахс жавобгарликка тортилмаслиги ва ҳукм қилинмаслиги учун айбдорларни фош этишдан ҳамда қонуннинг тўғри татбиқ этилишини таъминлашдан иборатдир

3. Дастлабки тергов ва суриштирув. Уларнинг ўзаро муносабати

Дастлабки тергов — бу уни амалга ошириш ваколати берилган мансабдор шахслар - терговчилар томонидан амалга ошириладиган фаолият бўлиб, процессуал қонунчиликка қатъий амал қилинган ҳолда амалга оширилади ва асосий мақсади жиноятларни аниқлаш ва айбланувчиларни фош қилиш ҳамда жиноятни содир бўлишига олиб келган сабаб ва шароитларни белгилашга йўналтирилган бўлади. Уни прокуратура, ички ишлар органлари ва миллий хавфсизлик хизмати терговчилари олиб боради. Дастлабки терговни прокурорлар ҳам олиб боришлари мумкин (ЖПК, 344-модда). Жиноят ишларини тергов қилиш жараёнида асосий иш миқдори терговчилар томонидан амалга оширилади. Аммо, баъзи ҳолатларда шу ишлар бўйича дастлабки терговдан олдин суриштирув амалга оширилади.

Суриштирувни процессуал қонунчиликка мувофиқ ваколат берилган давлат маъмурий органлари амалга оширадилар. Бу органларга Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 38-моддасига мувофиқ *Қуйидагилар киради:*

- 1) милиция;
- 2) ҳарбий қисмлар, қўшилмаларнинг командирлари, ҳарбий муассасалар ва ҳарбий ўқув юртларининг бошлиқлари — уларга бўйсунувчи ҳарбий хизматчилар, шунингдек, ўқув машқлари ўтказилаётган вақтда ҳарбий хизматга мажбурлар томонидан содир этилган жиноятларга доир ишлар бўйича; Ўзбекистон Республикаси қуролли Кучлари ходимларининг хизмат мажбуриятини бажариш билан боғлиқ жиноятлари ёки қисм, қўшилма, муассаса ё ўқув юрти жойлашган ерда содир этган жиноятларига доир ишлар бўйича;
- 3) миллий хавфсизлик хизмати органлари — қонунга кўра уларнинг юритишига берилган ишлар бўйича;
- 4) Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги жазони ижро этиш тизимини бошқариш органларининг бошлиқлари, қамок тарзидаги жазони ижро этиш муассасаларининг, жазо ижро этиш колониялари, тарбия колониялари, тергов изоляторлари ҳамда турмаларнинг бошлиқлари — шу муассасалар ходимлари хизматни ўташнинг белгиланган тартибига қарши қилган жиноятларга доир ишлар, худди шунингдек, мазкур муассасалар ҳудудида содир этилган бошқа жиноятларга доир ишлар бўйича;

5) давлат ёнғиндан назорат қилиш органлари - ёнғинларга доир ва ёнғинга қарши қоидаларни бузганликка доир ишлар бўйича;

6) чегарани қўриқлаш органлари - давлат чегарасини бузганликка доир ишлар бўйича;

7) олис сафарда бўлган денгиз кемаларининг капитанлари;

8) давлат божхона хизмати органлари, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси қузуридаги Солиқ ва валютага оид жиноятларга қарши курашиш департаменти ва унинг жойлардаги бўлинмалари — тегишли божхона, солиқ ва валюта тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликка доир ишлар бўйича.

Ўзбекистон Республикасининг 1994 йилдаги янги Жиноят-процессуал кодексига мувофиқ барча жиноят ишлари бўйича дастлабки тергов ўтказилиши шарт.

Суриштирув органи жиноят ишини қўзғатганидан кейин кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракатларини бажаради ва 10 сутка ўтгач (ЖПК, 340-341-моддалар) ишни терговчига беради.

Суриштирувчи жиноят ишини қўзғатганидан кейин ёки прокурор ёхуд суриштирув органининг бошлиғи томонидан қўзғатилган ишни олгач, дарҳол уни ўз иш юритувига қабул қилади ва кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракатларини бажаришга киришади.

Қуйидаги ҳолларда суриштирув юритиш муддати ўтишини кутмасдан суриштирувчи ишни дарҳол терговчига ўтказиши лозим, *башарти*: оғир ёки ўта оғир жиноят аниқланган бўлса; муайян шахсни айбланувчи тариқасида ишда иштирок этишга жалб қилиш учун асослар аниқланган бўлса; ишни тугатиш учун асослар аниқланган бўлса; терговчи ишнинг ўз юритувига берилишини талаб қилган бўлса (ЖПК, 342-модда).

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 339-моддасида суриштирувнинг вазифалари яққол белгилаб берилган бўлиб, унга мувофиқ суриштирувнинг вазифалари *қуйидагилардан*:

1) жиноятнинг олдини олиш ёки унга йўл қўймаслик;

2) далилларни тўплаш ва сақлаш;

3) жиноят содир этишда гумон қилинганларни ушлаш ва яширинган гумон қилинувчиларни ҳамда айбланувчиларни қидириб топиш;

4) жиноят туфайли етказилган моддий зиён қопланишини таъминлаш учун кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракатларини юритишдан иборат.

Суриштирув органлари зиммасига жиноят аломатларини ва жиноят содир этган шахсларни топиш, ушбу Кодекснинг қоидаларига мувофиқ текшириб чиқилганидан сўнг жиноят иши юзасидан далил тариқасида фойдаланиш мумкин бўлган маълумотларни аниқлаш мақсадида илмий-техника воситаларини қўллаган ҳолда зарур чораларни кўриш юклатилади. Ички ишлар, миллий хавфсизлик хизмати ва Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси қузуридаги (Солиқ ва валютага оид жиноятларга қарши курашиш департаменти ва унинг жойлардаги бўлинмалари органлари бу мақсадда тезкор-қидирув чораларини ҳам кўришга ҳақлидир.

4. Суриштирув органларининг ривожланиш босқичлари

Туркистоннинг истило қилиниши билан 1864 йилдаги Россия суд Низомининг тамойиллари жорий қилина бошланди ҳамда прокурор назорати ва тергов органларининг тизими тузила бошланди. Тергов суриштирув ва дастлабки тергов шаклларида амалга оширила бошланди. Суриштирув ИИВнинг кўрикчи бўлинмаси ва алоҳида шаҳарларнинг жандарм-полиция бўлинмалари томонидан амалга оширилган.

Октябр тўнтаришидан сўнг биринчи дастлабки тергов органи — тергов-юримдик бўлими ва биринчи суриштирув органи — милиция ташкил этилган.

1926 йил 16 июнда ЎзССР Марказий Ижроя Комитетининг (ЦИК ЎзССР) Президиуми дастлабки ЖПКни тасдиқлади ва уни 1926 йил 1 июлдан бошлаб амалга киритди.

ЎзССРнинг ушбу ЖПК 2-боби 4-моддасида шундай дейилган «Дастлабки тергов терговчилар, милиция, жиноят-қидирув ва ГПУ бирлашган органлари, махсус инспекциялар ҳамда қонунга мувофиқ тергов ўтказиш ваколати берилган бошқа ҳукумат органлари томонидан амалга оширилади».

Терговчи, милиция ва жиноят-қидирув органлари ваколати доирасидаги ишлар бўйича терговни бошлаш ҳуқуқига эга бўлганлар. Ишни кўриб чиқишни бошлаган орган керакли тергов ҳаракатларини тамомлагач, терговчининг фармойишини кутмасдан ишни унинг ихтиёрига бериши шарт бўлган. Ишни тақдим этгач, бу органлар алоҳида тергов ҳаракатларини фақат терговчининг топшириғига мувофиқ амалга оширганлар.

Шу билан бирга 1929 йилдаги ЖПКнинг 10-моддаси терговчига ҳар қандай ишни тўлиқ тергов қилиш учун суриштирув органларига бериш ҳуқуқини ҳам берган.

1934-1936 йилларда қабул қилинган умумитифоқ қонунларига мувофиқ дастлабки терговни олиб бориш ҳуқуқи *қуйидаги органларга тақдим этилди*: давлат жиноятлари ва бошқарув тартибларига қарши жиноят ишлари бўйича - давлат хавфсизлиги бошқармалари органига; ёнгина қарши қоидаларни бузганлик ишлари бўйича - ёнгин хавфсизлиги органларига; кўча ҳаракати қоидаларини автомобилда бузганлик, автоавариялар, транспортдан нотўғри фойдаланиш ва унга нисбатан жиноий-хўжасизларча муносабатда бўлиш ва автотранспорт тартиб-қоидаларини бузиш ишлари бўйича — давлат автомобил инспекциясига.

5. Терговчининг процессуал ваколатлари.

Терговчининг суриштирув органлари билан ўзаро алоқаси

Терговчи дастлабки тергов босқичида терговнинг ўз вақтида ва сифатли олиб борилиши учун масъул бўлган асосий шахс ҳисобланади. Унинг ваколат ва мажбуриятлари доираси қонун билан белгиланган. Лекин жиноят процесси фанида терговчи масъулиятини ошириш масаласи муҳим муаммолардан бири бўлиб келмоқда.

Терговчи - дастлабки тергов босқичида жиноят ишини сўдда кўриш вазифаларини бажариш, қонунийлик ва фуқаролар ҳуқуқларини таъминлаш, жиноят содир этган ҳар бир шахснинг жазосиз қолмаслиги ва бирор айбсиз

шахсининг жиноий жавобгарликка тортилишига йўл қўйилмаслиги учун қонунни тўғри қўллашга масъул бўлган жиноят процессининг иштирокчисидир.

Олий юридик ёки бошқа махсус маълумотга эга бўлган, зарур касбий ва ахлоқий сифатларни ўзида мужассам-лаштирган, соғлигига кўра ўзига юклатилган мажбуриятларни бажара оладиган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари терговчи бўлишлари мумкин.

Кўп ҳолларда терговчи функциялари сифатида *қуйидагиларни кўрсатилади*: айблов, ҳимоя, ишни ҳал этиш, жиноятчиликнинг олдини олиш, жиноятчиликка қарши курашда жамоатчиликни жалб этиш, тарбиялаш ва бошқалар.

Терговчининг жиноят процессидаги ҳуқуқий мақомига бағишланган илмий ишда терговчи томонидан амалга ошириладиган *саккизта функциялар санаб ўтилган*:

1. Жиноят ҳақидаги ариза ва хабарларни кўриб чиқиш;
2. Иш ҳолатларини ўрганиш;
3. Жиноят содир этишда айблаш;
4. Фуқароларни жиноят содир этишда асоссиз айбланишнинг олдини олиш;
5. Жиноят натижасида етказилган моддий зарарнинг ундирилиши ва мулкни мусодара қилиш бўйича ҳукмнинг ижросини таъминлаш;
6. Жиноят содир этилишига сабаб бўлган ҳолатларни бартараф этиш бўйича чоралар кўриш ва жиноятларнинг олдини олиш;
7. Турар жойи номаълум бўлган айбланувчиларга қидирув эълон қилиш;
8. Жиноий ишларни ҳал қилиш.

Терговчи айблов тўғрисида қарор чиқаргач, айбловчига қўлланмайди ва айблов функциясини амалга оширмайди, у ўзининг ягона процессуал функцияси бўлган жиноят ишини тергов қилиш яъни ишни тўла, ҳар томонлама ўрганиб чиқиш, объектив ҳақиқатга мос келадиган исботланиши лозим бўлган ҳолатларни аниқлаш билан шуғулланади.

Терговчи ўз функцияларини тегишли даражада бажариш масъул ҳисобланади ва терговнинг йўналиши ва тергов ҳаракатларини юритишга овд барча қарорларни, прокурор рухсатини олади қонунда назарда тутилган ҳолларни истисно этганда, мустақил равишда қарор қабул қилади. Буларнинг барчаси ЖПК нинг 36-моддасида ўз аксини топган.

Терговчи, бошқа мансабдор шахслар сингари, ўз вазифаларини бажариш жараёнида ўз фаолиятининг ташкилий ва бошқа таъминотларга таяниш, ўз фаолияти жараёнида давлатнинг ёрдамидан фойдаланиш ҳуқуқига эга. Бу борада қонунчилик терговчининг ўз юритувидаги иш юзасидан қонунга мувофиқ берган ёзма топшириқлари ва чиқарган қарорлари барча корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан ижро этилиши мажбурийлигини талаб этади. (ЖПК 36-модда 4 банд).

Тергов бошқармаси, бўлими, бўлинмаси, гуруҳи бошлиғининг иш юзасидан кўрсатмалари терговчига ёзма тарзда берилади ва уларнинг ижро этилиши мажбурийдир. (ЖПК 374-модда 3-қисм). Лекин, олинган кўрсатмалар устидан прокурорга шикоят қилиниши, ЖПКнинг 36-моддасининг учинчи

қисмида назарда тутилган ҳолларни истисно этганда, уларнинг ижро этилишини тўхтатиб қўймайди. Прокурор кўрсатмалари тергов бошқармаси бошлиғи учун мажбурийдир.

Терговчи тергов ҳаракатларини олиб боришни ўзи бажара олмаган ҳолларда (*масалан*, бир вақтнинг ўзида бир неча тинтув, сўроқ ёки бошқа тергов ҳаракати ўтказиш керак бўлиб қолса) ёки ушбу ҳаракатни суриштирув органлари томонидан амалга оширилиши тактик жиҳатдан мақсадга мувофиқ бўлса суриштирув органларига кўрсатма бериши мумкин. Суриштирув органлари томонидан тергов ҳаракатларини малга ошириш жараёнидаги ёрдами воқеа жойини қўриқлаш, жабрланувчининг шахсини аниқлаш, ашёвий далилларни қидиришда иштирок этиш, тергов ҳаракатини ўтказишни ташкил этишда ёрдам бериш каби кўринишларда бўлиши мумкин.

Мураккаб жиноятларни очиш одатда терговчилар ва шлиция ходимларининг биргаликдаги фаолият натижаси ҳисобланади. Шу мақсадда жиноятларнинг олдини олиш, яширинган жиноятчиларни тезликда топиш масалалари бўйича уларнинг ҳамкорлигини таъминлаш биринчи ўринга чиқади. Бундай ҳамкорликнинг ҳуқуқий асоси Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодекси ҳисобланади.

Қонунга кўра ҳамкорлик қуйидаги шаклларда амалга оширилади:

- 1) терговчи — навбатчи қисм — жиноят ҳақида хабар олган ҳамда ҳодиса жойини кўздан кечиришга чақирган жиноят қидирув ходими;
- 2) терговчи — аниқ кўриниб турган ҳолатлар бўйича /жиноий иш кўзғатилгандан кейин у очилгунга қадар жиноят қидирув ходими;
- 3) худди шу субъектлар томонидан ва жиноят иши очилгунга қадар олдин тўхтатилган ишлар бўйича;
- 4) терговчи — мураккаб ишларни тергов кдлиш жараёнида тезкор-қидирув гуруҳи таркибидаги жиноят қидирув ходими.

Жиноят иши юзасидан суриштирув ўн суткадан ошмаган муддатдамомланиши лозим. (ЖПК 341-модда). Суриштирув жиноят ишини терговчига ўтказиш билан тамомланади. Лекин қонунга кўра қуйидаги ҳолларда суриштирувчи 10 кунлик муддат ўтишини кутмасдан ишни дарҳол терговчига ўтказиши лозим, *башарти*:

- 1) оғир ёки ўта оғир жиноят аниқланган бўлса;
- 2) муайян шахсни айбланувчи тариқасида ишда иштирок этишга жалб қилиш учун асослар аниқланган бўлса;
- 3) ишни тутатиш учун асослар аниқланган бўлса;
- 4) терговчи ишнинг ўз юритувига берилишини талаб қилган бўлса, суриштирувчи ишни терговчига ўтказиш ҳақида қарор чиқаради. (ЖПК 342-модда).

Терговчининг тергов ва қидирув ҳаракатларини бажариш тўғрисидаги топшириқларини суриштирувчи терговчининг ижро этиш шартлари, тартиби ва муддатлари хусусидаги кўрсатмаларига мувофиқ бажариши шарт.

6. Суриштирув органлари

Қонун суриштирув органларига таъриф бермайди, фақат қуйидагилар суриштирув органлари ҳисобланишини таъкидлайди:

- 1) милиция;
- 2) ҳарбий қисмлар, қўшилмаларнинг командирлари, ҳарбий муассасалар ва ҳарбий ўқув юртларининг бошлиқлари — уларга бўйсунувчи ҳарбий хизматчилар, шунингдек, ўқув машқлари ўтказилаётган вақтда ҳарбий хизматга мажбурлар томонидан содир этилган жиноятларга доир ишлар бўйича; Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ходимларининг хизмат мажбуриятини бажариш билан боғлиқ жиноятлари ёки қисм, қўшилма, муассаса ё ўқув юрти жойлашган ерда содир этган жиноятларига доир ишлар бўйича;
- 3) миллий хавфсизлик хизмати органлари — қонунга кўра уларнинг юритишига берилган ишлар бўйича;
- 4) Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги жазони ижро этиш тизимини бошқариш органларининг бошлиқлари, қамоқ тарзидаги жазони ижро этиш муассасаларининг, жазони ижро этиш колониялари, тарбия колониялари, тергов изоляторлари ҳамда турмаларнинг бошлиқлари — шу муассасалар ходимлари хизматни ўташнинг белгиланган тартибига қарши қилган жиноятларга доир ишлар, худди шунингдек, мазкур муассасалар ҳудудида содир этилган бошқа жиноятларга доир ишлар бўйича;
- 5) давлат ёнғиндан назорат қилиш органлари — ёнғинларга доир ва ёнғинга қарши қоидаларни бузганликка доир ишлар бўйича;
- 6) чегарани кўриқлаш органлари — давлат чегарасини бузганликка доир ишлар бўйича;
- 7) олис сафарда бўлган денгиз кемаларининг капитанлари;
- 8) давлат божхона хизмати органлари, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Солиқ ва валютага оид жиноятларга қарши курашиш департаменти ва унинг жойлардаги бўлинмалари — тегишинча божхона, солиқ ва валюта тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликка доир ишлар бўйича.

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- республика ички ишлар органлари фаолиятининг Ўстратегик йўналишларини белгилаш;
- ички ишлар органлари фаолиятини умумий бошқариш, мувофиқлаштириш, уларга ташкилий-методик ва фаолияти самарадорлиги таъминланишига ёрдам бериш;
- ИИВ тизимига кирувчи органлар, корхона, муассаса ва ташкилотлар фаолиятида қонунийликни таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш; ички қўшинларнинг ҳарбий ва сафарбарлик жиҳатдан тайёрлигини таъминлаш;
- жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жамоат тартибини ҳимоя қилиш, жиноятчиликка қарши курашни ташкил қилиш;
- фан ва техника ютуқларини, самарали тажрибаларни, бошқаришнинг прогрессив шакллари ва ишлаш методларини жорий қилиш;
- ички ишлар органлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини ишлаб чиқиш;

- органларда кадрлар билан ишлашнинг юқори даражасини ташкил қилиш;
- ички ишлар органлари ходимларининг ижтимоий кафолатларини таъминлаш;
- уюшган жиноятчилик ва коррупцияга қарши курашни ташкил қилиш.

Вазирлик ўз вазифа ва функцияларни амалга оширишда *қуйидаги принципларга асосланади:*

- Коллегиаллик ва якабошчилик;
- қонунийлик, шахсни ҳурмат қилиш, интернационализм;
- ошкоралик;
- давлат органлари, жамоат бирлашмалари, меҳнат жамоалари ва аҳоли билан алоқа қилиш, жамоат фикрини ҳисобга олиш;
- миллий, тил, маҳаллийлигига кўра ички ишлар орган-лари ходимларининг ҳуқуқларининг чекланишига йўл қўймаслик.

Вазирлик ҳуқуқий фаолиятининг асосини *қуйидагилар ташкил қилади:*

- Ўзбекистон Республикасит Конституцияси;
- Ўзбекистон Республикаси қонунлари;
- Ўзбекистан Республикi Президенти Фармонлари;
- Вазирлар Маҳкамаси норматив актлари;
- Ўзбекистан Республикаси ИИВнинг норматив актлари;

Вазирлик ўз ваколати доирасида норматив актларга ва ўларни ижро этиш мақсадида қарор, кўрсатма, йўриқномалар қабул қилади ва қоидаларни белгилайди.

Ўзбекистон Респкубликаси ИИВлиги давлат органлари, жамоат бирлашмалари, меҳнат жамоалари, аҳоли ва оммавий ахборот воситаларини республикадаги вазият ва ички ишлар органларининг уни мустақкамлаш борасидаги фаолияти ҳамда вазирликнинг зиммасига юклатилган вазифаларни бажарилиши ҳақвда хабардор қилиб боради.

Ўзбекистон Республикаст ИИВ давлат органлари, жамоат бирлашмалари, мансабдор шахслар ва фуқаролардан вазирликнинг вазифаларини амалга ошириш учун зарур бўлган маълумотларни талаб қилиб олишга, бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан ўз фаолиятини биргаликда амалга оширишга ва мувафиқлаштириб боришга ҳақли.

Вазирликнинг бошқа ваколатлари унга юклатилган *вазифалардан келиб чиқади:*

- ички ишлар органлари ходимларининг жиноятчиликка қарши курашишдаги фаолиятини амалга оширишида, жамоат тартибини сақдашда, ҳуқуқбузарлик профилактикасида, кадрлар билан ишлашда ва қонунийликни мустақкамлашда умумий бошқарувни ва услубий-назоратни таъминлайди;
- жиноятчиликка қарши курашиш, жамоат тартибини сақлаш ва жамоат хавфсизлигини таъминлашда давлат дастурини тайёрлайди ва амалга оширади, бу йўналиш бўйича умумиттифоқ дастурини ишлаб чиқишда иштирок этади;
- ички ишлар органлари фаолиятини ўз ваколатлари доирасида ҳуқуқий таъминлаш;
- жиноятчиликка қарши курашиш борасида республика тадбирларини ўтказишда ва жамоат тартибини сақдашда куч ва воситалардан фойдаланади;

- Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жойлашган ички ишлар органларига тегишли ўқув юртлари, транспортларда бошқарувни амалга оширади;
- жиноятчилик ва бошқа жамиятга қарши қилмишларни огохлантириш ва олдини олиш чора-тадбирларини ишлаб чиқади, вазирликлар, муассаса, корхона ва ташкилотларга жиноятчилик ва бошқа ҳуқуқбузарликларни вужудга келтирувчи ва содир этилишига шароит яратувчи сабаблар ва шароитларни баргараф қилиш бўйича таклифларни беради;
- фукаролар, давлат, жамоат ва бошқа ташкилотларнинг иқтисодий манфаатларини ғаразли жиноий тажовузлардан ҳимоя қилишни таъминлайди;
- тезкор-қидирув фаолиятини ташкил қилади ва амалга оширади;
- қонунчиликка асосан тергов ички ишлар органларига хегишли бўлган жиноят ишлари бўйича суриштирув ва дастлабки терговни таъминлайди;
- тергов ва суддан яширинган айбланувчи, ҳукми ижро этиш ва жазони ўташдан бўйин товлаётган маҳкумлар, бедарак йўқолганлар ва қонунда кўрсатилган бошқа шахсларни қидириш ишларини ташкил қилади;
- бошқа давлат органлари ва жамоат бирлашмалари билан ҳамкорликда вояга етмаганлар ҳуқуқбузарликлари ва болаларнинг назоратсиз қолишида огохлантириш бўйича ишларни амалга оширади;
- қонунга асосан ички ишлар органларига ижро этиш вазифаси юклатилган бўлиб суд ажримлари, прокурор қарорлари ва терговчининг прокурор рухсати олинган қарорлари, суриштирувни амалга ошираётган шахсларнинг шахсни ушлаб туриш ҳақидаги ҳулосаси, шунингдек, бошқа мажбурлов чораларини қўллаш ҳақидаги қарорлар ижросини таъминлайди;
- ушланганлар ва қамоққа олинган шахсларни қўриқлаш ва кузатиш ташкил қилинишини таъминлайди;
- қонунда ички ишлар органлари томонидан ижро этилиш кўрсатилган, судларнинг озодликдан маҳрум этиш, сургун қилиш ва бошқа жазо турларига ҳукм қилинган шахслар устидан чиқарган ҳукмлари ижросини ташкил этишни таъминлайди;
- судланганларни тарбиялаш ва қайта тарбиялаш борасидаги ишларни ташкил қилади, ижтимоий фойдали меҳнатга жалб қилинганларнинг белгиланган тартибга қатъий риоя қилишларини, улар билан сиёсий-тарбиявий ишларни амалга оширишни таъминлайди, вазирлик ва муассасалар билан биргаликда судланганларнинг умумтарбиявий ва касбий-техник тайёргарлигини амалга оширади, маҳкумларнинг шахсий хусусиятлари, жиноятнинг характери, шахснинг меҳнатга муносабатини ва ижтимоий
- хавфлилигини ҳисобга олиб уларга нисбатан қўлланиладиган тарбия воситаларини ва тарбия ишларини амалга оширишда педогогика, психология ва бошқа фан ютуқларини қўллаган ҳолда индивидуал ёндашишни таъминлайди;
- жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган шахсларга уларнинг меҳнатга жойлашишига ва маиший таъминланишига ёрдам беради, жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган маҳдсумлар устидан маъмурий назоратнинг амалга оширилишини таъминлайди, шунингдек, шартли ҳукм қилинган ва жазони ўташдан шартли озод қилинганлар устидан қонунга мувофиқ назоратни амалга оширади;

- шаҳарлар ва бошқа аҳоли пунктларида йўл ҳаракатани ва автомобил ҳаракатини тартибга солади, вазирликлар, муассаса ва транспорт корхоналари томонидан автотранспорт ва шаҳар электротранспорти аварияларининг олдини олиш тадбирларининг ўтказилишини таъминлайди;
- фуқаролар, корхона, муассаса ва ташкилотларга тегишли автотранспорт воситалари регистрацияси ва ҳисобини, шунингдек, бу транспорт воситалари техник ҳолати устидан назоратни олиб боради;
- кўчаларни, автомобил йўллари таъмирлаш ишларини назорат қилади, ҳаракат хавфсизлигини таъминлайди, уларнинг ҳолатини назорат қилиш бўйича назоратни амалга оширади, улардан фойдаланиш шартларини яхшилаш бўйича чоралар кўради, белгиланган тартибда кўчаларнинг алоҳдда жойларида, автомобил йўлларида тартибни ўрнатиш мақсадида ҳаракат хавфсизлигига таҳдид бўлганда автотранспорт, пиёдалар ҳаракатини чеклайди ва таъқиқлайди;
- белгиланган тартибда корхона, муассаса ва бошқа объектларни, фуқаролар квартирасини кўриқлашни ташкил қилади ва амалга оширади, шунингдек, бирор корхонага тегишли кўриқлаш хизматини текширади, уларни кўриқлашнинг ишонарлилигини ошириш ва харажатларни камайтириш чораларини кўради;
- давлатга қарши қаратилган ўта хавфли жиноятларга қарши курашишда давлат хавфсизлигини таъминлаш
- Ўзбекистон Республикаси ИИВ ваколати доирасига кирувчи масалалар бўйича халқаро ташкилотлар ва бошқа давлатларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан ҳамкорлик қилади;
- жамоат бирлашмалари, ташкилотлар ва оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорлик қилади;
- «На посту» - «Постда» газеталарини нашр қилади;
- ўз ваколати доирасида ҳарбий сафарбарлик ишларини ва фуқаролар ҳимояси бўйича тадбирларни амалга оширади;
- фуқароларнинг ариза ва таклифларини ўз вақтида ва сифатли кўриб чиқилишини ташкил қилади;
- икки ёки кўп томонлама шартномалар шартларида кўрсатилган тадбирларни амалга оширади.

Вазирликни Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлис томонидан тасдиқланадиган фармони асосида лавозимига тайинланувчи ва озод этилувчи вазир бошқаради. Вазирнинг ваколатлари Ички ишлар вазирлиги тўғрисидаги Низомда белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги *марказий аппарати тузилиши*:

1. Раҳбарият.

2. Штаб.

Ташкилий назорат бошқармаси;

Ҳуқуқий таъминот бўлими;

2 махсус бўлим;

ташкилий штат бўлими;

Котибият;

Шахсий хавфсизлик бўлими.

3. Милиция қидирув (криминал) хизмати: Жиноий қидирув бошқармаси.

К ва ТҚКБҚ ГУБҚР и Т. еттинчи бошқарма.

4. Жамоат тартибини сақлаш хизмати: (муниципал милиция):

Профилактик хизмат бошқармаси; Жамоат тартибини сақлаш бошқармаси; Дававтоинспекцияси бошқармаси, тергов бошқармаси, суриштирув бўлими.

5. ИИВ қошидаги товар-моддий бойликларини Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан олиб чиқишни назорат қилиш бош бошқармаси;

6. Ахборот маркази.

7. Ҳарбий сафарбарлик ишлари бўлими ва фуқаро мудофааси.

8. Эксперт-криминалистик бўлим.

9. Алоқа бўлими.

10. Моддий техник таъминот бўлими.

11. Ҳарбий ва махсус ташиш бўлими.

12. Транспорт бўйича ички ишлар бошқармаси.

13. ахлоқ тузатиш ишлари хизмати: Ахлоқ тузатиш ишлари бошқармаси;

Озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларни ижро этиш бошқармаси.

14. Ижтимоий ва молиявий таъминот хизмати: Молиявий-иқтисодий бошқарма;

Хўжалик бошқармаси; Тиббий бошқарма; Капитал қурилиш бошқармаси; «Қўриқлаш» Республика котлоназорат бирлашмаси, ёнғин хавфсизлиги бошқармаси.

15. Шахсий таркиб билан ишлаш хизмати: Шахсий таркиб билан ишлаш бошқармаси;

Шахсий таркибнинг ижтимоий-ҳуқуқий ҳимоя қилиш бўлими;

Таълим муасасалари фаолитини мувофиқлаштириш бўлими;

Таълим муасасалари;

«Постда»газетаси муҳарририяти.

б) Кейинги суриштирув органи Миллий хавфсизлик хизматидир.

МХХ ва унинг жойлардаги органлари чет эл давлатлари ва ташкилотларининг Ўзбекистонга қарши қаратилган разведка-қўпоровчилик фаолиятларига қарши курашади, Ўзбекистон Республикасининг суверенитети, конституциявий тузуми, ҳудудий яхлитлиги, иқтисоди, илмий-техникавий ва мудофаа потенциалини ҳуқуққа хилоф тажовузлардан ҳимоя қилиш вазифасини бажаради. Ўзбекистон Республикасининг Миллий Хавфсизлик хизмати тўғрисидаги Низом МХХ фаолиятининг ҳуқуқий асоси бўлиб ҳисобланади.

МХХни Ўзбекистон Республикаси Президентининг сўнгида Олий Мажлис томонидан тасдиқланадиган фармони асосида тайинланадиган Раис бошқаради.

МХХ Раисининг биринчи ўринбосари ва ўринбосарлари МХХ Раиси тақдимида асосан Вазирлар Маҳдамаси қарори билан тайинланади.

Ўзбекистон Республикаси МХХ Конституция ва қонунларга зид келмайдиган буйруқ ва кўрсатмаларга асосан тезкор қидирув ва бошқа хизмат фаолиятини амалга оширади.

МХХ Раиси ва унинг ўринбосарлари ўз ваколатлари доирасида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва амаддаги қонунлари, Президент Фармонлари, Олий Мажлис ва Вазирлар Маҳкамаси қарорларига асосан ва уларни ижро этиш мақсадида буйруқ, кўрсатма ва йўриқномалар қабул қилади.

Хавфсизлик хизмати органлари фаолиятини ташкил қилиш масаласини ҳал қилиш учун МХХ Раиси — Ҳайъат Раиси, унинг ўринбосарлари ва бошқа раҳбар ходимлар тарққбидан иборат Ҳайъат ташкил қилади.

Ҳайъат аъзолари таркиби МХХ Раиси томонидан Ўзбекистон Республикаси Президенти билан келишилган ддда тасдиқланади.

МХХнинг асосий вазифаси бўлиб Ўзбекистон Республикаси манфаатлари асосида разведка ва контрразведка фаолиятини амалга ошириш ва уюшган жиноятчиликка қарши курашиш ҳисобланади.

Давлат миллий хавфсизлик органлари ходимларининг ижтимоий ҳимоясини кафолатлайди.

Миллий хавфсизлик хизматида ҳарбий хизматни ўтаётганлар давлат бюджети ҳисобидан мажбурий шахсий ижтимоий суғурта қилинади. Тўланадиган суғурта миқдори Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Миллий хавфсизлик хизмати органларида ҳарбий хизматни ўтаётганларнинг мулкига етказилган зарар уларнинг хизмат вазифаси ёки бурчини бажариши билан боғлиқ ҳолда етказилган бўлса тўлиқ миқдорда қопланади.

в) Божхона хизмати.

Божхона органлари қонунчиликда назарда тутилган бошқа ҳуқуқларга ҳам эга.

Божхона органлари:

Ўзбекистонда (Туркистонда)- дастлабки божхона ўтган асрнинг охирида ташкил этилган эди. Аниқроғи, Туркистон ва Турон ўлкаларида азалдан мавжуд бўлиб келган ва чор Россияси босқинидан кейин фаолият кўрсатмай қўйган божхона тизими шу даврга келиб қайтиб тикланди. Унинг номи «Пахта-Гиссарская» божхонаси деб аталиб, Афғонистон чегарасидан ҳамда Буюк Ипак йўлидан ўтаётган юкларни божхона назоратидан ўтказар эди. Совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида «Пахта-Гиссарская» божхонаси Термиз божхонасига айлантирилган ва у 1959 йилнинг 14 апрелигача Ўзбекистондаги ягона божхона сифатида фаолият кўрсатган. 1958 йилда Тошкент аэропортида Термиз божхонасига бўйсунадиган божхона маскани ташкил этилган.

1988 йилнинг октябрида Тошкент божхонаси Ўзбекистон Республикаси божхонасига айлантирилди ва 1990 йилларгача барча вилоятларда божхона постлари ташкиллаштирилди.

Ўзбекистон Президентининг 1991 йил 25 октябрдаги ПФ-284-сонли Фармонида биноан Ўзбекистон Республикаси Божхона қўмитаси ташкил этилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 йил 10 августдаги ПФ-451-сонли Фармони билан Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасига айлантирилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 18 январдаги ПФ-744-сонли Фармони билан Давлат божхона қўмитаси Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси таркибидаги Бош божхона бошқармасига айлантирилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасини ташкил этиш тўғрисида»ги 1997 йил 8 июлдаги ПФ-1815-сонли Фармони билан Давлат божхона қўмитаси қайта ташкил этилди.

Мазкур Фармонга мувофиқ божхона органларига ҳуқуқни муҳофаза қилиш органи мақоми берилди.

Божхона органларининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат: юридик ва жисмоний шахсларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан муҳофаза этиладиган манфаатларини ҳимоя қилиш;

Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиш ва ўз ваколати доирасида унинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш;

божхона сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этиш;

божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини назорат қилиш;

божхона тўловларини ундириш;

божхона назоратидан ўтказилиши керак бўлган товарлар ва транспорт воситалари шундай назоратдан ўтказилишини таъминлаш;

божхона ҳақидаги қонун ҳужжатлари бузилишининг, шу жумладан контрабанданинг олдини олиш, уни аниқлаш ва уларга чек қўйиш;

ташқи иқтисодий фаолиятга доир божхона статистикасини ҳамда товар номенклатурасини юритиш;

Ўзбекистон Республикаси халқаро шартномаларининг божхона ишига оид қисмидан келиб чиқадиган мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш.

Божхона органлари ўз ваколатлари доирасида қуйидаги ҳуқуқларга эгадир:

товарлар ва транспорт воситаларини, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда эса, жисмоний шахсларнинг ўзини кўздан кечириш;

юридик ва жисмоний шахслардан кўздан кечириш учун товарлар ва транспорт воситаларини, шунингдек зарур ҳужжатларни тақдим этишни талаб қилиш;

валюта назоратини амалга ошириш;

молия, банк ва бошқа ташкилотлардан, шунингдек юридик ва жисмоний шахслардан экспорт-импорт операцияларини амалга ошириш билан боғлиқ бўлган ахборот ва ҳужжатларни ҳамда қонун ҳужжатларида белгиланган бошқа ахборотни олиш;

божхона назоратидан ўтказиш мақсадида товарлар ҳамда бошқа буюмлардан намуна ва нусхалар олиш;

божхона назоратидан ўтказилиши лозим бўлган товарлар сақланаётган ҳудудларга ва биноларга белгиланган тартибда кириш;

божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларининг бузилишига доир материалларни белгиланган тартибда кўриб чиқиш ҳамда жисмоний ва юридик шахсларни қонун ҳужжатларига мувофиқ жавобгарликка тортиш;

божхонага оид ҳуқуқбузарликларнинг бевосита предмети бўлган товарлар ва транспорт воситаларини қонун ҳужжатларида белгиланган ҳолларда ва тартибда ушлаб туриш ҳамда олиб қўйиш;

экспорт қилиниши ман этилган буюмлар ва маҳсулотлар Ўзбекистон Республикасидан ташқарига олиб чиқиб кетилаётганда: шунингдек акциз маркалари қўйилмаган тамаки маҳсулотлари ва алкоғолли ичимликлар Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кирилганда, транспортировка (ҳалқаро транзит бундан мустасно) қилинганда ва сақланганда уларни (хўжалик юритувчи субъектларга нисбатан суд тартибида) мусодара этиш тўғрисида қарор қабул қилиш;

суриштирув ўтказиш ва тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш;

божхонага оид ҳуқуқбузарликларни аниқлашга хизмат қиладиган техникавий ва махсус воситаларни қўллаш.

Божхона органлари қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа ҳуқуқларга ҳам эгадирлар.

Божхона органлари:

ягона давлат божхона сиёсатини рўёбга чиқаришда иштирок этишга;

божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши, божлар тўғри ҳисобланиши, тўлиқ ва ўз вақтида тўланишини назорат қилишга;

давлат хавфсизлигини, жамоат тартибини сақлаш, фуқароларнинг ҳаёти ва соғлигини ҳимоя қилиш, атроф муҳитни муҳофаза этиш чора-тадбирлари амалга оширилишига кўмаклашишга;

божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларини қўлланиш бўйича белгиланган тартибда услубий кўрсатмалар ва норматив ҳужжатлар ишлаб чиқиш ҳамда уларни нашр этишга;

юридик ва жисмоний шахсларни товарлар ва транспорт воситаларини олиб ўтиш ҳамда божхона чегарасидан ўтиш вақтидаги ҳуқуқлари ва мажбуриятлари тўғрисида ўз вақтида хабардор қилишга;

фаолият турлари билан шуғулланиш ҳуқуқини берадиган махсус рухсатномаларни (лицензияларни) қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда беришга;

ўз хизмат вазифаларини бажаришлари натижасида ўзларига маълум бўлиб қолган давлат сири ва тижорат сири ҳисобланган ахборотни ошкор этмасликка мажбурдирлар.

Божхона органлари қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа вазифаларни ҳам бажарадилар.

Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитаси раиси Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг тақдимномасига кўра Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони билан тасдиқланади, унинг ўринбосарлари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори билан, Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасининг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар бошқармалари ва ихтисослаштирилган божхона комплекслари бошлиқлари Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармойиши билан тайинланади.

Божхона органларининг мансабдор шахслари хизмат вазифаларини бажариш вақтида давлат ҳокимиятининг вакиллари ҳисобланадилар ва уларнинг божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларига риоя этиш борасидаги талабларини барча юридик ва жисмоний шахслар бажариши шарт.

Божхона органлари мансабдор шахсларининг қонуний фаолиятига аралашishга ҳеч ким ҳақли эмас. Божхона органлари мансабдор шахсларининг қонуний талабларини бажармаслик, уларнинг ўз хизмат вазифаларини бажаришига тўсқинлик қилиш, ўз хизмат вазифаларини бажаришлари муносабати билан уларнинг шаъни ва кадр-қимматини ҳақоратлаш, уларга қаршилиқ кўрсатиш, таҳдид, зўрлик қилиш ёки уларнинг ҳаётига, соғлиғига ва мол-мулкига тажовуз қилиш қонун ҳужжатларида белгиланган жавобгарликка сабаб бўлади.

Божхона органларининг мансабдор шахслари хизмат вазифаларини бажариш вақтида қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда табель ўқотар куролини ҳамда махсус воситаларни сақлаш, олиб юриш ва қўллаш ҳуқуқига эгадирлар.

Божхона органларида хизматни ўташ тартиби Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланади. Божхона органларининг мансабдор шахсларини рағбатлантириш ва уларга нисбатан интизомий жазо чораларини қўллаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқландиган Божхона органларининг интизомий устави билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасининг раиси Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг тақдимига биноан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланади ва лавозимидан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан озод қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитаси раисининг ўринбосарлари, Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасининг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳри бўйича бошқармалари ва ихтисослаштирилган божхона мажмуалари бошлиқлари Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланади ва лавозимидан озод қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитаси(ДБК), Ўзбекистон Республикаси [Конституциясига](#) мувофиқ давлат бошқаруви органи ҳисобланади.

Давлат божхона кўмитаси ўз ваколатлари доирасида ягона бож сиёсати ўтказилишини, божхона ишлари тўғрисидаги қонунчиликка риоя этилишини, ДБҚ органлари тизимининг самарали фаолият кўрсатишини таъминлайди.

Давлат божхона кўмитаси ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси [Конституциясига](#), Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги ва халқаро битимларига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонларига, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорларига амал қилади.

Давлат божхона кўмитасининг қонунчиликка мувофиқ ўз ваколатлари доирасида қабул қилган қарорлари, мулкчилик шартларидан қатъи назар, жисмоний ва юридик шахслар томонидан ижро бажарилиши мажбурийдир.

Давлат божхона кўмитаси органларининг тизимини қуйидагилар ташкил этади:

ДБҚ марказий аппарати;

ДБҚнинг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар бошқармалари (ДБҚБ), ихтисослаштирилган божхона комплекслари (ИБК);

божхона комплекслари ва божхона постлари.

ДБҚ марказий аппарати, ДБҚБ, ИБК юридик шахс ҳисобланадилар, банк муассасаларида ҳисоб-китоб, жорий ва бошқа счётларга, шу жумладан валюта счётларига, Ўзбекистон Республикаси Давлат герби тасвирланган ва ўз номи ёзилган муҳрга эга бўладилар.

Давлат божхона кўмитасида белгиланган тартибда моддий ёрдам, ижтимоий ҳимоя қилиш, божхона органларини ривожлантириш ва кўзда тутилмаган харажатлар махсус жамғармаси ташкил этилади.

Давлат божхона кўмитаси органларининг асосий вазифалари қуйидагилар ҳисобланади:

республиканинг иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиш ва белгиланган ваколатлар доирасида унинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш;

республика бож сиёсати ишлаб чиқиши ва амалга оширилишида қатнашиш;

бож қонунларига риоя қилиниши устидан назорат ўрнатиш;

бож ишларини амалга оширишда фуқароларнинг, шунингдек юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш;

республиканинг ташқи иқтисодий алоқалари ривожланишига кўмаклашиш;

хорижий давлатларнинг божхона органлари, божхона иши масалалари билан шуғулланувчи халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиш, халқаро божхона ва савдо ташкилотларида қатнашиш;

Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалардан келиб чиқувчи божхона ишига оид мажбуриятларнинг бажарилишини таъминлаш;

бож поштиналари, солиқлар ва бошқа бож тўловларини ундириш;

республиканинг бошқа давлатлар билан савдо-иқтисодий, валюта-молиявий муносабатларини бож-тариф тартибга солиш воситаларини ишлаб чиқиш ва самарали қўллаш;

Ўзбекистон Республикасининг божхона чегараси орқали ўтадиган товарлар ва транспорт воситалари устидан божхона текширувини таъминлаш;

республиканинг божхона чегараси орқали товар обороти ўтишини жадаллаштиришга кўмаклашувчи шарт-шароитлар яратиш;

контрабандага, божхона қонунчилиги бузилишига қарши курашиш, республиканинг божхона чегараси орқали гиёҳвандлик моддалари, психотроп ва портловчи моддалар, курол-яроғ, валюта бойликлари, миллий бойлик ҳисобланган бадий, маданий-тарихий ва археологик мерос буюмлари, интеллектуал мулк объектлари ғайриқонуний олиб ўтилишининг олдини олиш;

божхона статистикаси ва махсус божхона тизимини юритиш, Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати, манфаатдор вазирликлар ва идораларни божхона ишига тегишли масалалар бўйича ахборот билан таъминлаш;

божхона иши соҳасидаги фаолият тўғрисидаги ахборотни тўплаш ва уни ишлашнинг автоматлаштирилган тизимини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

ташқи иқтисодий фаолиятнинг товар номенклатурасини юритиш;

кадрлар тўғри танланиши ва жой-жойига қўйилишини, ДБК органлари шахсий таркиби хизмат тайёргарлиги ва интизоми юқори даражада бўлишини таъминлаш, давлат органлари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар учун божхона расмийлаштирилиши бўйича мутахассислар тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш;

божхона брокерлари, божхона ташувчилари фаолияти, божхона ва эркин омборлар, божсиз савдо дўконлари иши, товарларга божхона ҳудудидан ташқарида, божхона ҳудудида ва божхона назорати остида қайта ишлов берилиши устидан назоратни таъминлаш;

божхона иши соҳасида илмий-тадқиқот ишларини ва маслаҳатлар беришни ташкил этиш;

божхона органларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, божхона атрофи инфраструктурасини ривожланишига кўмаклашиш;

Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги ва тузилган халқаро шартномалар ва битимлар билан белгиланадиган бошқа вазифалар.

Умумий қилиб айтганда, божхона органларининг асосий иш вазифалари қуйидагилардан иборат :

1. ягона давлат божхона сиёсатини рўёбга чиқаришда иштирок этишга;
2. божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши, божлар тўғри ҳисобланиши, тўлиқ ва ўз вақтида тўланишини назорат қилишга;
3. давлат хавфсизлигини, жамоат тартибини сақлаш, фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғини ҳимоя қилиш, атроф муҳитни муҳофаза этиш чора-тадбирлари амалга оширилишига кўмаклашишга;
4. божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларини қўлланиш бўйича белгиланган тартибда услубий кўрсатмалар ва норматив ҳужжатлар ишлаб чиқиш ҳамда уларни нашр этишга;
5. юридик ва жисмоний шахсларни товарлар ва транспорт воситаларини олиб ўтиш ҳамда божхона чегарасидан ўтиш вақтидаги ҳуқуқлари ва мажбуриятлари тўғрисида ўз вақтида хабардор қилишга;

6. фаолият турлари билан шуғулланиш ҳуқуқини берадиган махсус рухсатномаларни (лицензияларни) қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда беришга;

7. ўз хизмат вазифаларини бажаришлари натижасида ўзларига маълум бўлиб қолган давлат сири ва тижорат сири ҳисобланган ахборотни ошкор этмасликка мажбурдирлар.

Божхона органларининг мансабдор шахслари хизмат вазифаларини бажариш вақтида қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда табель ўқотар қуролини ҳамда махсус воситаларни сақлаш, олиб юриш ва қўллаш ҳуқуқига эгадирлар.

Давлат божхона қўмитаси ЎзР Конституциясига асосан давлат бошқарув органи бўлиб ҳисобланади. Қўмита ўз ваколатлари доирасида ягона божхона сиёсати юритилишини, божхона фаолиятида қонунчиликка амал қилинишини, ДБК органлари самарадорлигини таъминлайди.

ДБК ўз фаолиятида ЎзР Конституцияси, қонунчилик ва ЎзР қўшилган халқаро келишувларга, Президент фармонлари ва Вазирлар Маҳкамаси қарорларига асосланади.

ДБКнинг асосий вазифалари ва фаолият тартиби ДБК тўғрисидаги Низомда мустаҳкамлаб қўйилган.

ДБКнинг ўз ваколатлари доирасида қонунга асосан қабул қилинган қарорлари мулкчилик шаклидан қатъи назар юридик шахслар ва жисмоний шахслар томонидан бажарилиши мажбурий характерга эга.

Давлат божхона қўмитасида 9 кишидан иборат ўз етаркибига қўмита Раиси — Ҳайъат раиси, унинг ўринбосарлари ва бошқа раҳбар ходимларни олувчи кенгаш тузилади, Ҳайъат таркиби аъзолари ДБК Раиси тақдимига асосан Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

Давлат солиқ хизмати органлари бўлиб Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси, Қорақалпоғистон Республикаси ва Тошкент шаҳри бош бошқармалари, вилоятлардаги солиқ бошқармалари, шунингдек, туман, шаҳар ва шаҳарлардаги туман солиқ инспекциялари ҳисобланади.

Давлат солиқ қўмитаси таркибида давлат солиқ органларида солиқ ҳуқуқбузарликларини олдини олиш, аниқлаш, ва тўхтатиш фаолиятини амалга оширувчи махсус назорат-тафтиш бўлимлари ташкил қилинади.

Давлат солиқ хизмати органлари фаолияти қонун томонидан белгиланган қуйидаги вазифаларни амалга ошириш билан амалга оширилади:

- солиқлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши, солиқлар шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий тўловлар тўғри ҳисоблаб чиқарилиши, тўлиқ ва ўз вақтида тўланишини назорат қилиш;
- солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши учун зарур шарт-шароитларни таъминлаш, солиқ тўловчиларга солиқлар бўйича мажбуриятларни бажаришларида ёрдам кўрсатиш;
- солиқ сиёсатининг рўёбга чиқарилишида бевосита қатнашиш;
- солиққа тортиладиган объектлар ва субъектларнинг тўлиқ ҳамда ўз вақтида ҳисобга олинишини таъминлаш;

- солиқлар бўйича ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг олдини олиш, уларни аниқланган ва бартараф этиш.

Қуйидагилар Давлат солиқ қўмитасининг вазифалари қисобланади:

а) Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексига ва амалдаги бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ солиқ тўловчилардан солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловлар (кейинги ўринларда солиқлар деб юритилади) ундириш йўли билан давлат бюджетига шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг бюджетдан ташқари пенсия жамғармасига даромадлар тўлиқ ҳажмда тушишини таъминлаш;

б) солиқ тўловчилар томонидан солиқ ҳақидаги қонунларга риоя этилиши, солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўғри ҳисоблаб чиқирилиши, тўлиқ ва ўз вақтида тўланиши устидан давлат назоратини амалга ошириш;

в) солиқ солиш субъектлари ва объектлари тўлиқ ва ўз вақтида ҳисобга олинишини таъминлаш, солиқ тўловчиларни тўлиқ қамраб олиш ва ҳисобга олиш механизмини такомиллаштириш;

г) солиқ солиш базасини кенгайтириш, солиқ соҳасида ҳуқуқ бузилишларни аниқлаш, уларга барҳам бериш ва уларнинг олдини олиш бўйича комплекс тадбирлар ўтказиш йўли билан солиқлар йиғилишини кўпайтириш чора-тадбирларини амалга ошириш;

д) давлат ҳокимияти ва бошқарувининг олий органлари томонидан белгиланадиган солиқ сиёсатини амалга оширишда бевосита қатнашиш;

е) солиқ ҳақидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши учун зарур шарт-шароитларни таъминлаш, солиқлар бўйича мажбуриятларни бажаришда солиқ тўловчиларга ёрдам кўрсатиш;

ё) солиқ тўловчилар бўйича алоҳида-алоҳида ҳисоблаб чиқилган ва амалда тушган солиқларнинг ҳисобини маълумотларнинг ягона компьютер тизимида юритиш, солиқ тўловчиларнинг ягона реестрини юритиш;

ж) солиқ органларида кадрларни танлаш, уларни ўқитиш, тайёрлаш, қайта тайёрлаш, тарбиялаш ва жой-жойига қўйиш бўйича комплекс тадбирларни амалга ошириш.

бажаришлари учун қуйидаги ҳуқуқлар берилган:

а) Назорат органлари фаолиятини мувофиқлаштириш Республика Кенгаши томонидан тасдиқланган режага мувофиқ бошқа назорат қилувчи ва текширувчи органларни жалб қилган ҳолда мулкчиликнинг барча шаклларидаги хўжалик юритувчи субъектларнинг молия-хўжалик фаолиятини комплекс текшириш;

б) солиқ тўловчиларнинг молиявий ҳужжатларини, шартномаларини (контрактларини), бизнес-режаларини, сметаларини, даромадлар тўғрисидаги декларацияларини ва солиқларни ҳисоблаб чиқиш ва тўлаш билан боғлиқ бошқа ҳужжатларини, шунингдек, экспорт-импорт операциялари билан боғлиқ ҳужжатларини ҳужжатлар асосида текшириш (шу жумладан, солиқ тўловчи билан боғлиқ бўлган субъектларни муқобил текшириш), текшириш чоғида

пайдо бўлган масалалар бўйича зарур тушунтиришлар, маълумотномалар ва маълумотлар олиш;

в) юридик ва жисмоний шахслардан солиқ тўловчиларнинг фаолиятига тегишли маълумотлар, маълумотномалар, ҳужжатлар ва уларнинг нусхаларини олиш;

г) қонунда белгиланган тартибда:

- солиқ ҳақидаги қонунлар бузилишига йўл қўяётган юридик ва жисмоний шахслардан даромад (фойда) ва солиқ солишнинг бошқа объектлари яширилишидан далолат берувчи ҳужжатларни, шунингдек, ҳуқуқни бузиш буюмларини олиб қўйиш;

- тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш тартибини бузаётган жисмоний шахслардан лицензиялар, патентлар ёки рўйхатдан ўтказиш гувоҳномаларини олиб қўйиш, қонунни бузишлар тўғрисидаги материалларни кейинчалик кўрсатиб ўтилган фаолият билан шуғулланишга рухсат берган органларга тегишли қарор қабул қилиш учун бериш;

д) касса ва товар-моддий бойликлар сақланадиган жойларни қонунда белгиланган тартибда муҳраб қўйиш, товарлар, буюмлар, хом ашё, материаллар ва ярим тайёр фабрикатлар намуналарини, шунингдек, ҳужжатларни олиб қўйиш ва уларни таҳлил, тадқиқ қилиш ва экспертизалар ўтказиш учун юбориш;

е) савдо, товарлар бериш ва хизматлар кўрсатиш, акциз колибри солинадиган алкогольли ва тамаки маҳсулотларини сотиш ва маркалаш қоидаларига риоя қилинишини текшириш, нақд пул маблағлари тўлиқ кирим қилинишини, назорат-касса аппаратларини қўллаш бўйича қонун ҳужжатларига риоя қилинишини назорат қилиш;

ж) юридик шахслар (шу жумладан, алоҳида режимда ишлайдиган корхоналарнинг ва жисмоний шахсларнинг даромад (фойда) кўриш учун фойдаланиладиган, ёхуд солиқ солиш объектларини сақлаш билан боғлиқ ишлаб чиқариш, омборхона, савдо бинолари ва бошқа жойлари ва ўринларини, улар жойлашган жойдан қатъи назар, текшириш, бажарилган ишларни, кўрсатилган хизматларни назорат тартибида ўлчаш ва товар-моддий бойликларни хатлаш;

з) аниқланган солиқ ҳақидаги қонунлар бузилиши бартараф этилишини юридик ва жисмоний шахслардан талаб қилиш;

и) юридик шахсларнинг, шунингдек, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда жисмоний шахсларнинг банклардаги ва бошқа молия-кредит ташкилотларидаги ҳисоб-китоб рақамлари ва бошқа ҳисоб рақамлари бўйича операцияларини, улар даромад (фойда) кўриш учун фойдаланиладиган жойлар ва ўринларни, ёхуд солиқ солиш объектларини текшириш учун давлат солиқ хизмати органларининг мансабдор шахслари ҳужжатлар асосида (счётлар бўйича) текшириш ўтказиши ёки киришига тўсқинлик қилган, давлат солиқ хизмати органларига ва уларнинг мансабдор шахсларига молиявий ҳисоботлар, ҳисоб-китоблар, декларациялар ва солиқларни ҳисоблаб чиқиш ва тўлаш билан

боғлиқ бўлган бошқа ҳужжатларни такдим этмаган (ёки такдим этишни рад этган) тақдирда, тўхтатиб қўйиш;

к) қонунда белгиланган тартибда:

- солиқ соҳасида ҳуқуқ бузилишлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ҳамда юридик ва жисмоний шахсларга молиявий жазо чоралари қўллаш;

- маъмурий ҳуқуқ бузилишлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ва маъмурий жазолар қўллаш;

л) солиқ соҳасида ҳуқуқ бузилишларнинг аниқланган ҳоллари бўйича товар-моддий бойликларни қонун ҳужжатларида белгиланган ҳолларда ва тартибда мусодара қилиш;

м) қонун ҳужжатларига мувофиқ солиқлар бўйича вақтида тўланмаган тўловларни, шунингдек, жарималар суммаларини сўзсиз ундириб олиш;

н) юридик ва жисмоний шахслар томонидан ғайриқонуний олинган маблағларни давлат даромадига ундириш тўғрисида уларга нисбатан судга даъволар бериш;

о) солиқ ҳақидаги қонунлар бузилиши ҳолларини, шунингдек, улар содир этилишига олиб келувчи сабаблар ва шарт-шароитларни аниқлаш, уларнинг олдини олиш ва *уларга барҳам бериш учун:*

ЎзР Бош прокуратураси ҳузуридаги Солиқ ва валютага оид жиноятларга қарши кураш департаменти (кейинги ўринларда — департамент) махсус мустақил ҳуқуқни муҳофаза қилиш органи ҳисобланиб, солиқ интизомини мустаҳкамлаш соҳасида тезкор-тахлилий, қидирув ишларини ташкил этиш ва амалга ошириш, солиқ ва валютага оид жиноят ва қонун бузилишларига қарши курашиш, давлатга етказилган иқтисодий зарарни ундириб олиш унинг асосий мақсади ҳисобланади.

Департамент ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, қонунлари, Президент фармонлари, қарор ва фармойишларига, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари ва фармойишларига асосланади.

Департаментнинг зиммасига қуйидаги асосий вазифалар юклатилган:

- солиққа оид жиноятлар ва ҳуқуқ бузилишларини аниқлаш, олдини олиш ва бартараф этиш;

- солиқ сиёсати амалга оширилишини таъминлаш, солиққа тортиш базаларини кенгайтириш, солиқ тўловчиларнинг қамраб олиниши ва ҳисобининг тўлиқлигини таъминлаш, нақд пул маблағлари муомалада бўлиши белгиланган тартиби бузилишларига барҳам бериш;

- солиқларни тўлашдан бош тортиш, қочишнинг мумкин бўлган каналлари ва механизмларини, яширкен иқтисодиётнинг шаклланиш йўллари, коррупция ҳолларини аниқлашга йўналтирилган самарали тезкор-тахлилий, қидирув ишларини ташкил этиш ва амалга ошириш;

- норматив-ҳуқуқий базани, энг аввало солиққа оид қонун бузилишларининг олдини олиш ва бартараф этиш соҳасидаги норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш бўйича таклифлар тайёрлаш;

- одамларнинг ҳуқуқий онгини мустаҳкамлашга доир мунтазам иш олиб бориш, фуқароларда иқтисодий фаолият ва солиқ сиёсатини амалга ошириш

соҳасидаги конституциявий нормаларни ҳамда амалдаги қонун ҳужжатларини бажаришнинг зарурлиги тушунчасини шакллантириш;

- аҳолида солиқларни тўлашдан бўйин товлаш, иқтисодиёт, солиқ соҳасида содир этилган жиноятлар учун жазонинг муқаррарлиги ҳушунчасини тарбиялаш.

Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 6 июлдаги №291 қарорига кўра, (юқорида эслатиб ўтилган қарори билан) департамент ва унинг ҳудудий бўлинмаларига кўра, валютага оид курашни кўчайтириш борасида *қуйидаги функциялар юклатилди:*

- чет эл валютасида операциялар амалга оширишда ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, олдини олиш, огохлантириш ва бартараф қилиш;

- чет эл валютаси воситаларини оқиб келиш каналлари ва механизмларини, уларнинг ноқонуний муомалага кириши, валюта воситаларини мажбурий сотишдан бўйин товлаш ҳолларини аниқлашга йўналтирилган самарали тезкор-тахлилий, қидирув ишларини ташкил этиш ва амалга ошириш;

- республика ҳудудида хорижий валютада резидентларга ва норезидентларга иш ҳақи тўлаш ҳолларини аниқлаш ва тўхтатиш;

- чет эл валютасида тўловларни амалга оширилишининг қонунийлигини аниқлаш, валюта операцияларидаги ҳисоб ва ҳисобдорликнинг объективлиги ва тўлиқлигини текшириш;

- норматив-ҳуқуқий базани, энг аввало валюта-айрбошлашга оид, шунингдек, валюта воситаларини ноқонуний олиб кириш ва олиб чиқишга оид қонун бузилишларининг олдини олиш ва бартараф этиш соҳасидаги норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш бўйича таклифлар тайёрлаш;

- амалдаги қонунчиликни бузган ҳодда бўладиган чет эл валютасида операцияларни амалга ошириш ҳақидаги маълумотларни йиғиш, ишлов бериш ва таҳдил қилиш;

- валюта соҳасида содир этилган ҳуқуқбузарликлар ва уларни содир этган шахсларнинг ягона марказлашган ҳисобини юритиш ва компьютерда база маълумотларини ташкил қилиш;

- чет эл валютасини қўллаш ва импорт-экспорт ҳамда воситачилик операцияларини амалга оширишдаги ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва таҳлил қилиш;

- Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларига асосан чет давлатларнинг ваколатли органи билан валютани тартибга солиш, жиноий йўл билан топилган даромадларнинг қонунийлаштирилишига қаршилиқ кўрсатиш каби соҳаларда ҳамкорлик қилиш ва маълумотлар алмашиш;

Департамент суриштирув ўтказиш соҳасида:

- жиноят иши кўзғатади, солиқ ва валютага оид жиноятларни содир этганлик фактлари бўйича текширувлар ўтказишни ташкил қилади ва ўтказди;

- Департаментни ташкилий-назорат жиҳатдан таъминланиши борасида департаментнинг ҳудудий бўлинмалари томонидан суриштирувнинг амалга оширилишини назорат қилади;

- Солиқ ва иқтисодиёт соҳасида, шунингдек, чет эл валютасида операцияларни амалга оширишдаги ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, олдини олиш ва бартараф

этишга қаратилган режали ва режадан ташқари ҳамда бошқа тадбирларни ишлаб чиқиш ва ўтказиш юзасидан ташкилий ишларни амалга ошириш;

- ўзининг ҳудудий бўлимлари томонидан ижро ва хизмат интизомига риоя қилишдаги функциянал мажбуриятларини бажаришлари юзасидан идоравий текширишларни ўтказиш;

Ахборот-таҳлилий фаолият, мувофиқлаштириш ва ҳуқуқий таъминлаш соҳасида департамент:

- Ўзбекистон Республикаси иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш борасидаги қонунни қўллаш амалиётини умумлаштиради, Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорига Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий актларини такомиллаштириш юзасидан, шунингдек, валюта воситаларини ноқонуний олиб кириш ва олиб чиқиш, валюта айирбошлаш борасидаги ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва профилактикаси юзасидан таклифларни ишлаб чиқади ва тақдим этади;

- Солиқ ва валюта қонунбузарлик фактларини тўплайди, хдр томонлама таҳлил қилиш ва баҳолашни амалга оширади ва тегишли органларга иқтисодий, солиқ ва валюта ҳуқуқбузарликларини содир этишга имкон берувчи сабаб ва шароитларни бартараф этиш борасида таклифлар беради;

- валюта соҳасида содир этилган ҳуқуқбузарликлар ва уларни содир этган шахсларнинг ягона марказлашган компьютер ҳисобини юритади;

- тезкор қидирув фаолиятини ахборот-таҳлилий таъминлашни амалга оширади;

- прокуратура органлари раҳбариятини иқтисод соҳасидаги жиноятчиликка қарши курашиш натижалари ва муаммолари ҳақида хабардор қилади;

- Департамент ва унинг ҳудудий бўлимлари фаолиятини такомиллаштириш учун услубий ишларни юритади;

- ходимларни ўқитишни, шунингдек, ишда замонавий билимлар ва янги технологиялардан фойдаланиш.

Департамент қуйидаги тузилмавий бўлимлардан иборат:

- Солиқ ва валютага оид жиноятларга қарши курашиш ва ахборот-таҳлилий таъминлаш бошқармаси;

- Солиқ жиноятларини аниқлаш, бартараф этиш ва олдини олиш бўлими;

- Валюта жиноятларини аниқлаш, бартараф этиш ва олдини олиш бўлими

- Криминалистика лабораторияси;

- Тезкор гуруҳ;

- Солиқ ва валюта жиноятлари бўйича суриштирув бўлими;

- Ҳужжатларни текшириш бўлими;

- Норматив-ҳуқуқий база бўлинмаси;

- Шахсий таркиб бўлинмаси;

- Кадрлар бўлими;

- Молия-ҳўжалик бўлинмаси;

Департамент Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори белгиланган муддатларда департамент ва унинг ҳудудий бўлинмалари иши тўғрисида ҳамда солиқ соҳасида ва валюта айланиши соҳасида қонунийликнинг ҳолати ҳақида ҳисобот, ахборот ва ҳисобга олиш-таҳлилий маълумотлар тақдим этилишини таъминлайди.

Департамент давлат солиқ хизмати органлари, валютани назорат қилишни амалга оширувчи орган ва агентлар билан қуйидаги йўналишларда алоқа қилади:

Солиқ ва валюта ҳуқуқбузарликларини аниқлаш, олдини олиш ва бартараф этиш, профилактика тадбирларига асосан ойлик, кварталлик ва йиллик тафтишларни ўтказиш;

- давлат солиқ инспекцияси билан прогноз кўрсаткичларини бажарилиши, бюджетга тўланадиган солиқ ва бошқа мажбурий тўловлардаги камомадларни ундириш юзасидан ҳамкорлик қилади;

- валютани назорат қилиш органлари ва агентларига валюта ҳуқуқбузарликлари ҳақида маълумотлар бериш;

- солиқ валюта ҳуқуқбузарликларини аниқлаш, олдини олиш ва бартараф этиш юзасидан биргаликда рейдлар ўтказиш;

ЖИНОЯТ ИШЛАРИ БЎЙИЧА ЮРИДИК ЁРДАМ ВА ҲИМОЯ УЛАРНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ.

Режа:

- 1. Адвокатура тушунчаси, унинг вазифалари ва адвокатлик фаолиятининг турлари.**
- 2. Адвокатлик фаолиятининг ташкилий шакллари.**
- 3. Адвокатларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари**

1. Адвокатура тушунчаси, унинг вазифалари ва адвокатлик фаолиятининг турлари

«Адвокат» сўзи латин тилидан олинган бўлиб, икки маънога эга:

а) суд ишлари бўйича ишончли вакил, судда ҳимоячи;

б) бирор шахсни ёки бирор нарсани ёзма ёки оғзаки равишда ҳимоя қиладиган шахс.

Рус сўзлашув тилида ҳам бу сўз икки маънони билдиради.

Биринчидан, адвокат деганда, судда бошқа шахсларни ҳимоя қилиш учун иш юритишдан иборат фаолият, касб тушунилса,

Иккинчидан, олдин мазкур касбга ўзини бағишлаган шахсларнинг катта гуруҳи, яъни адвокатлар табақасининг ўзи ҳам *адвокатура* деб аталган.

Олий юридик маълумот эга бўлган ва адвокатлик фаолиятини билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи лицензияни белгиланган тартибда олган Ўзбекистон Республикасининг фуқороси Ўзбекистон Республикасида адвокат бўлиши мумкин

Судда вакиллик қилиш — суд жараёнида бир шахснинг иккинчи шахсга ўз ваколатларини бериши, бунда вакилнинг суддаги фаолиятидан келиб чиқувчи

барча оқибатлар бевосита манфаати вакил томонидан қимоя қилинаётган шахсга тегишли бўлади. Ҳуқуқни ёқлаш (тарафдорлик) ва судда вакиллик қилиш турлича талаблар натижасида юзага келган бўлиб, уларнинг фаолият доираси ҳам турлича эди. Европанинг кўп мамлакатларида адвокатура ва судда вакиллик қилиш иккита институт сифатида мустақил ривожланган. Ғарбий Европада ҳуқуқни ёқловчилар адвокат номини олганлар.

Ўзбекистон Республикасининг «Адвокатура тўғрисида»ги 1996 йил 27 декабрда қабул қилинган қонуни адвокатурага қуйидагича таъриф беради:

«Адвокатура - ҳуқуқий институт бўлиб, у адвокатлик фаолияти билан шуғулланувчи шахслар ҳамда хусусий адвокатлик амалиёти билан шуғулланувчи айрим шахсларнинг мустақил, кўнгилли, касбий бирлашмаларини ўз ичига олади» (1-модда). «Адвокатура тўғрисида»ги қонун, шунингдек, адвокатуранинг олдида турган вазифаларни ҳам белгилаб беради. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ, адвокатура Ўзбекистон Республикаси фуқароларига, чет эл фуқароларига, фуқаролиги бўлмаган шахсларга, корхоналар, ташкилотлар, муассасаларга юридик ёрдам кўрсатади.

Адвокатура олдига қўйилган вазифаларни бажариш мақсадида адвокатура фаолиятининг қуйидаги асосий турлари мавжуддир:

- ҳуқуқий масалалар бўйича маслаҳатлар ва тушунти-ришлар бериш, қонун ҳужжатлари юзасидан оғзаки ва ёзма маълумотномалар бериш;

- ҳуқуқий хусусиятдаги аризалар, шикоятлар ва бошқа ҳужжатларни тузиш;

- судда, бошқа давлат органларида, жисмоний ва юридик шахслар олдида фуқаролик ишлари бўйича ҳамда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар бўйича вакилликни амалга ошириш;

- жиноят ишлари бўйича дастлабки терговда ва судда ҳимоячи, жабрланувчи, фуқаровий даъвогар ва фуқаровий жавобгарнинг ҳимоячиси сифатида иштирок этиш;

- тадбиркорлик фаолиятига юридик хизмат кўрсатиш. Адвокат Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари билан тақиқланмаган бошқа юридик ёрдам турларини ҳам кўрсатиши мумкин

Адвокатура ўз фаолиятини бошқа демократик принциплар асосида ҳам амалга оширади. *Уларга қуйидагилар киради:* касб этикаси, адвокатлик сири ва қасамёдига қатъий риоя этиш; қонун ҳужжатларида маън қилинмаган усуллар ва воситаларни қўллаш («Адвокатлик фаолиятининг кафолатлари ва адвокатларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида»ги қонуннинг 2-м.).

2. Адвокатлик фаолиятининг ташкилий шакллари

ЎЗР “Адвокатура тўғрисида”ги Қонуннинг 4-моддасига мувофиқ, адвокатлик фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи лицензияни белгиланган тартибда олган шахс адвокатлик фаолияти билан ўз адвокатлик бюросини очиб, якка тартабда фаолият кўрсатишга ёхуд ихтиёрийлик асосида бошқа адвокатлар (шериклар) билан ҳайъатлар ва фирмалар тузишга ҳақлидир.

Адвокатлик бюроси адвокатлик фаолиятини якка тартибда амалга ошириш учун адвокат томонидан таъсис этилган, нотижорат ташкилоти бўлган адвокатлик тузилмасидир.

Адвокатлик бюросининг таъсис ҳужжати муассис томонидан тасдиқланадиган устави ҳисобланади.

Адвокатлик фирмаси шерикликка асосланган ва адвокатлик фаолиятини амалга ошириш учун адвокатлар томонидан таъсис этилган, нотижорат ташкилоти бўлган адвокатлик тузилмасидир.

Адвокатлик фирмасининг таъсис ҳужжати унинг муассислари томонидан тасдиқланадиган уставдир.

Шериклик шартномасида унинг амал қилиш муддати, шериклар томонидан қарорлар қабул қилиш тартиби, бошқарувчи шерикни сайлаш тартиби, унинг ваколатлари ва бошқа муҳим шартлар кўрсатилади.

Адвокатлар ҳайъати аъзоликка асосланган ва адвокатлик фаолиятини амалга ошириш учун адвокатлар томонидан таъсис этилган, нотижорат ташкилоти бўлган адвокатлик тузилмасидир.

Адвокатлар ҳайъатининг таъсис ҳужжатлари унинг муассислари томонидан тасдиқланадиган устав ҳамда улар томонидан тузиладиган таъсис шартномасидир.

Таъсис шартномасида муассислар адвокатлар ҳайъатига ўз мол-мулкани ўтказиш шартларини, ушбу ҳайъат фаолиятида иштирок этиш тартибини, адвокатлар ҳайъатига янги аъзоларни қабул қилиш, муассисларнинг (аъзоларнинг) унинг таркибидан чиқиш тартиби ва шартларини, шунингдек адвокатлар ҳайъати муассисларининг (аъзоларининг) ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилайди.

Адвокатлар ҳайъатлари таркибидаги аъзолар сони ўнтадан кам бўлмаслиги керак

Юридик маслаҳатхона — адвокатлик фаолиятини амалга ошириш учун Адвокатлар палатасининг ҳудудий бошқармаси томонидан ташкил этиладиган ва юридик шахс мақомига эга бўлмаган адвокатлик тузилмаси.

Юридик маслаҳатхона тегишли ҳудудда юридик ёрдамга бўлган эҳтиёжларни қаноатлантириш учун адвокатлик тузилмаларининг сони етарли бўлмаган ҳолларда Адвокатлар палатасининг ҳудудий бошқармаси томонидан ташкил этилади.

Адвокатлик бюрolari, ҳайъатлари ва фирмаларини, шунингдек, адвокатлик бирлашмаларини рўйхатдан ўтказиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 13 мартдаги 139-қарори билан белгиланган тартибда Қорақалпоғистон Республикаси Адлия вазирлиги, вилоятлар, Тошкент шаҳар ҳокимликлари адлия бошқармалари томонидан амалга оширилади.

Адвокатлар бюрolari, ҳайъатлари ва фирмаларини тузиш, уларнинг тузилиши, штатлари, вазифалари, маблағларни сарфлаш тартиби, раҳбар органларнинг ваколатлари, уларни сайлаш тартиби ҳамда адвокатлар бюрolari, ҳайъатлари ва фирмаларининг фаолиятига доир бошқа масалалар уларнинг уставлари (низомлари) билан тартибга солиб турилади. Шундай қилиб,

адвокатлик фаолиятининг ташкилий шаклларига адвокатлар бюрolari, хайъатлари ва фирмалари киради.

Адвокатлар хайъати органларига *қуйидагилар киради*: умумий йиғилиш (конференция), адвокатлар хайъати раёсати, тафтиш комиссияси. Шунингдек, юридик маслаҳатхоналар ҳам ташкилий вазифаларни бажаради. Адвокатлар хайъати аъзоларининг умумий йиғилиши унинг олий органи ҳисобланади.

Умумий йиғилиш хайъат аъзоларининг камида 50% ипгарок этганида ваколатли ҳисобланади. Адвокатлар хайъати аъзоларининг конференцияси адвокатлар хайъати раёсати белгилаган ваколат меъёрларидан келиб чиққан ҳолда чақирилади ва унда юрвдик маслаҳатхоналардан сайланган делегатларнинг 50% қатнашганида ваколатли ҳисобланади. Умумий йиғилишда (конференцияда) кўрилаётган масалалар овоз беришда иштирок этаётган адвокатларнинг кўпчилик овози билан ҳал этилади. Умумий йиғилиш (конференция) кенг ваколатларга эга бўлиб, адвокатлар хайъати фаолиятига тегишли бўлган ҳар қандай масалани ҳал қилиши мумкин. У адвокатлар хайъати фаолиятини назорат қилиш ва доимий раҳбарлик учун раёсатни ва тафтиш комиссиясини сайлайди. Бу органлар сайланиб бўлингач, умумий йиғилиш уларнинг устидан назоратни амалга оширишга ҳақли бўлади. Шу мақсадда умумий йиғилиш раёсат ва тафтиш комиссиясининг фаолияти тўғрисидаги ҳисоботларини тинглайди ва тасдиқлайди.

Адвокатлар хайъати раёсати адвокатларнинг умумий йиғилишлари орасидаги даврда доимий фаолият юритадиган ижроия органи ҳисобланиб, адвокатлар хайъати аъзоларининг умумий йиғилишида (конференциясида) очик ёки ёпиқ овоз бериш йўли билан беш йил муддатга хайъат аъзоларининг сони ва иш ҳажмини ҳисобга олган ҳолда белгиланадиган микдорда сайланади. Раёсат таркибига сайланадиган номзодлар овоз беришда қатаашган адвокатларнинг кўпчилик овозини олган бўлиши лозим. Раёсат таркибидан унинг бирор аъзоси чиққан ҳолларда кўшимча сайловлар ўтказилиши мумкин. Штат лавозимларини эгаллаган раёсат аъзолари хайъат маблағлари ҳисобидан маош оладилар ва адвокатлик амалиёти билан шуғулланишга ҳам ҳақлидирлар.

Раёсат раиси хайъат аъзолари умумий йиғилишида хайъат аъзолари орасидан очик овоз бериш йўли билан 5 йил муддатга сайланади. Бироқ айрим хайъатларда бу қоидага амал қилинмайди: раис умумий йиғилиш (конференция) томонидан йиғилиш кўрсатган бир неча номзодлар орасидан яширин овоз бериш йўли билан сайланади.

Тафтиш комиссияси адвокатлар хайъатининг назорат-тафтиш органи ҳисобланиб, адвокатлар хайъати аъзоларининг умумий йиғилишида (конференциясида) яширин овоз бериш йўли билан 5 йил муддатга сайланади, бунда комиссия таркибининг сони йиғилиш томонидан белгиланади. Адвокатлар хайъатининг тафтиш комиссияси ўз таркибидан раисни ва раис ўринбосарини сайлайди. Тафтиш комиссияси таркибидан унинг бирор аъзоси чиққан ҳолларда, умумий йиғилишда (конференцияда) белгиланган тартибда чиққан аъзонинг ўрнига бошқа аъзо сайланади. Тафтиш комиссияси адвокатлар хайъати раёсатининг ва юридик маслаҳатхоналарнинг молиявий-хўжалик соҳасидаги фаолиятини тафтиш қилади, шунингдек, таклифлар, аризалар ва

шикоятларни кўриб чиқиш тартиби ва муддатлари устидан назоратни амалга оширади.

Юридик маслаҳатхоналар ҳайъатлар раёсатлари томонидан адвокатларнинг юридик ёрдам кўрсатиш бўйича ишларини ташкил қилиш учун туманларда, шаҳарларда, айрим ҳолларда эса бошқа аҳоли пунктларида ташкил этилади. Юридик маслаҳатхонанинг жойлашган жойи ва унда ишловчи адвокатларнинг сони адвокатлар ҳайъати раёсати томонидан белгиланади.

ЎзР «Адвокатура тўғрисида»ги қонунига асосан, адвокатлик бюрolari, ҳайъатлари ва фирмаларини рўйхатга олиш ҚР Адлия вазирлиги, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари адлия бошқармалари томонидан амалга оширилади.

Рўйхатга олинган адвокатлик бюроси, фирмаси ёхуд ҳайъатига қуйидаги ҳужжатлар берилади:

- тегишли адлия органининг рўйхатга олинганлиги тўғрисидаги қарори - икки нусхада;

- адвокатлик бюроси, фирмаси ёхуд ҳайъатининг рўйхатга олинган низоми (устаи) - бир нусхада;

- рўйхатга олинганлиги тўғрисида гувоҳнома. Рўйхатга олинган кундан бошлаб адвокатлик бюроси, фирмаси ёхуд ҳайъати юридик шахс мақомини олади.

Рўйхатга олинган адвокатлик бюроси, фирмаси ёхуд ҳайъати банкда ҳисоб рақами очганларидан сўнг бир ҳафта ичида белгиланган тартибда жойлашган жойидаги ҳокимият органлари ва солиқ органларида ҳисобга туришлари керак.

Суд-ҳуқуқ тизимини янада либераллаштириш, фуқароларнинг тергов ва суд ишини юритишнинг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқини мустаҳкамлаш учун адвокатуранинг мавқеини мустаҳкамлаш борасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 1 май куни “Ўзбекистон Республикасида адвокатура институтини янада ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” Фармони қабул қилинди.

Шундан сўнг, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида адвокатура институтини янада ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида» 2008 йил 1 майдаги ПФ-3993-сонли **Фармони**ни бажариш юзасидан Вазирлар Маҳкамаси 2008 йил 27 майда Ўзбекистон Адвокатлар ассоциацияси негизида “Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар Палатаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида” 112-сонли қарори қабул қилинди.

Вазирлар Маҳкамасининг ушбу қарори билан Ўзбекистон Адвокатлар ассоциацияси негизида “Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар Палатаси” ташкил этилиб, Адвокатлар палатасининг ташкилий тузилмалари тасдиқланди.

Унга кўра,

Конференция - Палатанинг юқори органи ;

Бошқарув — ижро этувчи органи ;

Тафтиш комиссияси эса молиявий назорат органи ҳисобланди.

Ҳудудий бошқармалар – ҳар бир вилоятларда адвокатлар палатасининг ҳудудий бошқармалари ташкил қилиниши;

Ушбу ҳудудий бошқармалар таркибида - “адвокатлик тузилмалари”, яъни адвокатлик бюролар, адвокатлик фирмалари, адвокатлар ҳайъати(Раёсат) юридик маслаҳатхоналар фаолият юритишлиги белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатасининг раиси ва унинг ўринбосарлари Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг тақдимномасига кўра Конференция сайлаган Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатаси Бошқаруви аъзолари орасидан беш йил муддатга Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатаси Конференцияси томонидан сайланади;

Қорақалпоғистон Республикасида, вилоятлар ва Тошкент шаҳрида юридик шахс мақомига эга бўлган, Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатаси томонидан тасдиқланадиган низомлар асосида фаолият кўрсатадиган Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатасининг ҳудудий бошқармалари ташкил этилиб, унинг таркибида “адвокатлик тузилмалари”, яъни адвокатлик бюролар, адвокатлик фирмалари, адвокатлар ҳайъати(Раёсат) юридик маслаҳатхоналар фаолият юритади.

Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатаси ҳудудий бошқармаларининг раҳбарлари (тегишли ҳудудда фаолият кўрсатаётган адвокатлар орасидан) Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатасининг раиси томонидан лавозимга тайинланади ва лавозимдан озод қилинади.

3. Адвокатларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари

«Адвокатура тўғрисида»ги қонунда (3-м.) белгиланган тартибда адвокат мақомини олган ва адвокатлик фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини олган шахс *адвокат* ҳисоблана-ди. *Номзодларга қуйидаги талаблар қўйилади:*

- Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги;
- олий юридик маълумотга эгалик;
- малака имтиҳонини топшириш;
- адвокатлик фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи лицензияни олиш.

Адвокатнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари Ўзбекистон Республикасининг «Адвокатура тўғрисида»ги қонуни, Ўзбекистон Республикасининг «Адвокатлик фаолиятининг кафолатлари ва адвокатларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида»ги қонуни каби бир қатор қонун ҳужжатларида мустаҳкамланиб қўйилган.

Унга кўра, адвокат ёрдамчига ва стажёрга эга бўлиши мумкин

Ўзбекистон Республикасининг юридик маълумотга эга бўлган фуқароси адвокат ёрдамчиси бўлиши мумкин.

Белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилган, шунингдек судланганлиги бекор қилинмаган ёки олиб ташланмаган шахс адвокат ёрдамчиси бўлиши мумкин эмас.

Адвокат ёрдамчиси адвокат ҳуқуқларига эга бўлмайди ҳамда унинг суриштирув, дастлабки тергов органларида, судларда ва бошқа давлат органларида ишларни олиб боришига йўл қўйилмайди

Камида уч йиллик иш стажига эга бўлган адвокат стажёрга эга бўлишга ҳақли.

Олий юридик маълумотга эга бўлган шахс адвокатнинг стажёри бўлиши мумкин.

Белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилган, шунингдек судланганлик ҳолати тугалланмаган ёки судланганлиги олиб ташланмаган шахс адвокатнинг стажёри бўлиши мумкин эмас.

Стажировка адвокатлик тузилмасида ўталади. Адвокатнинг стажёри ўз фаолиятини адвокат раҳбарлигида, унинг алоҳида топшириқларини бажарган ҳолда амалга оширади. Стажёр адвокатлик фаолияти билан мустақил равишда шуғулланишга ҳақли эмас.

Адвокат, адвокат ёрдамчиси, адвокат стажёри, адвокатлар бюрolari, ҳайъатлари ва фирмалари мансабдор шахслари ва техник ходимларининг адвокатлик сири бўлмиш маълумотларни ошкор этиши ва бу маълумотлардан ўз манфаатлари ёки учинчи шахслар манфаатлари йўлида фойдаланиши ман этилади.

Жиноят ишлари бўйича ҳимояни амалга оширишда адвокат айбланувчини оқловчи ёки унинг жавобгарлигини енгиллаштирувчи ҳолатларни аниқлаш мақсадида қонунда кўрсатилган барча усуллар ва воситалардан фойдаланиши ва айбланувчига (гумон қилинувчига, судланувчига) зарур юридик ёрдамни кўрсатиши шарт. Ҳимоядаги шахснинг ҳуқуқларини таъминлаш мақсадида қонунда адвокат гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчини ҳимоя қилишни ўз зиммасига олгач, уларни ҳимоя қилишдан бош тортиши таъқиқланиши белгиланган, мижознинг ўзи бундан озод этган ҳоллар бундан мустаснодир.

Адвокатга ўз ҳимоясидаги шахс билан ҳоли учрашувларни ташкил этишдан бош тортиш, жиноят ишининг барча материаллари билан танишиш ва ундан зарур маълумотларни кўчириб олишга тўсқинлик қилиш таъқиқланади. Адвокатнинг шахси дахлсиздир.

Адвокатга нисбатан жиноят иши Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори, Қорақалпоғистон Республикаси прокурори, вилоят, Тошкент шаҳар прокурори ва уларга тенглаштирилган прокурорлар томонидан қўзғатилиши мумкин.

Адвокат жиноят иши юзасидан ҳимоячилик ёки вакиллик вазифасини бажараётганда ўзига маълум бўлган ҳолатлар тўғрисида гувоҳ сифатида сўроқ қилиниши мумкин эмас (ЖПК 115-м.), адвокатлик иш юритувлари (досье), касбий вазифасини бажаришда олинган ҳужжатлар олиб қўйилиши ёки кўздан кечирилиши, шунингдек, адвокатнинг юридик ёрдам кўрсатаётган шахслари билан учрашувларни амалга оширишини чеклаш мумкин эмас.

Адвокат қайси шахснинг манфаатларини ҳимоя қилиш топшириғини олган бўлса, ўз ваколатларидан шу шахснинг зарарига фойдаланишга ҳамда гумон қилинувчини, айбланувчини, судланувчини ҳимоя қилишдан бош тортишга, агар уни бундан ишонч билдирувчи шахснинг (ҳимоя остидаги шахснинг) ўзи озод этмаса, ҳақли эмас.

Адвокат ўз билимларини доимий равишда такомиллаштириб бориши, Адвокатлар палатаси томонидан белгиланган тартибда уч йилда камида бир марта касбий малакасини ошириши шарт.

Жиноят ишида иштирок этишга тайинланган адвокат фуқаронинг тўловга қобилиятсизлигини важ қилиб, унга юридик ёрдам кўрсатишдан бош тортишга ҳақли эмас.

Адвокат давлат хизматида туриши мумкин эмас.

Адвокат давлат хизматида туриши мумкин эмас («Адвокатура тўғрисида»ги қонуннинг 7-м.). Адвокат давлат ижтимоий суғуртаси бўйича барча нафақа турларини олиш ҳуқуқидан фойдаланади. Адвокатга давлат ижтимоий суғуртаси бўйича нафақалар белгилаш ва тўлаш ҳамда давлат пенсия таъминоти қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади. Адвокатлар бюрolari, хайъатлари ва фирмалари маблағларк адвокатларнинг ижтимоий эҳтиёжларига ишлатиладиган фондлар тузишга ҳақлидирлар. Адвокатнинг ҳаёти ва соғдиғи давлат ҳимоясида бўлади. Адвокатнинг ҳаёти ва соғлиғини адвокатура ўз маблағлари ҳисобидан мажбурий суғурта қилади.

Адвокатлик фаолиятини амалга ошираётган шахс жиноий жавобгарликка тортилган тақдирда лицензия берган органнинг қарори билан лицензиянинг амал қилиши у айбланувчи сифатида жавобгарликка тортилганидан бошлаб суд ҳукми кучга киргунга қадар, ёхуд оқловчи асосларга биноан уни жиноий жавобгарликдан озод этиш тўғрисида қарор қабул қилингунга қадар тўхтатиб турилиши мумкин.

Лицензия уни берган орган томонидан қуйидаги асосларга биноан бекор қилинади:

- адвокатлик фаолиятини амалга ошираётган шахснинг аризасига биноан;
- адвокатлик фаолиятини амалга ошираётган шахс Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини йўқотган тақдирда;
- адвокатлик фаолиятини амалга ошираётган шахс муомала лаёқати белгиланган тартибда чекланган ҳолларда ёки муомалага лаёқатсиз деб топилганда;
- адвокатлик фаолиятини амалга ошираётган шахсга нисбатан суд чиқарган айблов қарори қонуний кучга кирган тақдирда;
- шахс лицензияни олиш чоғида ноқонуний хатти-ҳаракатлар қилганлигидан далолат берувчи ҳолатлар маълум бўлиб қолганда;
- адвокат касб-одобини нормаларини мунтазам равишда бузганда ёки қонун ҳужжатларининг талабларини кўпол равишда бузганида.

Лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш ёки бекор қилиш тўғрисидаги қарор устидан ушбу қарор олинган пайтдан бошлаб бир ой муддат ичида Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигига ёки судга шикоят қилиниши мумкин (ЎЗР «Адвокатура тўғрисида»ги қонунининг 14-м.).

Адвокат ёрдамчиси адвокат ҳуқуқларига эга бўлмайди ҳамда унинг суриштирув, дастлабки тергов органларида, судларда ва бошқа давлат органларида ишларни олиб боришига йўл қўйилмайди

Адвокат, адвокат ёрдамчиси, адвокат стажёри, адвокатлар бюрolari, хайъатлари ва фирмалари мансабдор шахслари ва техник ходимларининг

адвокатлик сири бўлмиш маълумотларни ошкор этиши ва бу маълумотлардан ўз манфаатлари ёки учинчи шахслар манфаатлари йўлида фойдаланиши ман этилади.

ЧЕТ ДАВЛАТЛАРНИНГ СУД, ПРОКУРАТУРА ВА БОШҚА ҲУҚУҚ ТАРТИБОТ ОРҒАНЛАРИ.

Режа:

- 1. Буюк Британия**
- 2. Германия**
- 3. Америка Қўшма Штатлари(АҚШ)**
- 4. Франция**
- 5. Япония**

1. Буюк Британия

Англиянинг суд тузилиши ягона қонун билан тартибга солинмайди: судларни ташкил қилиш ва уларнинг ваколатлари бир қатор актлар билан белгиланадики, бу актларнинг кўпчилиги юз йиллар муқаддам қабул қилинган. Англия судлари уч поғонали тизимга эгадир. Қуйи поғонада фуқаролик ишларини кўрувчи графлик судлари ва жиноят . ишларини кўрувчи магистрат судлари туради. 1971 йилга қадар қуйи судларга тўртлик сессиялар судлари ҳам кирган бўлиб, кейинчалик бу судлар тугатилган.

Кейинги поғонада Англия ва Уэльс Олий суди номи билан бирлашган судлар гуруҳи туради ва унинг таркибига Корона суди (Тоғ суди) билан бирга Апелляция суди ва Юқори суд киради. Суд иерархиясининг олий поғонаси Лордлар палатаси ҳисобланиб, у олий суд инстанцияси сифатида камдан-кам фаолият юритади ҳамда фақат апелляция тартибида иш юритади.

Англия ва Уэльс Олий судига лорд-канцлер раислик қилиб, унинг таркибига учта мустақил суд муассасаси — Апелляцион суд, Юқори суд ва Корона суди киради. Апелляцион суд фуқаролик ва жиноят бўлимларидан ташкил топган бўлиб, уч ёки ундан ортиқ судьялардан таркиб топган коллегияларда бошқа судларнинг қарорларига келтирилган апелляцияларни кўриб чиқади. Юқори суд учта бўлимдан иборат - қирол курсиси, канцлерлик ва оилавий бўлимлар. Қирол курсиси бўлими ўта мураккаб фуқаролик ишларини биринчи инстанцияда ва жиноят ишлари бўйича магистрат судларининг ҳукмларига келтирилган апелляцияларни кўриб чиқиш билан шуғулланади. Қироллик курсиси бўлимининг таркибий қисмлари сифатида денгизда ташишлар, кемаларнинг тўқнашувлари ва бу билан боғлиқ зарарларни ундириш ва шу каби низоларни кўриб чиқувчи Адмиралтейство суди ҳамда

савдо-сотикка оид кўплаб низоларни кўриб чиқишга ваколатли бўлган Тижорат суди мустақил равишда фаолият юритади.

Бир қатор суд муассасаларининг ўрнига 1971 йилда ташкил топган Корона суди айблов акти бўйича жавобгарликка тортилганларнинг ишлари, яъни анча жиддий жиноятлар тўғрисидаги ишларни биринчи инстанцияда, албатта присяжнийлар иштирокида (бошқа инглиз жиноят судларида присяжнийлар йўқ), шунингдек, магистрат судларининг ҳукмлари қарорларига келтирилган апелляцияларни кўриб чиқади. Ягона суд ҳисобланган Корона суди марказлари Англия ва Уэльснинг йирик шаҳарларида жойлашган ўз округлари бўйича доимий равишда мажлислар ўтказиб туради. Олдин айбдорлик тўғрисидаги вердиктни чиқариш учун присяжнийларнинг барчаси овоз бериши лозим бўлган бўлса, Жиноят ишлари бўйича одил судлов тўғрисидаги 1967 йилдаги қонунга биноан, энди 11 ёки 12 присяжнийнинг 10 тасининг ёки 10 присяжнийнинг 9 тасининг овози кифоя қилади. Присяжнийлар суди чиқарган оқлов ҳукми устидан апелляция шикоятлари келтириш мумкин эмас. Присяжнийлар иштироки талаб этилмаган ҳолларда, Корона судида ишлар судья томонидан яқка ҳолда кўриб чиқилади. Корона судида судья сифатида Юқори суд судьялари, округ судьялари (бу лавозим 1971 йилда Корона суди ва графлик судларининг судьялик корпусларини тўлдириш учун жорий этилган), ҳамда рекордёрлар — судьялик ваколатларини «кўшимча иш» сифатида бажарувчи юристлар фаолият юритадилар. Апелляцион шикоятларни судьялар ёки рекордёрлар 2-4 яраштирувчи судьялар иштирокида кўриб чиқади.

Магистрат судлари (присяжнийлар иштирокисиз) жиноят ишларининг асосий кўпчилигини кўриб чиқади (йилига 98%гача). Мазкур сушгар судланганларга жарима ёхуд қоида бўйича, олти ойгача муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазосини таъинлашлари мумкин. Агар магистратлар айбланувчи бундан кўра оғирроқ жазога сазовор деган ҳулосага келсалар, иш кўриб чиқиш учун Корона судига ўтказилади. Магистратлар шунингдек, айблов акти билан юритиладиган ишлар бўйича дастлабки эшитишни ҳам ўтказадилар. Бу эшитишлар давомида улар айбланувчини Корона судига бериш учун далиллар етарлилиги масаласини ҳал этадилар. Магистратларнинг фуқаролик юрисдикцияси ўта чекланган бўлиб, аввало, қарзларни ундириш тўғрисидаги низоларни ҳал қилиш ва оила ҳуқуқининг айрим масалалари билан боклиқдир. Магистратлар одатда яраштарувчи судьялар деб аталиб, (уларнинг сони 20 мингдан ошади), кўп ҳолларда улар профессионал юрист бўлмайдилар ва юридик маълумотга эга бўлмайдилар. Айрим магистрат судлари судьялар йиғилиши қарорига кўра вояга етмаганларнинг ҳуқуқбузарликлари тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ҳуқуқига эга бўладилар. Вояга етмаганларнинг ҳуқуқбузарликлари тўғрисидаги ишларини кўриб чиқувчи ҳайъат таркибига бу судьялардан учтаси киритилади, уларнинг бири ёки иккитаси албатта аёл-судья бўлиши лозим. Мазкур суд 21 ёшгача бўлган ўсмирлар ва ёшлар томонидан содир этилган ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқади.

Буюк Британиядаги барча суд лавозимлари сайланиш натижасида эмас, балки тайинланиш натижасида эгалланади. Юқори турувчи суд судьялари

лордканцлер тавсияси билан қиролича томонидан, қуйи судлар судьялари эса лорд-канцлер томонидан тайинланади. Олий суд судьялари камида ўн йиллик меҳнат стажига эга бўлган барристерлардан, округ судьялари эса худди шундай стажга эга бўлган барристерлардан ёки шу лавозимни камида уч йил эгаллаб келган рекордёрлардан тайинланади.

Солиситорлар — анча кўп сонли юристлар тоифаси бўлиб, улар кўпинча доимий асосда ўз клиентларига маслаҳатлар берадилар, фуқаролик ва жиноят ишларини ўз клиентлари манфаатлари доирасида тинглашга тайёрлайдилар, айблов ёки ҳимоя томонидан, шунингдек, қуйи инстанция судларида тарафларнинг вакиллари сифатида иштирок этадилар. Солиситорлар корпорациясининг раҳбари Юридик жамият бўлиб, мазкур жамият сайланадиган кенгаш томонидан бошқарилади. Солиситорликка номзодлар юридик маълумотга эга бўлишлари ёхуд Юридик жамият қошида ўқув курсини тугатишлари лозим, улар махсус имтиҳонларни топшириб, икки йиллик стажировкани ўтайдилар.

2. Германия

ГФР Конституцияси адлиянинг беш асосий соҳасини фарқлайди (умумий, меҳнат, ижтимоий, молиявий ва маъмурий) ҳамда уларга мувофиқ бешта суд тизимини таъсис этади, бу тизимларнинг ҳар бири ўз олий суд органи томонидан бошқарилади. Бунда умумий судларнинг ваколатига маъмурий адлия органларининг ва бошқа ихтисослаштирилган судларнинг ваколатига қирмайдиган

Фуқаролик ишлари бўйича Олий федерал суд компетенциясига ерларнинг юқори судлари томонидан чиқарилган қарорларга келтирилган кассация шикоятларини кўриб чиқиш киради. Кассаия тартибида шикоят келтириш деганда (у ревизия деб аталади) ГФРда суднинг қарори ёки ҳукми устидан ҳукмнинг ишнинг ҳақиқий ҳолатларига мос келиш-келмаслиги асослари бўйича эмас, балки фақат қонунни бузиш ёки уни нотўғри қўллаш асослари бўйича шикоят келтириш тушунилади.

Кассация инстанцияси сифатида фуқаролик ишлари бўйича сенатлар ер юқори судининг учта аъзоси таркибида қуйи судларнинг қарорлари ва ажримларига келтирилган апелляция шикоятларини кўриб чиқади, айрим масалалар якка судья томонидан ҳал этилиши мумкин. Жиноят ишлари бўйича сенатлар ер юқори судининг учта аъзоси таркибида участка судьяларининг апелляция шикояти келтирилмайдиган ҳукмлари устидан; ер судларининг апелляция шикоятлари бўйича чиқарган ҳукмлари устидан, шунингдек, присяжнийлар судлари ёки ер судининг катта палатаси чиқарган ҳукмлари устидан келтирилган кассация шикоятларини кўриб чиқади, бироқ келтирилган кассация шикоятига асос федерал қонун ҳужжатлари меъёрларининг бузилиши эмас, балки фақат ер қонун ҳужжатлари меъёрларининг бузилиши бўлиши керак.

Умумий судлар тизимига мустақил тузилма сифатида вояга етмаганларнинг ишлари бўйича судлар ҳам киритилган. Бу судлар 14 ёшдан 18

ёшгача бўлган вояга етмаганлар айбланаётган ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни, шунингдек, вояга етмаганларларнинг иши бўйича суд ҳуққи «ўсмирларга хос» деб топган 21 ёшгача бўлган ёшларнинг жиноят ишларини кўриб чиқади. Айнан шу судларда, умумий судлардагидек, вояга етмаганларнинг манфаатлари катта ёшлилар томонидан бузилганлиги тўғрисидаги ишлар, шунингдек, вояга етмаганни гувоҳ сифатида сўроқ қилиш лозим бўлган ишлар кўриб чиқилиши мумкин. Шу турдаги суд муассасаларига ер судларидаги вояга етмаганларнинг ишлари бўйича палаталар (учта профессионал судья ва иккита 'шефпен таркибида) ҳамда участка судларида вояга етмаганларнинг ишлари бўйича шефпенлар суди (профессионал судья ва иккита шефпен таркибида) ва вояга етмаганларнинг ишлари бўйича судья киради. Вояга етмаганларнинг ишлари бўйича шефпенлар сифатида ёшлар билан ишлаш тажрибасига эга бўлган шахслар (қоидага кўра, уларнинг бири — аёл) тайинланади.

Маъмурий судлар маъмурий адлия судловига тегишли бўлган ишларнинг асосий қисмини биринчи инстанцияда учта профессионал судья ва иккита «фахрий судья»дан иборат таркибда кўриб чиқади. Маъмурий судларнинг қарорига кўра, шикоят келтирилган давлат бошқаруви органи акти бекор қилиниши ёхуд фуқаролар ва муассасаларнинг мансабдор шахсларнинг хатти-ҳаракатлари билан бузилган ҳуқуқиари тикланиши мумкин.

Федерал судларнинг судьялари расман ўз лавозимларига тегишли вазирнинг (Олий федерал судга тайинланишда — Адлия вазири, меҳнат ишлари бўйича Федерал судга тайинланишда — Меҳнат вазири ва ш.к.) қароридан сўнг ГФР Президенти томонидан тайинланадилар. Бундан олдинроқ эса судьяликка номзодлар таркиби ГФР тегишли вазиридан ва ерларнинг тегишли идоралари раҳбарларидан, шунингдек, Бундестаг томонидан сайланган 11 аъзодан иборат махсус комиссия тасдиғидан ўтишлари лозим. ГФР федерал парламенти томонидан бевосита 12 йил муддатга фақат Федерал конституциявий суд судьялари сайланадилар: уларнинг ярми Бундестаг томонидан, қолган ярми Бундесрат томонидан сайланади. Судьялар ўз лавозимларидан судьялар ва прокурорлар учун Федерал интизомий суд ёхуд ер интизомий суди қарори билангина четлатилишлари мумкин. Интизомий иш ГФР ёки ерларнинг адлия вазирлари томонидан кўзғатилиши мумкин. Судьяларнинг истеъфога чиқиш ёши 65 ёш (Федерал ; конституциявий суд аъзолари учун — 68 ёш).

Айб эълон қилиш прокуратура томонидан, ёхуд, хусусий шикоят бўйича, жабрланувчи томонидан амалга оширилади, бироқ суд муҳокамасида прокурор иштироки мажбурийдир. Прокуратура қатор ҳолларда ишни судга оширишни рад этиш ваколатига эга, хусусан, айбланувчи ёки унинг яқин қариндошлари йўл ҳодисаси натижасида жиддий зарар кўрган бўлса. Қонунда кўзда тутилган ҳолларда прокуратура вакиллари фуқаролик ишларини муҳокама қилишда ҳам иштирок этадилар.

Адвокатлик фаолияти билан шуғулланиш учун университет юридик факультети битирувчиси уч-тўрт йил муддат судларда, прокурорларда ва адвокатларда стажировка ўташи, ер олий суди қошидаги комиссияга имтиҳон топшириши ва шундан сўнггина қайси ер судида адвокатлик фаолиятини

юритмоқчи бўлса, ўша ер адлия идорасидан тегишли рухсатнома олиши лозим.; ГФРда ҳар бир адвокат адвокатлик фаолияти юритишга рухсат берилган олий ер суди ёки ер судидагина ўз бюросини очиши мумкин. У ёки бу олий ер суди округида фаолият юритувчи адвокатлар битта (баъзан, агар уларнинг сони 300 дан ортиқ бўлса, иккита) адвокатлар ҳайъатига бирлашадилар. Олий федерал судда иш юритишга рухсат берилган адвокатлар алоҳида ҳайъатга (махсус комиссия томонидан жуда ҳам каттиқ танловдан сўнг ГФР адлия вазирлиги қарори билан) бирлашадилар.

3. Америка Қўшма Штатлари(АҚШ)

АҚШ давлат тузилиши 1607-1776 йилларда Америкада амалда бўлган инглиз мустамлака тизими даврларидаги ҳуқуқий негизлар ва институтлардан бошланади. АҚШ конституциявий тамойиллари, бундан ташқари, шубҳасиз, Буюк француз буржуа-демократик инқилобидан олдинги давр сиёсий-ҳуқуқий ғоялари таъсирида ҳам шаклланган. Америка ҳуқуқий мактаби анъаналарига мувофиқ, АҚШда амалда бўлган қонун чиқарувчи, ижроия, маъмурий, суд ва бошқа эрганларнинг улкан, бесўнақай, сертармоқ ва серқамров, ўта мураккаб тизими АҚШ Конституцияси асосида шаклланган ва фаолият юритади, деб ҳисобланади.

АҚШда бир вақтнинг ўзида судларнинг ягона федерал тизими ва 50 штатнинг ҳар бирининг, Колумбия округининг ва тўрт федерал ҳудуднинг мустақил суд тизимлари фаолият юритади. Федерал судлар ваколатига, аввало, федерал қонун ҳужжатларида кўзда тутилган жиноятлар тўғрисидаги жиноят ишларини, ҳамда федерал ҳукуматга нисбатан даъволар бўйича ва федерал қонунларни қўллаш билан боғлиқ низолар бўйича ёки икки турли мамлакатларда яшовчи фуқаролар ўртасида келиб чиқувчи низолар бўйича (бунда даъво миқдори 10 000 доллардан кам бўлмаслиги керак) фуқаролик ишларини кўриб чиқиш киради. Қатор масалалар бўйича федерал судларнинг ва штатлар судларининг ваколатлари жиноят ишлари бўйича ҳам, фуқаролик ишлари бўйича ҳам мос келади, бу эса уларнинг вазифаларини чегаралаш юзасидан ўта мураккаб қоидаларни ишлаб чиқишга олиб келди.

Федерал суд тизимига АҚШ Олий суди, апелляция ва округ судлари, шунингдек, махсус судлар киради. Федерал судларнинг бутун тизимига АҚШ Олий суди раҳбарлик қилади ва у бир вақтнинг ўзида олий давлат муассасалари тизимида Конгресс ва Президент билан бир қаторда ўта муҳим мақомга эгадир. АҚШ Олий суди АҚШ Конституциясида тилга олинган ягона суд муассасаси бўлиб, тўққиз судьядан иборатдир, бу судьяларнинг бирини АҚШ Президенти раис этиб тайинлайди. Олий суд аъзолари, шу жумладан раис ҳам, президент томонидан тайинланиб, Сенатда тасдиқланади. Олий суд биринчи инстанцияда икки ёки ундан ортиқ штатларнинг ўртасидаги низолар бўйича ишларни, тарафларнинг бири хорижий давлат элчиси бўлган даъволар бўйича ишларни ва бошқа ишларни кўриб чиқади (амалиётда бундай ишлар тури жуда камдир). Унинг асосий функцияси — қуйи турувчи федерал судлар ва штатлар судларининг қарорларига келтирилган ва «федерал масала»га дахли бўлган

шикоятларни, шунингдек, бирор штат қонуни ёки АҚШ Конгрессининг бирор акти АҚШ Конституциясига зид келиши тўғрисидаги ҳар қандай суд қарорини бекор қилиш тўғрисидаги илтимосларни кўриб чиқишдан иборатдир. Олий суд шунингдек, апелляция суднинг илтимоси билан, фуқаролик ёки жиноят иши юзасидан юзага келган бирор-бир ҳуқуқ масаласини тушунтириш ва унга мажбурий шарҳ бериш ҳуқуқига ҳам эга. Олий суд ишларни етарлича жиддий ва умумаҳамиятга эга деб топган ҳолларда, уларни ўз ташаббуси билан ўз иш юритувига олиши мумкин, бироқ бундай ҳоллар жуда камдан-кам учрайди.

Апелляция судлари 1891 йилда АҚШ Олий суди ва округ судлари ўртасидаги оралик юрисдикция судлари сифатида таъсис этилган эди. Ҳозирги вақтда 13 та апелляция судлари бор: Колумбия федерал округида битта, 3 тадан 10 та штатгача ҳудудни қамраб олувчи ва ўз расмий тартиб рақами бўлган ҳар бир апелляция округида — 11 та, ва нисоят, 1982 йилда таъсис этилган ва божхона ва патент ишлари бўйича шикаятларни ҳамда Претензия суди қарорларига келтирилган шикаятларни кўриб чиқувчи федерал юрисдикциядаги Апелляция суди.

Ҳар бир апелляция суди ишида АҚШ Олий суди аъзоларидан бири иштирок этади (улар битта-иккита апелляция судларига бириктириб қўйилган). Биринчи 12 апелляция судлари округ судларининг ҳукмлари ва қарорларига, бир қатор маъмурий органларнинг қарорларига (агар уларда ҳуқуқий нормаларнинг бузилганлиги намоён бўлса) келтирилган шикаятларни кўриб чиқадилар, шунингдек, биринчи инстанция суди сифатида айрим масалалар юзасидан буйруқлар чиқарадилар. Апелляция суди судьялари ва ҳайъатлари қарорларига келтирилган шикаятларни муҳокама қилиш учун, шунингдек, судьялар ўртасидаги мунозараларни ҳал қилиш учун апелляция судларининг пленум йиғилишлари чақирилади.

Округ судлари (уларнинг номланиши «туман судлари» деб таржима қилинади) — федерал суд тизимининг асосий бўғинидир. Мамлакатнинг бутун ҳудуди штатлар ўртасидаги чегараларни ҳисобга олган ҳолда округларга бўлиб чиқилган, шу сабабли бир штатда биттадан тўрттагача округ мавжуд. Тегишли округ судлари АҚШнинг денгиз орти ҳудудларида ҳам тузилган. Ҳозирги вақтда ҳаммаси бўлиб 95 округ суди бор, уларнинг ҳар бирида 2 тадан 27 тагача судья фаолият юритади (уларнинг бири апелляция судларидагидек тартибда раис этиб тайинланади). Улар биринчи инстанцияда федерал адлия ваколатига кирувчи фуқаролик ва жиноят ишларини, шунингдек, маъмурий идораларнинг хатти-ҳаракатларига нисбатан келтирилган шикаятларни кўриб чиқадилар.

1980 йилда Божхона ишлари бўйича суднинг номи *Ташқи савдо бўйича суд* деб ўзгартирилди. Бу суд тўққиз судьядан иборат таркибда иш юритиб, бу судьялар якка тартибда қарор чиқаришлари мумкин ва улар суднинг штаб-квартираси жойлашган Нью-Йорк шаҳрида, ёхуд зарур ҳолларда АҚШнинг бошқа порт шаҳарларидан бирида иш кўрадилар. Турли ихтисосликдаги бошқа федерал суд муассасалари қаторида, хусусан, Солиқсуди ҳам бўлиб, у федерал солиқлар миқдорини белгилаш ва уларни тўлаш билан боғлиқ низоларни кўриб чиқади.

Федерация ва штатлар даражасидаги муассасалар тизимида конституциявий назоратни амалга оширувчи махсус органлар мавжуд эмас, чунки бу вазифа умумий юрисдикция судлари томонидан амалга оширилади. Федерал судларидаги судьялик лавозимларига тайинлаш Сенат розилиги билан АҚШ президенти томонидан амалга оширилади, бунда Сенат президент таклиф қилган номзодни рад этиш ҳуқуқига эга. Федерал судьяликка номзодларга касбий маҳорат жиҳатидан ҳам, ахлоқ жиҳатидан ҳам юқори талаблар қўйилади (адвокат, юристмаслаҳатчи ёки университет профессори сифатида катта иш тажрибасига эга бўлиш, шаънига доғ тегмаганлик ва ш.к.). Федерал судьялар ўз лавозимларига умрбод тайинланадилар, уларни фақат *импинмент*дек мураккаб жараён натижасида лавозимдан четлатиш мумкин.

Штат судларида судьялик лавозимига тайинлаш турли қоидалар асосида ўтказилади. Кўпгина штатларда олий судлар ва апелляция судлари судьялари губернатор томонидан Сенат ёки штатнинг бошқа қонун чиқарувчи органи розилиги билан 6-15 йил муддатга кўпинча такроран тайинланиш ҳуқуқи билан тайинланадилар. Худди шу тартибда айрим Америка штатларидаги қуйи турувчи суд инстанциялари судьялари ҳам ўз лавозимларини эгаллайдилар. Бироқ штатлардаги кўпчилик судьялар ахрли томонидан сайлов кампаниялари давомида сайланадилар. Бундай тизим гарчи ташқи томондан халқчил кўринсада, аслида кўпинча бу ерда номзодларни қўлловчи бир-бирига рақиб сиёсий партияларнинг манфаатлари биринчи ўринга чиқиб қолади, касбий ва шахсий сифатлар эса эътибордан четдан қолади, шу сабабли бу тизим АҚШда ҳақли равишда танқидга учрамоқда.

Америкалик адвокатлар адвокатлик маҳкамалари таркибида ёки мустақил равишда иш юритадилар. Корпорацияларда ишловчи адвокатлар, ҳамда давлат атторнейлари штат юристлари ассоциацияларига бирлашадилар (айрим штатларда тегишли амалиёт билан шуғулланиш учун бундай ассоциацияга аъзо бўлиш мажбурий шарт ҳисобланади). Бутун мамлакат миқёсида бундай бирлашмаларнинг фаолияти Америка юристлар ассоциацияси томонидан мувофиқлаштирилади ва йўналтирилади. Америка юристлар ассоциациясининг 400 000 га яқин аъзоси бўлиб, у ўта нуфузли сиёсий куч ҳисобланади. Мазкур ассоциация штатлар қонун ҳужжатларининг яқинлашув жараёнларида муҳим ўрин эгаллайди, федерал қонун ҳужжатларига ўзгартиришлар киритишни таклиф этади, касбий этика масалалари билан шуғулланади ва ҳоказо.

4. Франция

Ҳозирги вақтда Францияда амалда бўлган суд ва прокурорлик муассасалари тизимининг асоси Биринчи империя замонида, яъни XIX аср бошида қўйилган. 1958-1963 йиллардаги ислохотлар натижасида бу тизимда муҳим ўзгаришлар юз бериб, уларнинг асосий мазмуни яраштирувчи судлар институтини тугатиш ва суд инстанцияларининг умумий сонини уларни йириклаштириш ва судлов ваколатини ўзгартириш йўли билан қисқартиришдан иборат бўлди.

Президентлик ҳокимиятининг кўпайиши, суд-прокурорлик органларининг тўлалигича президентга бўйсунishi, махсус трибуналлар ва Давлат хавфсизлиги судининг таъсис этилиши, судлар ва трибуналларнинг сиёсий жинойтлар тўғрисидаги ишлар бўйича ваколат доирасини кенгайтириш — замонавий Франциядаги суд ва прокуратура органларининг тузилиши ва фаолиятининг ўзига хос жиҳатлари шулардан иборат. Барча судлар умумий ва махсус судларга бўлинади. Умумий судлар тизимида биринчи инстанция судларини, апелляция ва кассация суд инстанцияларини фарқлаш мумкин.

Умумий судлар тизимида бошчилик қилувчи Кассацион суд Франциядаги энг кўҳна давлат муассасаларидан ҳисобланади. Кассацион суд Парижда жойлашган бўлиб, 1967 йилдаги ислохотдан сўнг унинг таркибига олти палата — фуқаролик ишлари бўйича бешта ва жинойт ишлари бўйича битта палата киради. Ўз навбатида «фуқаролик» палаталари фуқаролик ишлари бўйича биринчи, иккинчи ва учинчи палаталарга, савдо ва молия палатасига ҳамда ижтимоий масалалар бўйича палаталарга (бу палата ижтимоий суғурта, меҳнат шартномалари каби масалалар бўйича ишларни кўриб, чиқади) бўлинади.

Жинойт ишлари бўйича палаталар палата раиси ва суднинг /икки аъзоси таркибида жиноий деликтлар ва қилмишлар тўғрисидаги ишлар бўйича қуйи судларнинг қарорларига келтирилган апелляция шикоятларини кўриб чиқади (оғир жинойтлар тўғрисидаги ишлар бўйича присяжныйлар суди ҳукмлари устидан апелляция тартибида шикоят келтирилиши мумкин эмас). Жинойт иши бўйича апелляция шикоятини кўриб чиққач, палата апелляция суди номидан ёки ҳукмни ўз кучида қолдиради, ёки уни бекор қилиб, одатда, ўзи иш бўйича янги қарор (моҳиятан, ҳукм) чиқаради. Фақат зарур ҳоллардагина, палата ишни мазмунан кўриб чиқиш учун қуйи турувчи судга юбориши мумкин. Ҳар бир апелляция суди таркибида бир ёки ундан ортиқ айблов камералари мавжуд бўлиб, улар камера раиси ва икки суд аъзосидан ташкил топади. Айблов камераси дастлабки тергов устидан, хусусан, айбланувчини дастлабки қамоққа олиш устидан назорат органи сифатида, шунингдек, судга бериш органи сифатида иш юритади. Фуқаролик ишлари бўйича палаталар умумий юрисдикциядаги қуйи турувчи фуқаролик судлари ҳамда бошқа суд органлари томонидан чиқарилган қарорларга келтирилган апелляция шикоятларини кўриб чиқади.

Ахлоқ тузатиш трибуналлари биринчи инстанцияда *жиноий деликтлар* тўғрисидаги ишларни кўриб чиқади (Франция ЖКнинг 1-моддасида жиноий деликтлар учун жазолар ахлоқ тузатиш жазолари деб номланганлиги боис,

«ахлоқ тузатиш» ибораси келиб чиққан). Ахлоқ тузатиш трибунали сифатида навбати билан фуқаролик ишларини ҳам, жиноят ишларини ҳам кўрувчи катта процесс трибунали ҳам иш юритиши мумкин. Полициявий трибуналлар биринчи инстанцияда кам аҳамиятли жиноий қилмишлар — жазоси 10 000 франк миқдордаги жарима ёки, камдан-кам ҳолларда, бир кундан икки ойгача муддатга қамоққа олиш бўлиши мумкин бўлган қилмишлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқади («полициявий» ибораси шу билан бокликки, Франция ЖКнинг 1-моддасида қилмишлар учун жазолар полициявий жазолар деб аталади). Уларда ишлар навбати билан фуқаролик ишларини ҳам, жиноят ишларини ҳам кўрувчи кичик процесс трибунали судьяси томонидан якка тартибда кўриб чиқилади (айрим ҳолларда полициявий трибунал сифатидагина иш юритувчи, яъни фақат жиноят ишларини кўришга ихтисослашган кичик процесс трибуналлари ташкил этилади).

Француз жиноят адлия тизимининг ўзига хос қирраларидан бири жазони ижро қилиш бўйича судьянинг мавжудлиги бўлиб, 1958 йилдаги ЖПК ва кейинги чиққан қонунлар берган ваколатларга мувофиқ, у маҳкумнинг жазони, шу жумладан озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўташ жараёнига фаол аралашishга ҳақлидир. У синов билан жазоси кечиктирилган маҳкумлар устидан назоратни ташкил қилади, озодликдан маҳрум қилинган маҳкумларни сақлаш режимини ўзгартириш тўғрисидаги, уларга таътиллار бериш тўғрисидаги масалаларни ҳал қилади, уларни муддатида илгари шартли озод қилиш тўғрисида илтимоснома киритади ва ҳоказо. Жазони ижро қилиш бўйича судьялик вазифаси уч йил муддатга катта процесс трибунали судьяларидан бири зиммасига юклатилади.

Парламентнинг иккала палатаси томонидан уларнинг аъзоларидан тенг миқдорда (12 тадан судья ва уларнинг 6 тадан ўринбосари) сайланадиган Одил судлов юқори суди умумий судлар тизимидан ташқарида бўлиб, алоҳида ўринни эгаллайди. 1958 йилги Конституцияга мувофиқ, Одил судлов юқори суди хизмат вазифасини бажариш чоғида мамлакат президентини давлатга хиёнатда айблаш юзасидан, шунингдек, вазирларни оғир жиноятлар ва жиноий деликтларни содир қилишда айблаш юзасидан жиноят ишларини кўриш учун тузилади. Бундай ишларни тергов қилиш ва айбланувчиларни Одил судлов юқори судига бериш фақат парламентнинг ҳар иккала палатаси қарорига кўра амалга оширилади.

Кассацион суд раҳбарлигидаги умумий судлар тизимидан мустақил равишда маъмурий адлия органлари тизими фаолият юритади. Уларда давлат бошқаруви органларининг хусусий шахсларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларига дахл қилган хатти-ҳаракатлари ва актлари устидан келтирилган шикоятлар кўриб чиқилади. Маъмурий адлия тизимига Давлат кенгаши раҳбарлик қилиб, у бир вақтнинг ўзида давлат бошқарув органи — ҳукумат қошидаги маслаҳат муассасаси ҳисобланади. Давлат бошқаруви органларининг хатти-ҳаракатлари ва актлари устидан келтирилган шикоятларнинг асосий қисмини биринчи инстанцияда кўриб чиқиш маъмурий трибуналлар (уларнинг сони 25 та) зиммасида бўлиб, уларнинг округлари бир неча департамент ҳудудини қамраб олади. Умумий судлар тизимидаги судьялар ўз вазифаларига Республика

Президенти декрети билан; Кассацион суднинг мансабдор шахслари ва апелляцияон судларнинг биринчи раислари магистратура Юқори кенгаши тавсияси асосида, қолган судьялар — магистратура Юқори кенгашининг ижобий хулосаси билан адлия вазирининг тақдимномаси бўйича тайинланадилар.

Францияда прокуратура адлия вазири раҳбарлигидаги марказлашган органлар тизимидан иборат бўлиб, ҳар бир апелляцияон судда ўзининг ёрдамчиларига эга бўлган бош прокурор фаолият юритади ва унинг бош ёрдамчиси *бош адвокат* деб аталади. Бош прокурор бевосита адлия вазирига бўйсунди ва ўз навбатида, апелляцияон суд ҳудудидаги прокуратуранинг барча мансабдор шахсларига раҳбарлик қилади.

5. Япония.

Ҳозирги замон Япония суд тизими 1947-1948 йиллардаги постконституцион ислохотлар натижасида яратилди. Бу тизим Олий судни, юқори судларни, ҳудудий, оилавий ва бошланғич судларни ўз ичига олади. Япон суд тизимида раҳбарлик Олий суд томонидан амалга оширилиб, у олий суд инстанцияси сифатида, олий конституциявий назорат органи сифатида ва қуйи турувчи барча судлар устидан раҳбарлик қилувчи орган сифатида кенг ваколатларга эгадир. Олий суд нафақат судларнинг, балки адвокатларнинг иш қоидаларини белгилайди, бу қоидаларга прокурорлар ҳам риоя этишлари лозим. Олий суд Токиода жойлашган бўлиб, раис ва 14 та суд аъзосидан иборат.

Япония суд тизимининг энг муҳим бўғини — ҳудудий судлар бўлиб, улар 47 префектуранинг ҳар бирининг марказида жойлашган (уларнинг аксарияти бошқа шаҳарларда ўз бўлинмаларига эга). Уларда биринчи инстанцияда юқори ва бошланғич судлар судловига кирадиган ишлардан ташқари, фуқаролик ва жиноят ишларининг асосий қисми кўрилади (айрим ҳудудий суд бўлинмаларининг ваколатлари тоифасига кўра биров чекланган). Бу судлар шунингдек, фуқаролик ишлари бўйича бошланғич судлар чиқарган қарорларга келтирилган шикоятларни кўриб чиқади.

Судьялик лавозимини эгаллаш учун, шунингдек, прокурор ёки адвокат бўлиш учун қатъий танлов қоидалари белгиланган. Кўрсатилган уч йўналишнинг бирида ўзини амалий фаолиятга бағишлашни хоҳлаган япон университетлари юридик факультетларининг битирувчилари адлия вазирлиги махсус комиссияси томонидан ҳар йили ўтказиладиган имтиҳонлардан ўтишлари лозим. Бу комиссия қўядиган талаблар шунчалик юқорики, имтиҳон топширувчиларнинг 2-3%гина бу талабларга жавоб бера олади. Японияда профессионал юристлар корпорацияси ўз ҳамкасблари сонини атайлаб чеклайди: 120 млн. аҳолиси бўлган мамлакатда 2000 судья, 2100 прокурор, 12000га яқин адвокат бўлиб, бу бошқа капиталистик мамлакатлардагидан анча камдир. Японияда янги кадрларнинг асосий манбаи бўлмиш адлия ходимларини тайёрлаш курслари ғалвирвдан йилига кўпи билан 500 киши ўтади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Каримов И.А Адолат-конун устуворлигида. Иккинчи чакирик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг VI сессиясидаги маъруза. 2001 йил 29 август. //
2. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмок керак. Т. 10.-Т.: Ўзбекистон, 2002.-Б.-26-53.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бусагасида: хавфсизликка тахдид, баркарорлик шартлари ва тараккиёт кафолатлари. // Хавфсиз ва баркарор тараккиёт йулидан. Т. 6. Ўзбекистон, 1998.-Б.-31-262.
4. Рустамбоев М.Х., Никифорова Е.Н. Хукукни мухофаза килиш органлари. Дарслик. Тошкент.: ТДЮИ, 2005 й..
5. Рустамбоев М.Х. Никифорова Е.Н. Хукукни мухофаза килиш органлари: Дарслик (Лотин ёзувида), -Тошкент -2005 й..: ТДЮИ, .
6. Ўзбекистон Республикаси «Судлар тугрисида»ги Конуни (янги тахрири). 2000 йил 14 декабрь.-Т.: Адолат,2001-210 б.
7. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. –Тошкент-2006 й.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги тўғрисида НИЗОМ.
8. Ўзбекистон Республикаси конунлари хужжатлари туплами. 2004, 29 сон.
9. Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги 2001 йил 29 августдаги Қонуни.
10. Ўзбекистон Республикаси Жиноят процесси, (Махсус кисм). З.Ф.Иноғомжонованинг умумий тахрири остида. -Т.: ТДЮИ, 2003 й..
11. Мингбоев У., Исоков М. Одил судлов маданияти ва одоби. -Т.: Адолат, 2004 -40 б.
12. Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги 2001 йил 29 августдаги Қонуни.
13. Ўзбекистон Республикаси Жиноят процесси, (Махсус кисм). З.Ф.Иноғомжонованинг умумий тахрири остида. -Т.: ТДЮИ, 2003 й..
14. Мингбоев У., Исоков М. Одил судлов маданияти ва одоби. -Т.: Адолат, 2004 -40 б.

15. Ўзбекистон Республикасининг “Конституциявий суди тўғрисида”ги 1995 йил 30августдаги Қонуни.
16. Ўзбекистон Республикасининг “Нотариат тўғрисида”ги 1996 йил 26 декабрдаги Қонуни.
17. Ўзбекистон Республикасининг “Адвокатура тўғрисида”ги 1996 йил 26 декабрдаги Қонуни.
18. Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги 2001 йил 29 августдаги Қонуни.
19. Ўзбекистон Республикасининг “Адвокатлик фаолиятини ижтимоий ҳимоялаш кафолатлари тўғрисида”ги 1998 йил 25 декабрдаги Қонуни.
20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасини ташкил этиш тўғрисида»ги 1997 йил 8 июлдаги ПФ-1815-сонли Фармони.
21. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасининг суд тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги 2000 йил 14 августдаги Фармони. (Судларнинг ихтисослашуви ҳақида)
22. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия этиш бўйича Олий малака комиссияси тўғрисида”ги 2001 йил 24 сентябрдаги Фармони.
23. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия этиш бўйича Олий малака комиссияси тўғрисида Низом. 2001 йил 24 сентябрдаги ПФ-2943 сонли Фармон билан тасдиқланган.
24. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик-процессуал кодекси Тошкент-2006 й.:
25. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. –Тошкент-2006 й.:
26. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлиги тўғрисидаги кодекси Тошкент-2006 й.:

27. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленум қарорлар тўплами 1991-2010 йй. Адолат нашр.2011 й.
28. Мингбоев У., “Суд шундай ҳокимиятки...” Шарқ нашриёти. 2010 й.
29. А.Раҳмонов “Инсон ҳуқуқлари ва одил судлов” (Саволлар ва жавоблар) Адолат нашриёти. 2010 й.
30. Ш.Акбаров., А.Жумаев Ўзбекистон Республикаси судьяларининг анжумани Адолат нашр. 2006 й.
31. Б.Ўрунов. Атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш соҳасидаги фаолиятлар. Тошкент – 2010 й.
32. Ж.Холмўминов., Н.Маллаев Экология ва атмосфера ҳавосини ҳуқуқий муҳофаза қилиш Ўқув қўлланма. Тошкент – 2012 й.
33. Суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотлар тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия этиш бўйича Олий малака комиссияси. Тошкент -2004 й.
34. Суд ислохот йўлида . Ўзб.Республикаси Олий суди нашр.2004 й.